

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 5⁽¹⁰⁹⁾ 2016

Журнал визнано ДАК МОН України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

ЧУГУНОВ І., ПАСІЧНИЙ М.	Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки	5
БОХАН А.	Інтегратори екологічної дипломатії	19

ПІДПРИЄМНИЦТВО

БЛАНК І., СИТНИК Г.	Планування грошових потоків підприємства	31
ЛАБУРЦЕВА О.	Ідентичність корпоративного бренду торговельних мереж	46
БОНДАРЕНКО С.	Динамічні нормативи у цільовому управлінні підприємством	58
ЛУЧИК С., ЛУЧИК В., ЛУЧИК М.	Економічний потенціал прикордонних регіонів України	70

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ШУЛЬГА Н., КОЛОДІЗЄВА С.	Ідентифікація системно важливих банків	82

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ
"Вісник КНТЕУ"**

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
БАЙ С.І., ВЕДМІДЬ Н.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (Польща), КАЛУСЬКІ Я. (Польща),
ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (Латвія), ПАНКОВ Д.О. (Білорусь), ПИРОЖКОВ С.І.,
РОМАТ Є.В., СИМОНЕНКО В.К., СОПКО В.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І.,
ФЕДУЛОВА Л.І., ФІЛІС К. (Греція), ЧУГУНОВ І.Я. – члени редакційної колегії
з економічних наук; **БЕЛІНСЬКА С.О., МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р.,**
СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К.,**
ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,
МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук;
ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,
СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії
з психологічних наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., ЗАМКОВА Н.Л., КОНВЕРСЬКИЙ А.Є.,**
ЛАТИГІНА Н.А., МОРОЗОВ А.Ю., ОПАРА С. (Польща), ОСТАПЧУК І. Б.,
ХОРУЖИЙ Г.Ф. – члени редакційної колегії з філософських наук;
БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЬОВ Б.І., КОЦУРА А.П. –
члени редакційної колегії з історичних наук
МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Заступник директора з наукової періодики ЦПНМВ,
завідувач редакції С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАССКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2016 рік – 21910.

Підписано до друку 19.10.2016. Ум. друк. арк. 10.1. Тираж 250 пр. Зам. 1029.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19,

м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 4 від 29.09.2016).

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: індекс Копернікус (*index Copernicus*); реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2016

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

ЧУГУНОВ И., ПАСЕЧНЫЙ Н.	Финансовая политика Украины в условиях глобализации экономики	5
БОХАН А.	Интеграторы экологической дипломатии	19

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

БЛАНК И., СЫТНИК А.	Планирование денежных потоков предприятия	31
ЛАБУРЦЕВА Е.	Идентичность корпоративного бренда торговых сетей	46
БОНДАРЕНКО С.	Динамические нормативы в целевом управлении предприятием	58
ЛУЧИК С., ЛУЧИК В., ЛУЧИК М.	Экономический потенциал приграничных регионов Украины	70

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ШУЛЬГА Н., КОЛОДИЗЕВА С.	Идентификация системно важных банков	82
СЁМЧЕНКОВ А.	Информационное сопровождение фондового рынка Украины	98
ШАПОВАЛ С.	Система бюджетного планирования в Украине	112

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

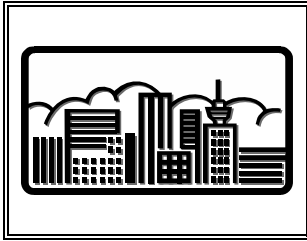
CHUGUNOV I., PASICHNIY M.	Financial policy in Ukraine in the terms of economic globalization	5
BOKHAN A.	Environmental diplomacy integrators	19

ENTERPRISE

BLANK I., SYTNYK H.	Planning cash flows of an enterprise	31
LABURTSEVA O.	Identity of retail chains corporate brands	46
BONDARENKO S.	Dynamic standards in enterprise target management	58
LUCHYK S., LUCHYK V., LUCHYK M.	Economic potential of the Ukrainian border regions	70

FINANCE AND BANKING

SHULGA N., KOLODIZIEVA S.	Identification of systemically important banks	82
SIOMCHENKOV A.	Information support of the Stock Market of Ukraine	98
SHAPOVAL S.	Budget planning system in Ukraine	112

УДК 339.92:336.02(477)

ЧУГУНОВ Ігор, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів КНТЕУ
ПАСІЧНИЙ Микола, к. е. н., доцент кафедри фінансів КНТЕУ

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто основні виклики економічної глобалізації на сучасному етапі інституційного розвитку суспільства. Визначено вплив глобалізації на механізм формування фінансової політики. Обґрунтовано потребу підвищення ступеня координації фіскальної та монетарної політики, розробки довгострокової фінансової стратегії. Запропоновано пріоритетні заходи державної фінансової підтримки у сфері розвитку галузей промисловості, стимулювання експорту, підвищення частки високотехнологічної складової у його структурі.

Ключові слова: фінансова система, фінансова політика, бюджетно-податкова політика, монетарна політика, економічний розвиток країни, державна фінансова стратегія, конкурентоспроможність економіки, глобалізація економіки.

Чугунов И., Пасечный Н. Финансовая политика Украины в условиях глобализации экономики. Рассмотрены основные вызовы экономической глобализации на современном этапе институционального развития общества. Определено влияние глобализации на механизм формирования финансовой политики. Обоснована необходимость повышения степени координации фискальной и монетарной политики, разработки долгосрочной финансовой стратегии. Предложены приоритетные меры государственной финансовой поддержки в сфере развития отраслей промышленности, стимулирования экспорта, повышения доли высокотехнологичной составляющей в его структуре.

Ключевые слова: финансовая система, финансовая политика, бюджетно-налоговая политика, монетарная политика, экономическое развитие страны, государственная финансовая стратегия, конкурентоспособность экономики, глобализация экономики.

Постановка проблеми. Динамічність змін економічної кон'юнктури обумовлює необхідність формування виваженої та адаптивної фінансової політики, що сприятиме забезпеченню умов для відновлення економічного зростання та соціальної стабільності у суспільстві. Глобалізація визначає важливість поглиблення ролі держави в регулю-

ванні соціально-економічних процесів, підвищення якісного рівня управління бюджетно-податковою та грошово-кредитною системою з посиленням дієвості їх координації. У сучасних умовах фінансова політика країни дедалі більше залежить від зовнішньоекономічних факторів, що обумовлює подальшу необхідність удосконалення фінансової системи, реалізацію структурних реформ системи управління державними фінансами. Особливої значущості набувають питання оцінки впливу глобалізації на процеси поглиблення соціальної нерівності у різних регіонах та країнах світу; інтеграційних процесів – на динаміку економічного зростання; розвитку підходів фінансово-бюджетної політики; ролі міжнародних фінансових організацій у забезпеченні макроекономічної стабілізації та подальшого розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених у сфері визначення та оцінки ступеня впливу глобалізації на процеси формування державної політики варто відзначити праці М. Аззімонті, С. Фішера, Ф. Мішкіна, Д. Родріка, А. Субраман'яна, Дж. Стігліца, М. Головніна, Е. Рустамова, А. Холопова [1–8]. Проблемам формування та реалізації фінансової політики, її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства присвячено дослідження вітчизняних вчених А. Мазаракі, В. Лагутіна, В. Опаріна, А. Даниленка, І. Лютого [9–14], В. Федосова та ін.

Разом з тим, на сучасному етапі розвитку важливим та актуальним є підвищення рівня обґрунтованості перспективних напрямів реалізації вітчизняної фінансової політики з урахуванням посилення впливу глобалізації на динаміку суспільного розвитку.

Метою статті є розкриття положень щодо впливу глобалізації на механізм формування і реалізації фінансової політики та обґрунтування пріоритетних напрямів її розвитку для посилення конкурентоспроможності держави у світовому рейтингу.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних економістів з проблем глобальної конкуренції, інституційного вдосконалення фінансової системи, підвищення дієвості фінансової політики в умовах глобалізації. Багатоаспектний характер дослідження обумовив застосування сукупності наукових методів і підходів, що дало змогу забезпечити його концептуальну єдність. Зокрема використано діалектичний, системний та структурний методи, аналізу і синтезу, порівняння, наукового абстрагування.

Результати дослідження. Американський професор С. Фішер економічну глобалізацією розглядає як безперервний процес підвищення рівня фінансово-економічної взаємодії між суверенними країнами, посилення їх інтегрованості у світову економіку, що виявляється, в тому числі, активізацією обсягів торгівлі товарами та послугами, збільшенням потоків фінансових ресурсів та людського капіталу [2].

Глобалізація сприяє посиленню результативності фінансової політики, адже надає можливість враховувати ретроспективний досвід реалізації заходів фіскальної та монетарної політики в країнах з розвинутою та трансформаційною економіками, враховуючи доцільність їх конвергенції та адаптації до національної інституційної моделі економічного розвитку.

Ще чверть століття тому при формуванні вітчизняної державної економічної політики вважалося, що рівень інфляції має бути мінімальним або взагалі зведеним до нуля. Проте досвід Японії та ряду країн Європейського Союзу (ЄС), яким відомі проблеми довгострокової дефляції чи занадто низької інфляції, засвідчив, що це поглиблює економічний дисбаланс та перешкоджає відновленню активності економічних агентів. Крім того, використання дефіцитного фінансування економіки в США, Японії, Великобританії за умов рецесії та постстабілізаційного розвитку було дієвим заходом фінансової політики, однак застосування подібного фінансового інструментарію суттєво обмежене для країн з трансформаційною економікою.

Активізація глобалізаційних процесів надає можливість розширення ринків збуту для національних товаровиробників, залучення прямих та портфельних зовнішніх інвестицій та придбання новітніх виробничих та інформаційних технологій.

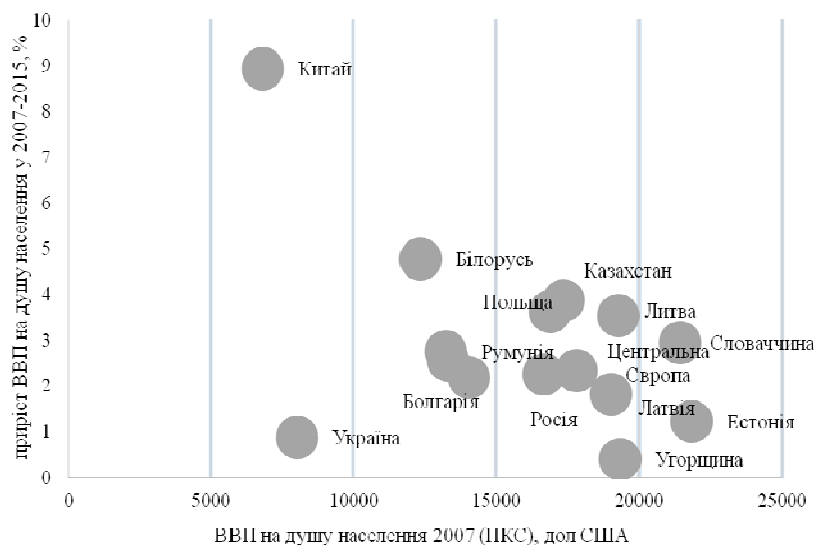
Розвинені країни світу обмежують доступ товарів з ринків країн, що розвиваються, нетарифними методами, а процес залучення прямих іноземних інвестицій у галузі переробної промисловості або розробку високотехнологічних платформ є доволі складним, оскільки потребує реалізації довготривалої державної політики. До того ж стрімке надходження іноземних інвестицій на висхідній стадії економічного циклу може сприяти досягненню ще вищих темпів економічного зростання, однак у період рецесії відбуватиметься відтік капіталу, що призведе до збільшення амплітуди падіння реального валового внутрішнього продукту. Для України актуальною проблемою, що пов'язана в тому числі з глобалізацією, є відтік робочої сили (як з високим інтелектуальним потенціалом, так і представників робітничих професій), що посилює проблеми демографії населення та призводить до зниження економічного потенціалу в довгостроковій перспективі.

За умов світової глобалізації удосконалення національної моделі економічного розвитку з урахуванням комплексу інституційних особливостей має супроводжуватись пошуком балансу між державним та саморегульованими механізмами регулювання економічної динаміки, узгодженням концепції бюджетно-податкової політики з принципами соціального захисту та соціального забезпечення населення. Фінансова політика країни для підвищення рівня її результативності потребує постійного удосконалення системи прогнозування. Від якісного рівня формування та обґрунтованості прогнозів розвитку бюджетної, по-

даткової, грошово-кредитної системи залежать темпи економічного зростання, ступінь виконання державою своїх зобов'язань, інвестиційний рейтинг країни та її адміністративно-територіальних одиниць. Фінансово-бюджетне прогнозування має враховувати особливості та тенденції соціально-економічного розвитку, циклічність економіки та основні фактори впливу на стійкість і збалансованість державних фінансів. На цьому етапі економічних перетворень посилюється актуальність поглибленого дослідження теоретичних та практичних питань у сфері фінансово-бюджетного прогнозування та планування, що певною мірою обумовлено необхідністю формування довгострокової державної фінансової стратегії.

Система державного стратегічного планування як фундаментальна основа для розробки стратегічних векторів фінансової політики є інструментом забезпечення структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності. Наразі посилюється актуальність формування та використання цілісної архітектури бюджетних програм, що потребує відповідного взаємоузгодження з державними програмами соціального та економічного розвитку. Доцільним є поглиблення взаємозв'язку річного та перспективного бюджетного планування. При розробленні перспективних напрямів бюджетної політики необхідно враховувати ефект та переорієнтацію економіки на переважно ендогенні чинники економічного зростання. Важливим є впровадження середньострокового індикативного планування в діяльність головних розпорядників бюджетних коштів.

Суттєвим викликом глобалізації є потреба забезпечення стійкого економічного зростання рівномірним чином для зниження рівня бідності та недопущення суттєвого відтоку людського капіталу. Аналіз представлених на *рисунку* даних свідчить, що Україна, попри досить низький рівень ВВП з урахуванням паритету купівельної спроможності, порівняно з країнами Центральної Європи та Балтії, у докризовому 2007 р. мала незначний його приріст у 2007–2015 рр. на рівні 0.79 %. Середнє значення показника приросту ВВП на душу населення у зазначеному періоді у Білорусі становило 4.77 %, Казахстані – 3.86 %, Польщі – 3.62 %, Литві – 3.53 %, Словаччині – 2.94 %, Румунії – 2.75 %, Болгарії – 2.55 %, Росії – 2.25 %, Туреччині – 2.17 %, Латвії – 1.81 %, Естонії – 0.87 %, Угорщині – 0.39 %. Загалом по регіону Центральної Європи та Балтії, до якого відносять і Україну, значення цього показника становить 2.33 %. Китай, який у 2007 р. мав нижчий рівень ВВП на душу населення, ніж Україна у 2007–2015 рр. забезпечив зростання реального ВВП на 8.94 % щорічно, що дозволило йому у 2015 р. піднятися на більш як 30 позицій у світовому рейтингу – на 84 місце. В той же час, Україна, за даними 2015 р., посідає 115 місце з 185 країн за показником ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності.

Реальний валовий внутрішній продукт на душу населення у 2007 р. та середній темп його зростання у 2007–2015 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними МВФ та Світового Банку

Причинами відсутності зростання показника ВВП на душу населення у 2007–2015 рр. стали глобальна економічна рецесія 2008–2010 рр. та суспільно-економічна дестабілізація 2014–2015 рр. Також зафіксовано зниження на одну шосту частину реального ВВП, одного з найвищих показників інфляції, знецінення національної грошової одиниці, зниження кредитних рейтингів держави та розбалансування системи державних фінансів.

З огляду на зазначене, важливими є формування та реалізація виваженої, послідовної та системної фінансово-бюджетної політики, спрямованої на забезпечення стійкого економічного зростання країни у середньо- та довгостроковій перспективі. Фінансова політика є одним з найбільш вагомих факторів забезпечення поступального економічного розвитку країни через відповідний вплив на механізм розподілу фінансових ресурсів, забезпечення макроекономічної стабілізації. Координація бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики держави є передумовою для досягнення стабілізації.

Фіскальна політика також може сприяти досягненню макроекономічної стабілізації: *по-перше*, через зниження резервів з метою підтримки рівня видаткової частини бюджету на докризовому рівні (адже бюджетні зобов'язання, в тому числі щодо обслуговування державного боргу та виконання державою інших функцій, характеризуються нижчою еластичністю ніж обсяг зниження податкових над-

ходжень у період рецесії, що супроводжується зниженням ділової активності економічних агентів); *по-друге*, завдяки активному використанню дефіциту бюджету із застосуванням інструментів боргового фінансування економіки (з метою посилення внутрішнього попиту на товари та послуги); *по-третє*, шляхом проведення інституційних змін податкової системи, структурної оптимізації видаткової частини бюджету, зниження фіскального дефіциту, реструктуризації боргу та активізації співпраці з міжнародними фінансовими інституціями з приводу фінансової підтримки у період проведення зазначених структурних змін [9].

Виходячи з того, що рівень резервів є недостатнім, а боргове фінансування економіки в період рецесії 2008–2010 рр. зумовило суттєве накопичення державного боргу та зростання боргового навантаження на бюджет, за сучасних умов придатним до впровадження залишається третій варіант забезпечення макроекономічної стабілізації засобами фіскальної політики.

Завданням податкової політики є забезпечення формування доходів бюджету з урахуванням цілей та завдань економічної моделі держави, зовнішнього і внутрішнього економічного середовища та інтересів суспільства. Податкова політика має адаптивно реагувати на економічну циклічність за необхідності утримання індикативних значень дефіциту бюджету. Збільшення податкових надходжень має відбуватися з мінімізацією деструктивного впливу на економічну активність. Процеси уніфікації оподаткування з країнами ЄС, у тому числі у сфері адміністрування та регулювання податків на споживання та майнових податків мають відбуватися прогнозовано для держави і платників, що посилить керованість бюджетним процесом та протидіятиме тінізації економіки.

Забезпечення довгострокового стійкого економічного розвитку потребує реалізації інституційних змін фінансової політики, оновлення основних засобів, технологій, проведення структурної перебудови економіки, підвищення якісного рівня людського капіталу шляхом покращання рівня освіти, науки, охорони здоров'я та соціального захисту. Одним з вагомих інструментів протидії викликам рецесії є державні інвестиції, у тому числі на реалізацію інфраструктурних проєктів. Причому в короткостроковому періоді використання цього інструменту спрямовано на пом'якшення ефекту зниження рівня попиту на товари, роботи, послуги в приватному секторі економіки. У довгостроковій перспективі механізм державного інвестування спрямований на підвищення результативності використання відповідними інститутами капіталу та формування напрямів для пожвавлення економічного зростання [12].

Глобалізація суттєво впливає на обсяг, динаміку та структуру зовнішньоторговельних операцій, що обумовлено конвергенцією еко-

номічних взаємовідносин з приводу виробництва товарів і надання послуг, пошуком економічними агентами найбільш вигідних пропозицій їх поставки та виконання. Цей контекст набуває особливої значущості тому, що Україна належить до відкритих економік, про що свідчать значення вагових показників експорту та імпорту товарів та послуг у валовому внутрішньому продукті. Так, у 2006–2015 рр. середнє значення частки експорту товарів і послуг у ВВП становить 47.82 %, відповідно імпорту – 52.78 %. З ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, вчиненої 21 березня 2014 р. та 27 червня 2014 р. в м. Брюсселі (ратифікована Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014 р.), створено поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі, що сприятиме подальшій економічній інтеграції до внутрішнього ринку ЄС. Проте це потребує адаптації вітчизняного законодавства.

У період економічної нестабільності відбулося зниження обсягу експорту товарів і послуг на 14.5 % у 2014 р. та на 29.6 % у 2015 р., що обумовлено суттєвим зниженням виробничих потужностей, руйнуванням інфраструктури в Донецькій та Луганській областях, зменшенням цін на сировину на світових товарних ринках та ускладненням торговельних відносин з Російською Федерацією. За два останні роки експорт скоротився за всіма товарними групами, в тому числі: продукції машинобудування – на 57.3 %, хімічної промисловості – на 52.3 %, металургії – на 46.9 %, агропромислового комплексу – на 15.1 %. Незважаючи на таку динаміку, частка експорту товарів до країн ЄС зросла з 25.8 до 29.5 %. Водночас, зафіксовано значне зниження частки експорту товарів до Росії – з 23.2 до 11.9 %.

За даними 2015 р., частка продукції АПК у товарній структурі експорту держави становить 34.4 %, чорних і кольорових металів – 27.5 %, мінеральних продуктів – 7.5 %, деревини – 4.4 %, продукції машинобудування – 11.5 %, промислових виробів – 3.5 %, що свідчить про суттєве переважання сировинного експорту в його загальній структурі. Таким чином, обсяги фінансових потоків від експорту товарів залежать, насамперед, від видобутку та попиту на сировину і світових цін на продукцію чорної металургії, сільського господарства, хімічної промисловості, мінеральних добрив та деревини. Наведене обумовлює посилення залежності економічного зростання від екзогенних факторів – розвитку промисловості та сектора агропромислового комплексу, валютних надходжень у країну, що за умов режиму плаваючого курсоутворення певною мірою впливає на валютний курс, показник індексу споживчих цін та обсяг золотовалютних резервів.

З огляду на це, актуалізуються питання структурної зміни експорту в напрямі підвищення частки високотехнологічної складової продукції, посилення конкурентоспроможності промисловості, реалізації заходів фінансової політики у сфері стимулювання внутрішнього попиту на товари промисловості, удосконалення системи державної підтримки підприємств-експортерів.

Для розвитку вітчизняної промисловості важливим є визначення відповідних сукупностей галузей економіки на основі типу ринків виготовленої продукції для визначення інструментів їх подальшого розвитку та формування системи заходів державної підтримки. *Першими* слід виокремити галузі промисловості, які переважно орієнтовані на задоволення споживчого попиту на внутрішньому ринку, – автомобілебудування, легку та харчову промисловість. *Друга* група включає галузі економіки, орієнтовані на задоволення інвестиційного попиту як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках збуту – металургія, машинобудування, хімічна промисловість. *Третя* – суміжні галузі промисловості, задіяні у виробництві продукції військово-промислового комплексу для потреб армії. *Четверта* – високотехнологічні, нові галузі економіки, продукція яких спрямована на нові ринки, які є незначними за своїм обсягом, у тому числі біо- та нанотехнології, індустриальні парки тощо.

Враховуючи систему галузевого розподілу вітчизняної промисловості, для розвитку її високотехнологічних нових секторів важливим є формування інноваційної інфраструктури, в тому числі через використання механізмів державно-приватного партнерства, надання державних гарантій та сприяння виходу інноваційних продуктів на світовий ринок. Важливим є використання інструментів фінансової політики стимулювання попиту, забезпечення сприятливого інвестиційного середовища щодо галузей, які орієнтовані на задоволення споживчого попиту, насамперед, на внутрішньому ринку. Для розвитку галузей промисловості, орієнтованих на задоволення інвестиційного попиту, слід посилити рівень координації державних програм технологічного розвитку промисловості, стимулювати сектор наукових досліджень і розробок, сприяти забезпеченню посилення конкуренції на внутрішньому ринку, використання податкових та митних інструментів сприяння оновленню технологічної бази промисловості, реалізації програм за участі держави у сфері енерго- та ресурсозбереження. Для вирішення завдань у сфері модернізації вітчизняної промисловості та сприяння інноваційному розвитку необхідно реалізовувати заходи щодо розбудови національної інноваційної системи, удосконалити систему технологічного прогнозування, яка має бути орієнтованою на забезпечення перспективних потреб галузей переробної промисловості з урахуванням світового рівня.

Держава є одним з вагомих споживачів та замовників товарів і послуг. Використання новітніх форм державних закупівель стимулює розвиток економіки за умови раціонального використання бюджетних коштів та розвитку підприємницького середовища. В сучасних умовах механізм державного замовлення може викликати мультиплікативний попит, що посилить активність у низки галузей економіки. Особлива увага при використанні цього механізму має бути приділена підтримці вітчизняних товаровиробників високотехнологічної продукції. Механізм

державних закупівель має ґрунтуватись на принципах транспарентності, справедливості, ефективності та підконтрольності.

Крім того, видається доцільним покращання інституційних та інфраструктурних умов розвитку промислового виробництва, що потребує вдосконалення транспортної та комунікаційної інфраструктури, формування та сприяння розвитку інноваційних кластерів в економіці, зростання сегментів фундаментальної та прикладної науки, здійснення заходів, спрямованих на розвиток переробної промисловості, технологічну модернізацію підприємств добувної промисловості.

Світова економічна рецесія сприяла збільшенню кількості протекціоністських заходів, що застосовуються країнами як з розвиненою, так і трансформаційною економікою для захисту внутрішнього ринку. Водночас, з урахуванням того, що переважна більшість держав світу є членами СОТ та багатьох організацій з використанням зон вільної торгівлі, такі протекціоністські заходи здебільшого потребують додаткового ліцензування, дотримання вимог технічного контролю та рівня безпеки поставленої продукції. Незважаючи на те, що ЄС встановлено безмитні тарифні квоти для 36 видів товарів, також по 4 видах цих товарів встановлено додаткові обсяги, передусім, на продовольчі групи товарів, у рамках зони вільної торгівлі залишаються невикористаними квоти для 11 позицій продовольчих товарів, а доступ на європейський ринок м'ясо-молочної продукції майже відсутній. Вітчизняні товаровиробники мають адаптуватися до стандартів ЄС щодо сертифікації товарів та технічного контролю, які, попри міжнародні договори, фактично є одним з інструментів обмеження доступу вітчизняних товарів на світовий ринок. Доцільним є створення ефективної системи стандартизації, яка б відповідала положенням щодо технічного контролю та обмежень у торгівлі СОТ та ЄС.

Важливою є реалізація державою системних заходів підтримки експорту, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку галузей та секторів вітчизняної економіки. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1206 "Про затвердження плану заходів з розвитку та реалізації експортного потенціалу України і розширення зовнішніх ринків збуту товарів вітчизняних товаровиробників" визначено основні напрями державної політики у сфері підтримки експорту. Цей програмний документ потребує актуалізації з урахуванням сучасних тенденцій зовнішньоекономічних відносин та конкретизації заходів фінансово-бюджетної політики щодо реалізації наведених положень.

Система *фінансової підтримки експорту* включає інструменти та важелі податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, механізми надання державних гарантій, пільгове кредитування, страхування експортних операцій та заходи у сфері стимулювання іноземних інвестицій.

На етапі економічних трансформацій важливим є реформування податкової системи країни в контексті її переорієнтації з виконання

виключно фіскальної функції на забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняної промисловості та розробку дієвих заходів податкового регулювання для розширення експорту високотехнологічної промислової продукції. Необхідно впровадити механізм "drawback", який дає змогу експортерам товарів повертати вартість митних платежів, сплачених при імпорті продукції, яку згодом використано при виробництві промислових товарів, виготовлених на експорт. Застосування такого режиму можливо в межах часового періоду, що не перевищує одного року з моменту фактичного експорту високотехнологічної промислової продукції за межі митної території держави. Значну роль при експорті промислової продукції, яка визначає конкурентоспроможність товаровиробників, відіграє механізм бюджетного відшкодування ПДВ. Доцільним є спрощення цього механізму для сумлінних платників податків – експортерів промислової продукції.

Важливу функцію має Державний експортно-імпортний банк України, який є спеціалізованим державним фінансовим інститутом, спрямованим на створення сприятливих умов для розвитку економіки, обслуговування експортно-імпортних операцій, зміцнення виробничого потенціалу експортно-орієнтованих галузей економіки. Вагомими завданнями банку визначено фінансування та гарантування експортно-імпортних операцій підприємств та надання кредитно-фінансової підтримки суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності з метою просування товарів на зовнішні ринки збуту. Водночас, проектом Закону України "Про забезпечення масштабної експортної експансії українських виробників шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту", прийнятого в першому читанні у листопаді минулого року, передбачається створення ще однієї спеціалізованої установи з підтримки експорту, що здійснює страхування, перестраховування, надає гарантії за договорами, які забезпечують розвиток експорту, на добровільних засадах, а також виступає агентом Кабінету Міністрів України щодо здешевлення вартості експортних кредитів. Причому державна підтримка надаватиметься експортерам переробної промисловості, тобто сфера застосування є технологічним експортом.

Зважаючи на провідний зарубіжний досвід, на сучасному етапі використовується широкий спектр механізмів фінансової підтримки експорту через державні установи – експортно-кредитні агентства (ЕКА). Найчастіше формується система фінансових установ, які забезпечують підтримку товаровиробників-експортерів. Наприклад, у Бразилії державні банки *BNDES* та "Банк Бразилії" кредитують виробників, а напівдержавна *SBCE* страхує кредити. У Франції державний банк *Bpifrance* забезпечує кредитування експортно-орієнтованих підприємств, а приватна СК *COFACE* надає відповідні послуги із страхування експортних контрактів. У Німеччині співпрацюють державна банківська група *KfW* –

кредитування – та приватна *Euler Hermes* – страхування. У Чехії – державні експортний банк та Агентство з гарантування і страхування експорту.

Важливим є забезпечення достатніх інституційних передумов для створення спеціалізованої фінансової установи з метою страхування та надання гарантій за експортними контрактами, виділення відповідних обсягів фінансування, випуску облігацій внутрішньої державної позики та залучення цільового кредиту від міжнародних фінансових інституцій. Поява експортно-кредитного агентства матиме стимулюючий вплив на розвиток експортної діяльності в країні та зростання економіки. Крім того, зазначене відіграє значну роль у підвищенні довіри іноземних інвесторів до вітчизняних підприємств-експортерів, що є вагомим в умовах глобалізації економіки.

У сучасних умовах зростає вплив міжнародних фінансових організацій у регулюванні економічного розвитку та забезпеченні макроекономічної стабілізації. Однією з найбільш впливових міжнародних організацій є Міжнародний Валютний Фонд (МВФ), який надає коротко- та середньострокові кредити за умови наявності дефіциту платіжного балансу. Україна є дійсним членом фонду з січня 1992 р. та тісно співпрацює з цією фінансовою інституцією. Першу позику країні виділено фондом у квітні 1995 р. у сумі 538.7 млн *SDR*. Загалом за 1995–2015 рр. МВФ дев'ять разів укладав з Україною кредитні угоди, сім з яких *Standby Arrangement* та два рази *Extended Fund Facility*. Однак з цих угод повністю профінансовано лише одну, що діяла в з травня 1996 р. по лютий 1997 р., всі інші профінансовано частково. Надання кредитів супроводжується наданням переліку рекомендацій щодо трансформацій фінансової системи та обов'язковості проведення інституційних реформ. При цьому кредитні транші надходять за умови виконання пунктів угоди-меморандуму з фондом та досягнення індикативних значень макроекономічних показників. МВФ є одним з найбільших кредиторів країни, за 2006–2015 рр. частка запозичень, які взято у Фонду, у загальній структурі державного та гарантованого державою боргу в середньому становить 17.49 %.

Нобелівський лауреат Дж. Стігліц доводить, що за умов глобалізації не може бути єдиного концептуального підходу до формування та реалізації фінансово-бюджетної політики, який би забезпечив траєкторію стабільного економічного розвитку [5]. До того ж політика макроекономічної стабілізації МВФ, яка узгоджується з органами влади відповідної країни при виділенні кредитів, не є інструментом забезпечення зростання економіки, про що свідчить досвід ряду країн Азійського регіону і Латинської Америки, які виконали рекомендації Фонду, стабілізували макроекономічну ситуацію, але не перейшли до економічного зростання. Країни з відкритою економікою, в тому числі Україна, за умов погіршення кон'юнктури на світових товарних ринках

та глобальної економічної кризи піддаються значній фінансово-економічній турбулентності, навіть за умов проведення збалансованої політики та достатнього рівня розвитку фінансових інститутів. Крім того, за відсутності значимих результатів у середньостроковій перспективі політика, рекомендована міжнародними фінансовими організаціями, може посилити рівень незадоволеності у суспільстві, що знижує подальші можливості державних інститутів до реалізації структурних змін моделі економічного та соціального розвитку країн.

Висновки. Розвиток інтеграційних та глобалізаційних процесів суттєво позначається на інституційних умовах суспільного розвитку та впливає на дієвість регуляторного механізму державної економічної політики. Зважаючи на досить високу волатильність економічної кон'юнктури, важливою є адаптація пріоритетів та завдань вітчизняної фінансової політики до нових глобальних викликів, посилення ролі ендогенних чинників у процесі забезпечення економічного зростання та подальший розвиток фінансових інститутів.

Водночас, економіка відкритого типу потребує проведення системної політики у сфері стимулювання експорту, підвищення частки високотехнологічної складової у його структурі. З метою розвитку вітчизняної промисловості слід виокремити відповідні сукупності галузей економіки для визначення інструментів їх подальшого розвитку та формування системи заходів державної фінансової підтримки. Удосконалення механізму бюджетного відшкодування податку на додану вартість, створення експортно-кредитного агентства матиме стимулюючий вплив на розвиток експортної діяльності та сприятиме підвищенню довіри іноземних інвесторів до вітчизняних підприємств-експортерів, що є вагомим умовою зростання реального валового внутрішнього продукту в умовах глобалізації економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Azzimonti* Marina, *Eva De Francisco*, *Vincenzo Quadrini*. Financial globalization, inequality and the rising public debt. *The American Economic Review*. 2014. Vol. 104 (8). P. 2267–2302.
2. *Fischer* Stanley. Globalization and its challenges. *The American Economic Review*. 2003. Vol. 93 (2). P. 1–30.
3. *Mishkin* Frederic S. Is financial globalization beneficial? *Journal of Money, Credit and Banking*. 2007. Vol 39 (2–3). P. 259–394.
4. *Rodrick* Dani and *Arvind Subramanian*. Why did financial globalization disappoint? *IMF staff papers*. 2009. Vol. 56 (1). P. 112–138.
5. *Stiglitz* Joseph. Development policies in a world of globalization. *New International Trends for Economic Development Seminar*. 2002. 27 p.
6. *Головнин М.* Финансовая глобализация и ограничение национальной денежно-кредитной политики. *Вопросы экономики*. 2012. № 7.
7. *Рустамов Э.* Финансовая глобализация и качество институтов. *Вопросы экономики*. 2010. № 2. С. 39–52.

8. Холопов А. Глобализация и макроэкономическое равновесие. Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 2. С. 15–24.
9. Чугунов І. Я. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
10. Мазаракі А., В. Лагутін. Внутрішній ринок України в умовах нестабільності глобальної економіки. Вісн. КНТЕУ. 2014. № 6. С. 9–23.
11. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку; за ред. І. Я. Чугунова. К. : ДННУ АФУ, 2009. 848 с.
12. Опарін В. Системний підхід до формування державної фінансової політики. Економіка України. 2011. № 9. С. 93–95.
13. Даниленко А. І. та ін. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку ; за ред. А. І. Даниленка ; НАН України. К. : Ін-т економіки та прогнозування, 2010. 455 с.
14. Лютий І. О., Мороз П. А. Суперечності процесів фінансiалiзацiї та їх вплив на економічне зростання в Україні. Економіка України. 2014. № 4. С. 29–39.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2016.

Chugunov I., Pasichniy M. Financial policy in Ukraine in the terms of economic globalization.

Background. Some key issues concerning evaluation of the impact and effects of global integration on economic growth; development of the approaches to the capital flows regulation; implementation of fiscal protectionist policy measures; role of the international financial organization in ensuring macroeconomic stability and further economic growth have become more essential in the modern conditions.

This article **aims** to reveal the impact of globalization on mechanism of public financial policy formulation, implementation, and decision-making determining its priorities in order to increase the competitiveness of national economy in the world ranking.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis of this research had included: the scientific works of domestic and foreign economists on the problems of global competition, appropriate institutional framework for the financial system, increasing the efficiency of financial policy in terms of globalization. The authors have used a set of scientific methods, namely: dialectical and systems approaches, structural method, analysis and synthesis, comparative method and scientific abstraction.

Results. Economic globalization reflects the ongoing processes of increasing level of financial and economic interaction of the countries, intensification of their integration into global economy, which is manifested in the increasing amount of cross-border trade in goods and services, the increasing volume of international financial flows, and increasing flows of labor. The main challenges of globalization in modern conditions of the institutional development of society are investigated in this article. Statements to evaluate the impact and effects of economic globalization on financial policy in Ukraine were revealed, and its priorities were also determined.

Conclusion. We focus on vital questions of adaptation of national financial policy to new challenges of globalization, possibilities to rise the role of endogenous factors to ensure economic growth and moderate strong financial institutions. An open economy requires providing systematic and balanced trade promotion policy in order to stimulate

exports, increasing the share of high-tech component in its structure. In the paper we highlight the importance of increasing the efficiency of budgetary compensation of VAT and setting up an export credit agency.

Keywords: financial system, financial policy, fiscal policy, monetary policy, economic growth of a country, public financial strategy, competitiveness of economy, economic globalization.

REFERENCES

1. *Azzimonti Marina, Eva De Francisco, Vincenzo Quadrini.* Financial globalization, inequality and the rising public debt. *The American Economic Review.* 2014. Vol. 104 (8). P. 2267–2302.
2. *Fischer Stanley.* Globalization and its challenges. *The American Economic Review.* 2003. Vol. 93 (2). P. 1–30.
3. *Mishkin Frederic S.* Is financial globalization beneficial? *Journal of Money, Credit and Banking.* 2007. Vol 39 (2–3). P. 259–394.
4. *Rodrick Dani and Arvind Subramanian.* Why did financial globalization disappoint? *IMF staff papers.* 2009. Vol. 56 (1). P. 112–138.
5. *Stiglitz Joseph.* Development policies in a world of globalization. *New International Trends for Economic Development Seminar.* 2002. 27 p.
6. *Golovnin M.* Finansovaja globalizacija i ogranichenie nacional'noj denezhno-kreditnoj politiki. *Voprosy jekonomiki.* 2012. № 7.
7. *Rustamov Je.* Finansovaja globalizacija i kachestvo institutov. *Voprosy jekonomiki.* 2010. № 2. S. 39–52.
8. *Holopov A.* Globalizacija i makrojekonomicheskoe ravnovesie. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija.* 2005. № 2. S. 15–24.
9. *Chugunov I. Ja.* ta in. *Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' : monografija ; za zag. red. A. A. Mazaraki.* Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. 376 s.
10. *Mazaraki A., V. Lagutin.* Vnutrishnij rynek Ukrai'ny v umovah nestabil'nosti global'noi' ekonomiky. *Visn. KNTEU.* 2014. № 6. S. 9–23.
11. *Finansy Ukrai'ny: instytucijni peretvorennja ta naprjamy rozvytku; za red. I. Ja. Chugunova. K. : DNNU AFU,* 2009. 848 s.
12. *Oparin V.* Systemnyj pidhid do formuvannja derzhavnoi' finansovoi' polityky. *Ekonomika Ukrai'ny.* 2011. № 9. S. 93–95.
13. *Danylenko A. I.* ta in. *Fiskal'no-bjudzhetna ta groshovo-kredytna polityka v Ukrai'ni: problemy ta shljahy posylennja vzajemov'jazku ; za red. A. I. Danylenka ; NAN Ukrai'ny. K. : In-t ekonomiky ta prognozuvannja,* 2010. 455 s.
14. *Ljutyj I. O., Moroz P. A.* Superechnosti procesiv finansializacii' ta i'h vplyv na ekonomichne zrostannja v Ukrai'ni. *Ekonomika Ukrai'ny.* 2014. № 4. S. 29–39.

УДК 504:327

БОХАН Аліна, к. е. н., доцент, докторант кафедри міжнародних економічних відносин КНТЕУ

ІНТЕГРАТОРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Розглянуто актуальні питання розвитку екологічної дипломатії у контексті інтеграторів її прояву в еволюції природно-суспільних відносин і впливу на генерування міжнародних економічних ініціатив за умов глобалізації.

Ключові слова: екологічна дипломатія, інтегратори, природне право, глобальна екологічна політика, міжнародні економічні ініціативи, екологічна безпека.

Бохан А. Интеграторы экологической дипломатии. Рассмотрены актуальные вопросы развития экологической дипломатии в контексте интеграторов ее проявления в эволюции природно-общественных отношений и влияния на генерирование международных экономических инициатив в условиях глобализации.

Ключевые слова: экологическая дипломатия, интеграторы, природное право, глобальная экологическая политика, международные экономические инициативы, экологическая безопасность.

Постановка проблеми. В умовах домінування глобального формату конкуренції та зростання взаємозалежності між країнами актуалізується значимість екологічної експоненти в процесах світогосподарських трансформацій. Вона також виявляється в інтернаціоналізації адаптивної спроможності економічних суб'єктів до ринкової мобільності, ризикованості й інноваційності, обумовлюючи тим самим виникнення нових імпульсів дипломатизації міжнародних відносин.

Найвні причинно-наслідкові екологічні зв'язки між країнами у просторі та часі змінюють цілі традиційної дипломатії, урізноманітнюючи її функції: інтеграційні, превентивні, публічні, безпекові та ін. Адже ця сфера діяльності впливає на механізми узгодження ресурсних, економічних і екологічних інтересів суспільства, виявляє суперечливість їх реалізації за умов зміни політико-ідеологічних, соціально-культурних й комунікаційно-інформаційних вимірів комфортності життя.

Міжнародний дискурс щодо резонансів екологічного характеру включає різні підходи, що дає змогу певним чином ідентифікувати природу їх походження, зорієнтувати суспільство на необхідність зменшення їх амплітуди прояву в економічних взаємодіях і бізнес-комунікаціях через встановлення партнерських відносин. У зв'язку з цим компроміси у цій сфері можуть бути віднайдені в потенціалі екологічної дипломатії, яка включає значний спектр інтеграторів

її прояву: природних, історичних, політичних, економічних, культурних, релігійних тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи в дослідженні різноманітних аспектів екологічної дипломатії розглядаються вченими в різних контекстах, зокрема: історії розвитку цивілізації, торгівлі та дипломатії (А. Мазаракі [1], В. Потемкін [2]); екологізації системи міжнародної економічної політики (А. Алімов, К. Блізнецька, В. Гуаньцзюнь, Дж. Керролл, Т. Колпакова, Н. Рогожина [3–8]); відображення екологічних складових в економічній, торговельній, багатосторонній, колективній, публічній та інших видах дипломатії (Н. Грущинська, Т. Зонова, К. де ла Каррьер, О. Фоміних, Г. Яригін [9–12]) та ін.

Сучасні наукові дослідження у сфері міжнародних економічних відносин є багатограними, проте недостатньо уваги приділяється питанням удосконалення практики взаємоприйнятних політичних і економічних рішень країн щодо покращання екологічної ситуації у світі. Через це виявлення специфіки розвитку екологічної дипломатії у цій сфері є доцільним з огляду на: давність її природно-історичних витоків, прояв інтеграторів у різноманітних формах організації господарських відносин, варіативність моделей представлення в соціосистемах і детермінованість у формуванні нових стратегій поступу.

Метою статті є визначення інтеграторів екологічної дипломатії у контексті їх різноманітності, еволюційності та взаємообумовленості, що знаходить відповідне відображення в генеруванні міжнародних економічних ініціатив і прогресивних форм суспільної консолідації.

Матеріали та методи. У процесі дослідження застосовано методи макроекономічного аналізу, що значно поглиблюють сутність розуміння екологічної дипломатії як нового напрямку міжнародних економічних відносин, а також дозволяють розглядати екологічну проблематику через поєднання соціальної екології та міжнародної економіки. Спеціальні методи забезпечують узагальнення наукових підходів до екологізації світогосподарських процесів. Інформаційною базою наукової розвідки з цієї проблематики слугує комплексний аналіз праць відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, огляд історичних наративів. Можна констатувати факт існування генези й прогностики в галузі екологічної дипломатії, а також складність формування механізмів еколого-економічних взаємодій країн на фоні оновлення гіпотез глобалізації та гіперболізму її можливостей.

Результати дослідження. Модернізація суспільства є певним відображенням об'єктивно-історичного його розвитку й адаптації до перманентних викликів і загроз навколишнього середовища. Еволюційність завжди супроводжувалася ускладненням суспільних систем, кожна з яких відрізнялась від попередньої вищим ступенем диференціації і спеціалізації на основі концентрації енергії та споживання ресурсів. Але свою життєву силу "природа" завжди протиставляла

різноманітним винаходам людини щодо панування, устрою, порядку та примусу. Мабуть, це пояснюється тим, що свою автентичність природа набуває лише у формі органічної активності. Філософський концепт "природи" вказує не лише на глибоку логіку гармонізації, але й на прадавні зони екологічного ризику людського буття в його інтегруванні.

На віковичному шляху людство апробувало різноманітні форми організації господарських відносин – від родинно-племінної, робовласницької, феодальної до сучасної демократичної, міжнародної, інтегрованої. Але за умов цивілізованості воно не позбавилося таких "біологічних" рис, як агресивність, хижацтво, варварство, расизм, боротьба за простір і ресурси. З давніх часів володіння природними ресурсами було економічно вигідним проектом у зміцненні політичної влади й гегемонії (захоплення територій, скарбів і провіанту; будівництво пірамід, фортець, каналів, дамб; контроль над використанням води, лісу, пасовищ, морських і сухопутних торговельних шляхів). Аксиоматично, історія природокористування – це завжди історія можновладства й володарювання, що базувалось на використанні контрастних зовнішньополітичних доктрин, міждержавної боротьби, війн і мирних домовленостей, інструментів торговельно-економічної політики, тактики й стратегії дипломатії.

Наприклад, рушійною силою зовнішньої політики Ассирії (VIII – VII ст. до н.е.) було прагнення до володіння родючими оазисами сусідніх держав, захоплення покладів залізної руди, міді й інших видів природних ресурсів, встановлення деспотично-панівного контролю над торговельними шляхами, які зв'язували Середземномор'я з Індією та Китаєм. На противагу цьому в I ст. до н.е. набули розвитку торговельні та дипломатичні відносини Риму з Китаєм, де головною артерією зв'язків слугував "Шовковий шлях" (починався з Сирії та сягав Великого Китайського муру). Разом з караванами по "Шовковій дорозі" рухалися посольські місії Риму та Китаю, що сприяло: тривалості міжнародних взаємин між великими державами античного світу, впливу греко-римського мистецтва на китайську культуру, обміну технологіями господарювання і природокористування.

У первісних узагальненнях економічного досвіду природа досить часто сприймалась людьми як допоміжна і водночас загадкова й загрозна сила. Давні вірування були сконцентрованими реальними пересторогами щодо явищ природи та знаходили своє відображення в атрибутивних інтеграторах дипломатичних контактів. Зокрема, римська дипломатія містила елементи міфології через вшанування різних природних стихій у договірних відносинах. Так, у 215 р. до н. е. в одному з підписаних договорів зазначалось: "Головнокомандуючий карфагенської армії Ганнібал, з одного боку, і македонський цар Філіп, з іншого, – клянуться перед обличчям захисних богів – сонця, місяця і землі, перед обличчям рік, гаваней і вод, перед обличчям всіх божеств

перебувати на віки в клятвеному союзі дружби і нелицемірного благоволення як друзі, родичі і брати". До того ж дипломатична мова Римської імперії надалі знайшла своє відображення в християнській термінології (напр., "апостол" від грец. *apostolos* – посол) [2]. У свою чергу, релігійні ідеї, філософські настанови й моральні принципи визначали ступінь інтенсивності чи інертності процесу розвитку торгівлі, економіки й дипломатії.

За часів Середньовіччя вражаючі успіхи в дипломатії продемонструвала Візантійська імперія, застосовуючи нові підходи в зовнішній політиці та організації спеціальних посольських місій, агентської діяльності купців і релігійних місіонерів. Особливим стилем дипломатії характеризувалися Руські князі. Як володарі природно-багатих східно-європейських земель вони укладали вигідні для своєї держави угоди з керівниками інших держав. Показовим є те, що і до хрещення Русі, і після нього Київська верховна влада була незалежною від Константинополя, використовувала офіційне прийняття християнства як "глибоку політичну ідею" та релігійний інтегратор для об'єднання руських земель і використання їх природно-ресурсного потенціалу [13].

Таким чином, роль природного фактору в реалізації геополітичних намірів, економічних, військових і експансіоністських амбіцій імперій завжди була очевидною. Але людство за могутність свого поступу завжди платило відчуженням від того, на чому воно цю могутність здобувало – від природи. Однак, незважаючи на карколомні віхи в історії, визривала необхідність мирного вирішення існуючих світових проблем і формування міжнародних економічних ініціатив засобами дипломатії. Зазвичай вони генерувалися дією внутрішнього і міжнародного права, базувалися на засадах законів природи і виникали лише тоді, коли були прийнятні для двох чи кількох держав, які добровільно брали на себе це право.

Так, ще у XVII ст. Г. Гроцій звернув увагу на міждержавні відносини суверенів, що мали природне право. Так, є незаперечною природа людської натури, прагнення до суспільного життя, мирного й організованого. Згодом були розвинуті наукові ідеї "етики природного права" (Б. Спіноза), "природної релігії та раціональної етики" (С. Пуфендорф) [14]. У сучасному розумінні, "природне право" – це: наука про гарантії державного та міжнародного захисту прав людини, нації та інших суб'єктів суспільного життя в чинній політичній системі; система норм – сукупність законів Природи і розвитку людини для підтримання трансцендентальності власної свободи та активного самозбереження у Всесвіті.

Варіативність ідей природного права відображена також і в культурно-цивілізаційних умовах становлення різних народів, оскільки темпи формування їх економічної потужності, конкурентоспроможності й дипломатичної активності залежали від інтеграторів: об'єктивних (природне середовище, геополітична дислокація, сусідство

з іншими країнами, міжнаціональна взаємодія) та суб'єктивних (ментальність, гідність, працелюбність, господарність, винахідливість, підприємливість). Зокрема, В. Сніжко зазначає: "Людність українських теренів виживала після міграційних спалахів завдяки тому, що її загальна психоетнічна настанова та рівень творчого мислення ніколи не були нижчими, ніж рівень прийшлих як із Заходу, так і Сходу, а екологічно-генетична адаптованість – значно вища. Це засвідчує існування давніх традицій, які під тотальним тиском могли на деякий час припиняти свою дію і навіть дещо змінюватися (але не спотворюватися надовічно), оскільки історія демонструє їх пізніше обов'язкове відродження" [15].

Агенда (порядок денний) ХХІ ст. – це питання ідеологічної спроможності й економічної дієздатності країн належним чином реагувати на екологічну мінливість життєвого простору, де порядок може включати безлад і хаос, прогрес – генерувати і руйнувати, цивілізація – давати імпульси миру чи агресії... Багатовимірний контекст такого роду гносеології міститься в природознавстві, екології, космології. Головні акценти в дослідженнях цих наук – складні системи, де частини й ціле продукують і організують одне одного. На екосистемному рівні організації реалізується найважливіша функція – безперервний обмін речовиною, енергією та інформацією між усіма живими її компонентами і середовищем їх існування. В соціосистемах ретрансляція природних елементів може зумовлювати реакційну поведінку людини (спільнот, країн) у перетворенні навколишнього середовища, конструюючи соціальній простір з огляду відносної закритості, відкритості, флуктаційності, вразливості, захищеності тощо. Ефективність саморегуляції в таких системах залежить від: глибини наукового пізнання щодо їх будови й функціонування; природної та антропогенної динаміки; напрямків, характеру і наслідків властивих їм екологічних і соціальних процесів; обґрунтованості прийнятих управлінських рішень і контролю за їх реалізацією.

Французький дослідник Ж.-П. Делаж слушно зауважив: "Екологія – жива матриця нової свідомості і нової культури: усвідомлення нашої приналежності до природи. Присутність природи у самій глибині людського ества, що одночасно є і часткою, і діяльним чинником в глобальній системі природи" [16]. Саме тому активізація співпраці, кооперації та дипломатії з метою подолання соціально-політичної інертності країн у творенні власного та спільного екологічно безпечного майбутнього є стратегічно важливим завданням.

Екологічна дипломатія (англ. *environmental diplomacy*) – новий і прогресивний напрям у розвитку системи міжнародних економічних відносин, що передбачає:

- формування, узгодження та лобювання країнами комерційних, торговельних і політичних інтересів екологічного характеру на світових ринках;

- виявлення специфіки включення екологічних компонентів у торговельну політику іноземних держав і механізмів її реалізації;
- сприяння ринковим агентам і стратегічним акторам у взаємодії в реалізації політики екологізації зовнішньоекономічної діяльності;
- врегулювання політичних і торговельно-економічних конфліктів, ескалація яких може спричиняти збільшення екологічних загроз;
- досягнення взаємоприйнятних бізнес-компромісів для поліпшення еколого-економічної ситуації у країнах, групах країн і регіонах світу;
- застосування превентивних заходів екологічного змісту щодо зловживань у контексті протекціонізму та експансіоністських намірів;
- визначення екологічних екстерналій внаслідок торговельних війн і контрабанди;
- проведення ратифікації міжнародних угод та їх інкорпорація в систему національного екологічного законодавства та ін.

Доцільно відзначити, що екологічна дипломатія проходить апробацію в практиці господарських відносин, які стимулюються чи стримуються дією внутрішньої та зовнішньої політик країн. Спектр інтеграторів екологічної дипломатії XXI ст. має ендегенне та екзогенне походження, оскільки "сила дипломатії" міститься у потенціалі єдності країни. Очевидність такого формату спостерігається під час проведення міжнародних переговорів, бізнес-конгресів, ділових форумів і виставок у сферах інноваційного, екологічного та інвестиційного спрямування.

Так, у рамках глобальної екологічної політики у 2016 р. історичної вагомості набула спільна заява Китаю та США щодо ратифікації Паризької кліматичної угоди¹, оскільки до цього вони вважалися протилежними групами на переговорах щодо зміни клімату.² Можна

¹ У 2015 р. в Парижі відбулась Конференція ООН з питань клімату (COP 21) та Нарада сторін за Кіотським протоколом (CRP-11). У рамках ініціатив COP 21 створено Паризький кліматичний альянс з метою втримання середньої температури глобального потепління нижче 2°C. Укладена "Паризька кліматична угода" має замінити після 2020 р. Кіотський протокол – донедавна єдина міжнародна угода, що зобов'язувала розвинені країни світу скорочувати викиди парникових газів. Учасники конференції вирішили скасувати будь-які санкції за парникові викиди з 2020 р. Згідно з Паризьким договором кожна країна сама визначатиме для себе обсяги скорочення викидів і посилено виконуватиме зобов'язання. Передбачається фінансова допомога країнам, що розвиваються, у розмірі 100 млрд дол. США для розв'язання екологічних проблем. Кліматична панель ООН показує, що рівня чисто нульових викидів слід досягти до 2070 р. аби уникнути небезпечного потепління.

² У світових обсягах викидів парникових газів велика частка належить Китаю – 25 %, США – 14 %. У 2015 р. спостерігалось зниження рівня викидів CO₂ – частково за рахунок прояву циклічних факторів і спаду в енергоємних секторах економіки КНР. Водночас, Китай і США й надалі посідають лідируючі позиції у генеруванні відновлювальної енергетики.

стверджувати, що сучасна дипломатія має справу з проявами "екологічної поліфонічності" з боку економічно та індустріально розвинених країн. Це пояснюється тим, що світовий ринок є більш відкритим до впливу транснаціональних корпорацій, а існуючі торговельні ризики пов'язуються зі стимулюванням трансферу не лише нових, але й застарілих технологій до країн, де їх використання поки що є економічно доцільним.

Китай як головуєчий Саміту "G-20" у 2016 р. все ж таки демонструє рішучість намірів щодо розбудови "інноваційної, взаємопов'язаної та інклюзивної світової економіки". З цією метою ним ініційовано створення групи дослідження "зелених фінансів", до складу якої входять представники G-20, Народний банк Китаю і Центральний банк Англії. Механізми "зеленого фінансування" мають сприяти науково-технічному прогресу в захисті довкілля, виявленню нових драйверів економічного зростання, диверсифікації міжнародних інвестиційних потоків у "зелену індустрію" та удосконаленню моделей екологічного фінансування країн з різними рівнями економічного потенціалу. Крім того, Китай як учасник *New Development Bank BRICS*³ долучається до реалізації групи проектів у сфері відновлювальної енергетики, загальна сума фінансування яких становить 911 млн дол. США (реалізація цих проектів має забезпечити зменшення викидів CO₂ на 3.2 млн т / рік) [17].

Активізація міжнародних економічних ініціатив Китаю обумовлена певною стурбованістю екологічною ситуацією в країні та транскордонних регіонах, необхідністю удосконалення політики у сфері економіки, енергетики, демографії, урбанізації, а також доцільністю моніторингу водних ресурсів держав, розміщених уздовж економічного поясу Шовкового шляху і морського Шовкового шляху XXI ст. Серйозність цієї ситуації підтверджується і намірами КНР у 2019–2020 рр. реалізувати космічну програму – запуск науково-дослідного супутника "WCOM" для спостереження кругообігу води у природі в глобальному масштабі [17].

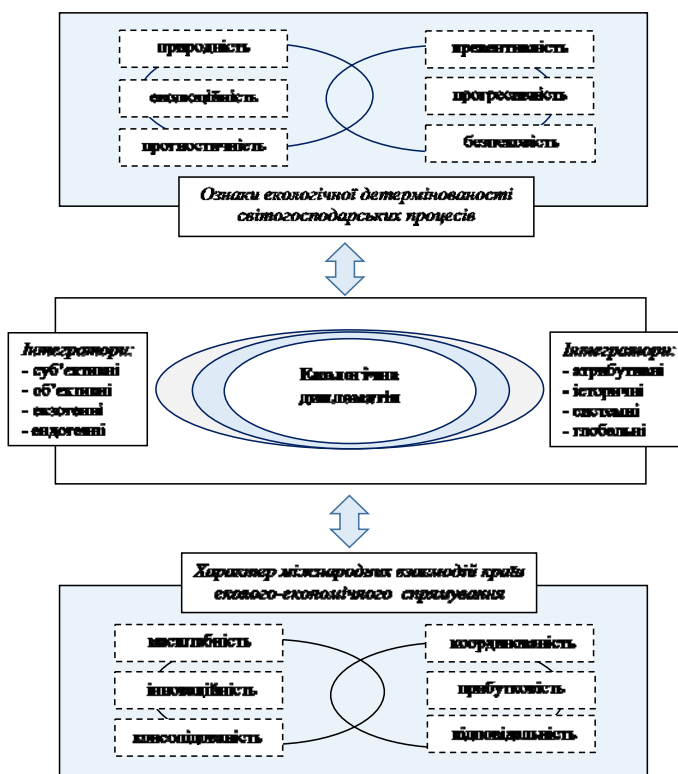
У контексті зазначених тенденцій на самітах і міжнародних конференціях спостерігається постійне оновлення "контенту екологічної дипломатії" – інформаційного наповнення процесу дипломатичних відносин, що має просторовий, часовий та ідеологічний вимір, а також передбачає універсалізацію механізмів його реалізації. Відома теза Д. Фроста: "Дипломатія – це мистецтво змусити іншого йти вашим

³ *New Development Bank BRICS* – Новий банк розвитку, створений країнами БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, КНР, ЮАР) в 2014 р. Штаб-квартира: Шанхай. Капітал банку складає 100 млрд. дол. Пріоритет міжнародної фінансової організації – мобілізація ресурсів для фінансування інфраструктурних та екологічних проектів в країнах БРІК і країнах, що розвиваються. За звітний період банк вже отримав найвищий рейтинг ААА від китайських рейтингових агентств *Chengxin International Credit Rating* і *China Lianhe Credit Rating*.

шляхом" [18] вказує на справжню істинність природи спонукальних мотивів країни до активізації міжнародних економічних взаємодій як мистецтва спільного творення екологічно збалансованого простору діяльності на власному прикладі раціонального природокористування.

Так, ідеї екологічного солідаризму є в програмах КНР під час проведення щорічного Міжнародного форуму "Екологічна цивілізація". У 2016 р. його гаслом було: "На зустріч новій ері екологічної цивілізації: зелений розвиток, об'єднання знань і дій!" Таким чином привертається увага відомих політиків, успішних бізнесменів, видатних науковців і громадських діячів до екологічної проблематики, сприяючи тим самим зародженню нової архітекτονіки дипломатії і стратегічного партнерства.

Крім того, екологічна дипломатія базується на інституціональному співробітництві (рисунок) – діяльності структур/інституцій як представників держав та інтеграційних утворень, орієнтованих на формування глобальної екологічної безпеки, конструктивну взаємодію акторів світової політики з метою узгодження економічних і екологічних інтересів країн, збалансування потреб сучасних і майбутніх поколінь.

Сучасні аспекти екологічної дипломатії в розвитку міжнародних економічних ініціатив*

*Розробка автора

Це дає підстави наголошувати на екологічній детермінованості світогосподарських процесів і формуванні нових ринкових цінностей у суспільстві.

Висновки. Ефективність досягнення політичної стабілізації, забезпечення економічної модернізації та здійснення соціальної реформації суспільства значною мірою обумовлюється взаємовпливом системних факторів, серед яких інтегратори природно-екологічного походження мають відповідні ознаки прояву в минулому, сьогоденні та майбутньому людства. Внаслідок цього формується система екологічної дипломатії, яка пов'язується глобальними інтеграторами: динамічною екологізацією світової економіки, диверсифікацією напрямів ресурсного експансіонізму країн; розвитком компромісного співробітництва ринкових агентів і конкурентів на світових ринках екологічної продукції; захистом і лобіюванням національних екологічних інтересів країн у міжнародних відносинах; урегулюванням питань торговельно-економічних і транскордонних взаємодій, спрямованих на захист довкілля та забезпечення екологічної безпеки на різних рівнях тощо.

Для України розвиток екологічної дипломатії є надзвичайно перспективним напрямом діяльності суспільства, що потребує: здійснення соціально-економічних трансформацій у країні, реформування її дипломатичної служби, запровадження інституту державних політик, створення системи міжвідомчих стратегічних комунікацій, удосконалення функціональної системи управління, функціонування генеральних директоратів з різних питань (політичних, правових, безпекових, економічних, торговельних, гуманітарних, культурних, екологічних, інноваційних, консульських, адміністративних).

Подальші наукові розвідки з цієї проблематики можуть стосуватися виявлення прогресивних інтеграторів екологічної дипломатії з урахуванням інваріантних моделей її реалізації у вітчизняній та зарубіжній практиці. Адже майбутні домінянти глобальної політики управління світовим господарством будуть висхідними від культурно-економічних та інноваційних інтеграторів екологічної дипломатії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазараки А. А. Торговля : история, цивилизация, мораль. К. : Книга, 2010. 624 с.
2. История дипломатии / под. ред. В. П. Потемкина. М. : ЮрПринт, 2002. С. 80.
3. Алимов А. А. Экологическая политика и экологическая дипломатия (понятийный аппарат и отдельные проблемы). Вестн. СПбГУ. 2003. Международные отношения. Вып. 3 (№ 22). С. 101–109.

4. Близнецкая Е. А. Международное экологическое управление : ключевые вопросы осуществления и перспективы. Вестн. МГИМО. 2012. № 2–23. С. 147–155.
5. Гуаньцзюнь В. Экологическая дипломатия Китая : история развития и современные проблемы. Известия Росс. гос. педагог. университета. 2011. №131. С. 334–341.
6. Carroll J. E. Environmental diplomacy : an examination and prospective of Canadian-U.S. transboundary environmental relations. Ann Arbor, Mich., University of Michigan Press, 1983. 382 p.
7. Колтакова Т. В. Китайская "экологическая дипломатия" и формирование международного механизма охраны окружающей среды. Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. 2010. Вып. № 123. С. 68–74.
8. Рогожина Н. Глобальна екологічна безпека: позиція розвиваючихся країн. Міжнародна економіка і міжнародні відносини. 2013. № 2. С. 3–11.
9. Грущинська Н. М. Значення торговельної дипломатії в організації експорту української продукції до ЄС. Стратегічна панорама. 2016. № 1. С. 51–56.
10. Зонова Т. В. Дипломатия. Модели, формы, методы. М. : Аспект Пресс, 2013. 347 с.
11. Каррон де ла Каррьер Г. Экономическая дипломатия. Дипломат и рынок ; пер. с фр. М. : РОССПЭН, 2003. 296 с.
12. Фоминых А. Е., Ярыгин Г. О. Экологизация публичной дипломатии США. Вестн. СПбГУ. 2016. Международные отношения. Вып. 1. С. 110–120.
13. Горбач О. Доктрини зовнішньої політики : Історія та сучасний розвиток. Львів, 2005. С. 18–20.
14. Горбач О. Історія і теорія зовнішньої політики. Львів : Льві. держ. ін-т новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола, 2010. С. 52–53.
15. Сніжко В. В. Нариси з психоетичної екології України. Київ : Веселка, 2001. С. 78.
16. Deleage J. P. Histoire de L'ecologie : Une science de l'homme et de la nature. – P. : Decouverte, 1991. P. 16.
17. Екологія Китаю. URL : [http : // polpred.com/25/08/2016](http://polpred.com/25/08/2016).
18. *Энциклопедия афоризмов (В мире мудрых мыслей)*. М. : АСТ, 2000. С. 138.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2016.

Bokhan A. Environmental diplomacy integrators.

Background. Given the dominance of global competition format and the growing interdependence between countries significance of environmental exhibitors in the processes of global economic transformation is becoming more and more relevant. Existing environmental causal links between countries in space and time change goals of traditional diplomacy because of its diversity of functions: integrational, preventive, public, security and others. International discourse on environmental resonances enables in some way to identify the nature of their origin and aggravation, direct the society to the need to reduce their amplitude. Compromises in this area can be found in the potential environmental

diplomacy, integrators of which have different origins: natural, historical, political, economic, cultural, religious and others.

Analysis of recent research and publications showed that the study of specific environmental diplomacy is appropriate in view of the remoteness of natural and historical sources and manifestation of its integrators in world economic relations.

The aim of the article is to determine the environmental diplomacy integrators in terms of their diversity, evolution and interdependence, which is reflected in international economic initiatives and innovative forms of social consolidation.

Materials and methods. The study used methods of macroeconomic analysis to determine environmental diplomacy as a new area of international economic relations, consider this issue in terms of social ecology and international economy.

Results. In the new millennium the format of international economic initiatives to enhance collaboration, cooperation and diplomacy appears strategically advantageous. It enables to overcome the social and political inertia of the countries in creating their own and common environmentally safe future. An important aspect of the functioning of environmental diplomacy is activity of relevant institutions as representatives of the integration entities that are focused on strengthening the global imperative of ecological safety, ensure constructive cooperation of the players of world politics with the aim of harmonizing economic and environmental interests of the countries, improving mechanisms to balance the needs of current and future generations.

Conclusion. Effectiveness of political stability, ensuring economic modernization and implementation of social reformation of society are caused by the mutual influence of systemic factors, including those of natural ecological origin. Manifestation of environmental diplomacy integrators are associated with: the development of greening the world economy, cooperation of countries in market competition in the global market of eco-innovative products; protection and lobbying of national environmental interests; settlement of the issues of trade and economic cooperation; ratification of international treaties and their incorporation in the national environmental legislation, etc.; creating a positive environmental image of countries and others.

Keywords: environmental diplomacy, integrators, natural law, global environmental policy, international economic initiatives and environmental safety.

REFERENCES

1. Mazaraki A. A. Torgovlja : istorija, civilizacija, moral'. K. : Kniga, 2010. 624 s.
2. Istorija diplomatii / pod. red. V. P. Potemkina. M. : JurPrint, 2002. S. 80.
3. Alimov A. A. Jekologičeskaja politika i jekologičeskaja diplomatija (ponjatijnyj apparat i otdel'nye problemy). Vestn. SPbGU. 2003. Mezhdunarodnye otnoshenija. Vyp. 3 (№ 22). S. 101–109.
4. Blizneckaja E. A. Mezhdunarodnoe jekologičeskoe upravlenie : ključevye voprosy osušhestvlenija i perspektivy. Vestn. MGIMO. 2012. № 2–23. S. 147–155.
5. Guan'czjun' V. Jekologičeskaja diplomatija Kitaja : istorija razvitija i sovremennye problemy. Izvestija Ross. gos. pedagog. universiteta. 2011. №131. S. 334–341.
6. Carroll J. E. Environmental diplomacy : an examination and prospective of Canadian-U.S. transboundary environmental relations. Ann Arbor, Mich., University of Michigan Press, 1983. 382 p.
7. Kolpakova T. V. Kitajskaja "jekologičeskaja diplomatija" i formirovanie mezhdunarodnogo mehanizma ohrany okružhajushhej sredy. Izvestija Ros. gos. ped. un-ta im. A. I. Gercena. 2010. Vyp. № 123. S. 68–74.
8. Rogozhina N. Global'na jekologičeskaja bezopasnost': pozicija razvivajushhihsja stran. Mezhdunarodnaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. 2013. № 2. S. 3–11.

9. *Grushhyns'ka N. M.* Znachennja torgovel'noi' dyplomatii' v organizacii' eksportu ukrai'ns'koi' produkci' do JeS.Strategichna panoramy. 2016. № 1. S. 51–56.
10. *Zonova T. V.* Diplomacija. Modeli, formy, metody. M. : Aspekt Press, 2013. 347 s.
11. *Karron de la Karr'er G.* Jekonomicheskaja diplomacija. Diplomat i ryнок ; per. s fr. M. : ROSSPJeN, 2003. 296 s.
12. *Fominyh A. E., Jarygin G. O.* Jekologizacija publichnoj diplomatii SShA. Vestn. SPbGU. 2016. Mezhdunarodnye otnoshenija. Vyp. 1. S. 110–120.
13. *Gorbach O.* Doktryny zovnishn'oi' polityky : Istorija ta suchasnyj rozvytok. L'viv, 2005. S. 18–20.
14. *Gorbach O.* Istorija i teorija zovnishn'oi' polityky. L'viv : L'vi. derzh. in-t novitnih tehnologij ta upravlinnja im. V. Chornovola, 2010. S. 52–53.
15. *Snizhko V. V.* Narysy z psyhoetnichnoi' ekologii' Ukrai'ny. Kyi'v : Veselka, 2001. S. 78.
16. *Deleage J. P.* Histoire de L'ecologie : Une science de l'homme et de la nature. – P. : Decouverte, 1991. P. 16.
17. *Ekologija* Kytaju. URL : <http://polpred.com/25/08/2016>.
18. Jenciklopedija aforizmov (V mire mudryh myslej). M. : AST, 2000. S. 138.

ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 658.14

БЛАНК Ігор, д. е. н., професор кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ

СИТНИК Ганна, д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ

ПЛАНУВАННЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА

Критично розглянуто систему вихідних принципів і методів планування грошових потоків, що застосовуються в сучасній практиці діяльності підприємств реального сектора економіки України. Запропоновано новий методичний підхід до планування грошових потоків (виходячи з визначення цільової суми чистого грошового потоку), що забезпечує зв'язок цього планування з ціннісно-орієнтованою системою управління підприємствами.

Ключові слова: ціннісно-орієнтований підхід до управління підприємством, методи планування грошових потоків, цільова сума чистого грошового потоку підприємства.

Бланк И., Сытник А. Планирование денежных потоков предприятия. Критически рассмотрена система исходных принципов и методов планирования денежных потоков, применяющихся в современной практике деятельности предприятий реального сектора экономики Украины. Предложен новый методический подход к планированию денежных потоков (исходя из определения целевой суммы чистого денежного потока), обеспечивающий связь этого планирования с ценностно-ориентированной системой управления предприятиями.

Ключевые слова: ценностно-ориентированный подход к управлению предприятием, методы планирования денежных потоков, целевая сумма чистого денежного потока предприятия.

Постановка проблеми. Останніми роками в системі фінансового управління підприємствами дедалі більше уваги приділяється організації грошових потоків. У забезпеченні їх ефективної організації центральне місце посідає планування. Сучасна практика управління грошовими потоками на підприємствах реального сектора економіки України свідчить про те, що обсяг і структуру грошових потоків планують не більше 10 % суб'єктів господарювання. Значною мірою

це пов'язано з недостатнім методичним забезпеченням цього процесу, низькою кваліфікацією менеджерів, відсутністю у них стратегічного бачення розвитку підприємств на засадах ціннісно-орієнтованого управління.

Сучасна практика планування грошових потоків підприємств реального сектора економіки потребує зміни діючої парадигми методичних принципів обґрунтування загальної суми і структури грошових потоків на основі ціннісно-орієнтованого управління у стратегічній перспективі. Це обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання планування грошових потоків підприємств розкрито в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, В. Андрійця [1], Ю. Оліфірової [2], В. Бочарова [3], М. Бертонеш [4], Дж. Ван Хорн [5] та ін. Ці науковці переважно розглядають методичні принципи планування грошових потоків прямим та непрямим методами.

Складність механізму формування грошових потоків, вплив на них значної кількості чинників внутрішнього та зовнішнього характеру, які часто мають стохастичний характер, обумовлює спроби застосування методів стохастичного моделювання в процесі їх планування. Так, О. Олексюк обґрунтовує ймовірно-динамічну модель грошового обігу на операційному рівні управління, яка ґрунтується на припущенні щодо наявності низки невизначеностей стосовно отримання доходів підприємством та різного ризику відповідних фінансових реакцій керівництва фірми, які враховують індивідуальні пріоритети менеджерів [6, с. 367–393].

У дослідженнях М. Веселова сформульовано підхід до побудови імітаційної динамічної моделі прогнозування надходження грошових коштів, що ґрунтується на авторській класифікації покупців продукції відповідно до розподілу вірогідності термінів надходження платежів за придбану продукцію [7].

Група бразильських науковців М. Пачеко, М. Вельяско, М. Норона, К. Лопес пропонують застосовувати метод генетичних алгоритмів для планування грошових потоків на оперативному рівні [8].

Особливістю сучасних розробок у сфері планування грошових потоків є їх орієнтація на поточний та оперативний рівні планування. Водночас не приділено достатньої уваги визначенню методичних підходів до планування грошових потоків для різних контурів управління на принципах ціннісно-орієнтованого управління підприємством.

Метою дослідження є формування основних методичних підходів до планування загального обсягу та структури грошових потоків підприємств на базі цільової суми чистого грошового потоку, який найбільшою мірою характеризує результат ціннісно-орієнтованого підходу до управління ними.

Матеріали та методи. Методологічною базою дослідження слугували фундаментальні положення теорії фінансового менеджменту та принципи теорії ціннісно-орієнтованого управління підприємствами у сфері планування грошових потоків, які висвітлено в працях сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців.

У процесі дослідження використано діалектичний та загально-наукові методи пізнання: аналізу і синтезу – для характеристики існуючих підходів до планування грошових потоків підприємств; прямих розрахунків і економіко-математичного моделювання – для визначення ефективності їх застосування в сучасній практиці; оптимізації – при обґрунтуванні окремих елементів чистого грошового потоку.

Результати дослідження. Особливості формування грошових потоків підприємств реального сектора економіки України свідчать про те, що на сучасному етапі їх основну частку становлять грошові потоки від операційної діяльності. Їх частка в загальній сумі валового грошового потоку підприємств коливалася за останні роки в межах 85–90 %. Зважаючи на це, дослідження методичних питань планування грошових потоків підприємств доцільно обмежити тільки їх операційною діяльністю.

Рівень збалансованості та синхронності грошових потоків є важливим чинником платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. В системі вартісно-орієнтованого управління чистий грошовий потік – базовий показник у моделях оцінювання ринкової вартості підприємства. Відтак, грошові потоки є важливим об'єктом фінансового планування на усіх рівнях: стратегічному, поточному, оперативному (*таблиця*).

Таблиця

Система планування грошових потоків підприємства *

Рівень фінансового планування	Об'єкт	Горизонт	Вид плану
Стратегічне	Чистий грошовий потік	3 і більше років	Складовий показник у збалансованій системі показників
Поточне	Чистий, позитивний, від'ємний грошовий потік	1 рік поквартально	План надходження і витрачання грошових коштів
Оперативне	Чистий, позитивний, від'ємний грошовий потік за окремими платежами	Квартал у деталізації (по місяцях, декадах, днях)	Платіжний календар

* Джерело: авторська розробка

Вихідним і найскладнішим етапом планування є обґрунтування стратегічних фінансових показників, основним з яких є обсяг чистого грошового потоку. Його планування пропонується здійснювати за допомогою програмно-цільового методу, методів *GAP* і *SWOT*-аналізу, підбору параметра за структурно-логічною схемою (рис. 1).

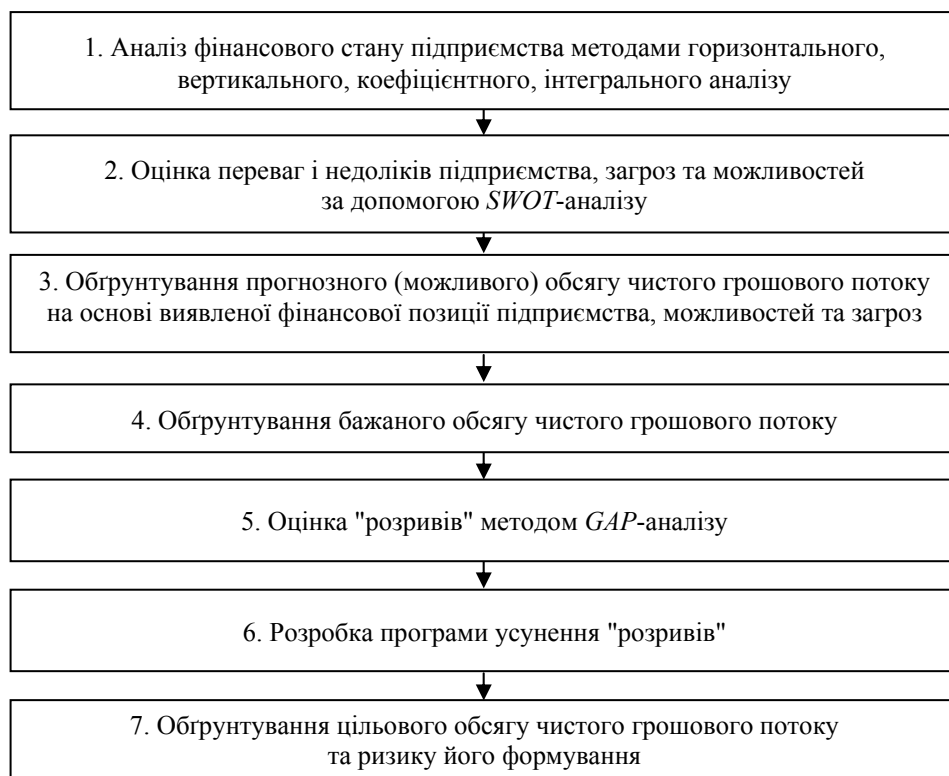

Рис. 1. Структурно-логічна схема стратегічного планування чистого грошового потоку підприємства

Джерело: розроблено авторами

Так, перший і другий етапи планування виявляють можливості формування чистого грошового потоку підприємством у перспективному періоді. На цій основі здійснюється обґрунтування можливого обсягу чистого грошового потоку. Об'єктом планування може бути чистий грошовий потік на власний капітал (ЧГПвк) або чистий грошовий потік на інвестований капітал (ЧГПік)¹, які можна обчислити за таким алгоритмом (складено за [9; 10]):

$$\text{ЧГПвк} = \text{ЧП} + \text{А} - \text{ПРК} - \text{КІ} + \text{ПДЗ};$$

¹ Ці показники в міжнародній практиці називають "вільним грошовим потоком".

$$\text{ЧГПік} = \text{СЧП} + \text{А} - \text{ПРК} - \text{КІ} + \text{ПДЗ},$$

де ЧП – прогнозована величина чистого прибутку;

СЧП – прогнозована сума скоригованого чистого прибутку (*NOPLAT*);

А – прогнозована сума амортизації, що врахована в складі витрат під час визначення величини чистого прибутку;

ПРК – величина прогнозованого приросту робочого капіталу (ПРК може мати від'ємне значення, що означає зменшення робочого капіталу):
мається на увазі чистий робочий капітал = оборотні активи – поточні зобов'язання;

КІ – сума прогнозованих капітальних інвестицій;

ПДЗ – величина приросту довгострокових зобов'язань (ПДЗ може мати від'ємне значення, що означає зменшення довгострокових зобов'язань).

Обсяг бажаного чистого грошового потоку можна визначити, виходячи з моделі оцінки ринкової вартості підприємства у такій модифікації:

$$\text{ВП} = \sum_{t=1}^n \frac{\text{ЧГП}_0 \cdot i}{(1+r)^t} + \frac{\text{ЧГП}_n / r}{(1+r)^n} + \text{ТВАН}, \quad (1)$$

де ЧГПо – чистий грошовий потік на інвестований капітал за останній звітний період;

i – запланований середньорічний індекс зростання чистого грошового потоку;

ЧГП_т – чистий грошовий потік останнього планового періоду;

n – кількість планових років;

t – порядковий номер року;

r – дисконтна ставка;

ТВАН – теперішня вартість надлишкових активів;

ВП – вартість підприємства.

Якщо виходити з того, що всі елементи моделі є відомими, крім прогнозного індексу зростання чистого грошового потоку, можна знайти його за допомогою функції "підбір параметра" в електронному пакеті *Excel*. Цільова (бажана) вартість підприємства може визначатися методом аналогій, тобто оцінюватися на основі публічної інформації про угоди купівлі-продажу успішних підприємств відповідного формату (виду діяльності, розміру тощо). Виходячи з цього, визначають бажані обсяги чистого грошового потоку на інвестований капітал на майбутні 3–5 років (залежно від обраного горизонту планування). Отримані дані порівнюються з можливими обсягами грошових потоків, що оцінювались на основі аналізу фінансової позиції підприємства та можливостей його розвитку, виявляються "розриви" та напрями їх усунення методом *GAP*-аналізу. На основі розробленої програми зростання чистого грошового потоку на інвестований капітал визначається його

цільовий обсяг та ризик формування. Рівень ризику формування чистого грошового потоку можна оцінювати на основі методології *VaR* (вартість під ризиком) з використанням показника "чистий грошовий потік під ризиком". Цільовий обсяг чистого грошового потоку, обґрунтований у межах стратегічного планування, є найважливішим стратегічним показником збалансованої системи показників за фінансовою складовою і основою для планування руху грошових потоків на поточному рівні.

Сучасна парадигма планування грошових потоків від операційної діяльності підприємства на поточному рівні базується на засадах визначення їх обсягу і структури залежно від запланованого обсягу реалізації продукції (товарообороту) з певним коригуванням отриманих результатів на вплив деяких інших факторів. Спираючись на цей вихідний принцип, вітчизняними і зарубіжними науковцями пропонується для здійснення планових розрахунків використовувати метод прямих розрахунків позитивного та від'ємного грошових потоків від операційної діяльності підприємства [1, с. 13–14; 2, с. 14–16 та ін.] за такими етапами:

I – визначення планових показників позитивного грошового потоку (надходження коштів) за окремими його елементами і в цілому;

II – визначення планових показників від'ємного грошового потоку (витрачання коштів) за окремими його елементами і в цілому;

III – розрахунок загальної суми чистого грошового потоку з операційної діяльності підприємства (як різниці між загальними сумами позитивного і від'ємного грошових потоків).

Зазначений підхід до планування грошових потоків від операційної діяльності підприємств спрямований на забезпечення переважно маркетингових завдань їх розвитку – досягнення запланованого обсягу реалізації продукції (товарообороту) з урахуванням ємності відповідного товарного ринку. Але навіть за такої спрямованості він не дозволяє отримати точних результатів у плануванні. Так, суттєвим недоліком цього підходу є те, що планування чистого грошового потоку має пасивний характер (тобто його сума визначається як різниця між запланованими обсягами позитивного і від'ємного грошових потоків). Відсутність самостійного планування показника чистого грошового потоку не націлює на пошук резервів його зростання і не пов'язується з цільовою функцією підприємства та результатами стратегічного планування. Значною мірою це призвело до того, що в останні роки більше третини підприємств реального сектора економіки України взагалі не досягали позитивного значення показника чистого грошового потоку. З іншого боку, цей підхід не враховує високий рівень мінливості та складності передбачення окремих компонентів грошових потоків, що негативно позначається на якості одержаних планів руху грошових коштів та їх виконанні.

Уникнути цих недоліків можливо шляхом реалізації зустрічної моделі планування грошових потоків, яка передбачає одночасне обґрунтування цільового обсягу чистого грошового потоку та його окремих компонентів, виходячи з особливостей операційної діяльності підприємства в плановому році та окремих видів вхідних і вихідних грошових потоків різного рівня варіативності, заходів по їх збалансуванню. Результатом такого планування є формування плану надходження і витрачання грошових коштів.

На *першому етапі* планових розрахунків має забезпечуватись визначення цільової суми чистого грошового потоку на базі розрахунків стратегічного планування. В межах поточного фінансового планування планова сума чистого грошового потоку обґрунтовується за видами діяльності та окремими елементами (рис. 2).

Рис. 2. Склад основних елементів цільової суми чистого грошового потоку з операційної діяльності підприємства

Джерело: авторська розробка

На *другому етапі* планових розрахунків пропонується визначати показники позитивного і від'ємного грошових потоків від операційної діяльності за окремими елементами різної варіативності. З цією метою можуть бути використані як методи прямих розрахунків, так і методи економіко-математичного моделювання. Підхід до їх планування може бути таким [11].

1. Обґрунтування планового обсягу надходження грошових коштів від реалізації товарів на основі планового товарообороту та індексів інкасації дебіторської заборгованості:

$$\text{ПГП}_{\text{од}} = \text{Топл} \cdot \text{Кг} + \text{Тозв} \cdot \text{Кі}, \quad (2)$$

де ПГП_{од} – позитивний грошовий потік з операційної діяльності;

Топл – товарооборот плановий;

Кг – коефіцієнт реалізації за готівку;

Тозв – товарооборот звітного періоду;

Кі – коефіцієнт інкасації дебіторської заборгованості в плановому періоді.

Обчислений таким чином плановий обсяг позитивного грошового потоку з операційної діяльності приймається за основу помірною плану грошових потоків (ПГП_{од}^{пом}).

2. Оцінка стандартного відхилення позитивного грошового потоку ($\sigma_{\text{пгп}}$) на основі звітної інформації про рух грошових коштів. Обчислені середні значення (які ще називають сподіваними значеннями або математичними очікуваннями) та середньоквадратичні відхилення показника, що планується, дають змогу оцінити його ймовірні межі у плановому періоді. Для цього треба використати такі статистичні правила:

- згідно з емпіричним правилом, якщо дані мають нормальний розподіл, то приблизно 68 % спостережень будуть відстояти від математичного очікування не більше ніж на одне стандартне (середньоквадратичне) відхилення, приблизно 95 % спостережень – на 2 відхилення, 99 % – на три відхилення;

- для розподілів, що мають сильну асиметрію або не мають дзвоноподібної форми, можна застосовувати емпіричне правило Б'єнаме-Чебишева, згідно з яким 3/4 (або 75 %) усіх спостережень міститься в інтервалі $\mu \pm 2\sigma$, принаймні 8/9 (або 88.89 %) спостережень міститься в інтервалі $\mu \pm 3\sigma$, і як мінімум 15/16 (або 93.75 %) спостережень міститься в інтервалі $\mu \pm 4\sigma$. Це правило є справедливим для розподілів будь-якого виду.

Таким чином, обґрунтування планових обсягів позитивного грошового потоку з операційної діяльності за песимістичним (ПГП_{од}^п) та оптимістичним (ПГП_{од}^о) варіантами здійснюється таким чином:

$$\text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{п}} = \text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{пом}} - 3 \sigma_{\text{пгп}}; \quad (3)$$

$$\text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{o}} = \text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{пом}} + 3 \sigma_{\text{пгп}}. \quad (4)$$

3. Диференціація вихідного грошового потоку за ступенем варіативності на основі звітної інформації про рух грошових коштів. З цією метою доцільно виокремлювати такі *компоненти вихідного грошового потоку з операційної діяльності*:

- *умовно-постійний*, що пов'язаний з фінансуванням постійних витрат підприємства торгівлі;

- *варіативний* – витрачання грошових коштів на фінансування витрат із закупівлі товарів (собівартість товарів), змінних витрат обігу, податків (обсяги яких залежать від обсягів діяльності), соціальних витрат, що фінансуються з прибутку і залежать від його обсягу;

- *екстраординарний* – витрачання грошових коштів з операційної діяльності, які мають нерегулярний (витрати на окремі маркетингові заходи, разові соціальні виплати з прибутку) або повністю непередбачуваний (штрафи, витрати, пов'язані з надзвичайними подіями) характер.

4. Обчислення середніх коефіцієнтів окремих елементів варіативного вихідного грошового потоку з операційної діяльності:

$$K_{\text{ве}} = \text{ВВГП}_{\text{од}}^{\text{e}} / \text{ПГП}_{\text{од}}, \quad (5)$$

де $K_{\text{ве}}$ – коефіцієнт варіативного вихідного грошового потоку з операційної діяльності за окремими елементами;

$\text{ВВГП}_{\text{од}}^{\text{e}}$ – елемент варіативного вихідного грошового потоку з операційної діяльності звітного періоду;

$\text{ПГП}_{\text{од}}$ – позитивний грошовий потік з операційної діяльності звітного періоду.

5. Планування умовно-постійного вихідного грошового потоку від операційної діяльності. Його плановий розмір оцінюється у обсязі звітного періоду, якщо в плановому році не відбувається розширення діяльності, зростання цін, що призводить до зростання постійних витрат. В іншому випадку він обчислюється методом прямих розрахунків з урахуванням такого зростання. В узагальненому вигляді він розраховується таким чином:

$$\text{УПВ} = \text{УПВ}_3 + \text{УПВ}_д, \quad (6)$$

де УПВ – плановий умовно-постійний вихідний грошовий потік від операційної діяльності;

УПВ_3 – умовно-постійний вихідний грошовий потік від операційної діяльності останнього звітного періоду;

$\text{УПВ}_д$ – додатковий умовно-постійний вихідний грошовий потік від операційної діяльності, пов'язаний із зростанням постійної частини операційних витрат у результаті розширення діяльності, зростання цін (обчислюється методом прямих розрахунків).

6. Планування варіативного вихідного грошового потоку від операційної діяльності, який обчислюється, виходячи з планового обсягу позитивного грошового потоку від операційної діяльності, коефіцієнтів варіативного вихідного грошового потоку з операційної діяльності за його окремими елементами за варіантами плану (песимістичного, помірнього, оптимістичного). Принципова формула розрахунку його планового розміру має такий вигляд:

$$VV = K_{\text{вс}} \cdot \text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{п}}, \quad (7)$$

де VV – плановий обсяг варіативного вихідного грошового потоку від операційної діяльності;

$\text{ПГП}_{\text{од}}^{\text{п}}$ – плановий обсяг позитивного грошового потоку з операційної діяльності.

7. Розрахунок планового обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку від операційної діяльності. Екстраординарний вихідний грошовий потік підприємства може розглядатися як безперервна випадкова величина, для моделювання якої придатні ті ж самі підходи, що і для курсу акцій та інших ризикованих інструментів активних фінансових ринків. В основу цих підходів покладено теорію випадкового блукання.

Якщо припустити, що річний обсяг екстраординарного вихідного грошового потоку змінюється без будь-яких закономірностей, тобто здійснює випадкове блукання, то це передбачає нормальний закон розподілу для показника сили зростання обсягу цього потоку.

Показник сили зростання (δ) є натуральним логарифмом темпу зростання:

$$\delta = \ln \frac{C_1}{C_0}, \quad (8)$$

де C_1 та C_0 – обсяги екстраординарного вихідного грошового потоку за поточний та попередній період відповідно.

Враховуючи, що δ є нормально розподіленою безперервною випадковою величиною, її можна описати таким чином:

$$\delta = \mu + \sigma \cdot Z, \quad (9)$$

де μ – середня сила зростання обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку (її вибіркове значення можна обчислити за історичними даними про обсяг цього потоку);

σ – середньоквадратичне (стандартне) відхилення сили зростання обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку (його вибіркове значення теж можна обчислити за історичними даними);

Z – стандартна нормальна випадкова величина із середнім значенням, що дорівнює 0, та стандартним відхиленням, що дорівнює 1 (значення цієї величини для різних значень ймовірності традиційно наводять у спеціальних таблицях, які додаються до підручників зі статистики).

Оскільки значення μ та σ для генеральної сукупності значень екстраординарного вихідного грошового потоку підприємства оцінити неможливо, то практичне використання формули (9) передбачає оперування вибірковими значеннями (M та S відповідно), які обчислюють за історичними даними, що, у свою чергу, призводить до необхідності заміни показника Z у формулі (9) на коефіцієнт Стьюдента² – t з числом ступенів свободи $n - 2$, де n – кількість історичних значень, за якими обчислюються вибіркові M та S .

Якщо розглядати C_0 як відомий обсяг екстраординарного вихідного грошового потоку за останній період, що передує плановому, а C_1 як невідомий обсяг цього потоку у плановому періоді, то з урахуванням формули (8) та модифікованої формули (9):

$$C_1 = C_0 \exp(M + S \cdot t), \quad (10)$$

де \exp – експонента.

У випадку застосування формули (10) для оцінювання трьох значень екстраординарного вихідного грошового потоку на плановий період – песимістичного (найгіршого), помірнього (середнього або модального) та оптимістичного (найкращого) – необхідно задати рівень (ступінь) значущості α для обчислення коефіцієнта Стьюдента (чим менше цей рівень, тим вище достовірність оцінки). Традиційно в економічних обчисленнях використовують рівні значущості 0.1, 0.05 та 0.01 (що відповідає достовірності 90 %, 95 % та 99 %). Однак при цьому:

по-перше, помірне значення планового обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку ($C_{пл}^{ном}$) не буде залежати від заданого рівня значущості α , оскільки розподіл Стьюдента є симетричним (так само, як і стандартний нормальний розподіл) і значення коефіцієнта Стьюдента у цьому випадку буде завжди дорівнювати нулю, таким чином:

$$C_{пл}^{ном} = C_0 \exp(M); \quad (11)$$

по-друге, для отримання оптимістичного значення планового обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку ($C_{пл}^{опп}$) необхідно використати коефіцієнт Стьюдента, обчислений для ймовірності $\alpha / 2$ (наприклад, якщо задається рівень значущості 0.05, то в обчисленнях t треба використовувати ймовірність $0.05 / 2 = 0.025$). При цьому значення цього коефіцієнта буде від'ємним (це є характерним для усіх значень правого хвоста розподілу Стьюдента), що буде

² Крім випадку, коли кількість історичних значень перевищує 120, але сформувати такий динамічний ряд (за 120 років) для будь-якого підприємства торгівлі абсолютно нереально.

обумовлювати результат менший ніж помірне значення екстраординарного вихідного грошового потоку:

$$C_{ni}^{omn} = C_0 \exp(M + S \cdot t_{\alpha/2}). \quad (12)$$

По-третє, для отримання песимістичного значення планового обсягу екстраординарного вихідного грошового потоку (C_{ni}^{nec}) необхідно використати коефіцієнт Стюдента, обчислений для ймовірності $1 - \alpha / 2$ (наприклад, якщо задається рівень значущості 0.05, то в обчисленнях t треба використовувати ймовірність $1 - 0.05 / 2 = 0.975$). При цьому значення цього коефіцієнта буде додатнім (це є характерним для усіх значень лівого хвоста розподілу Стюдента), що буде обумовлювати результат більший ніж помірне значення екстраординарного вихідного грошового потоку:

$$C_{ni}^{nec} = C_0 \exp(M + S \cdot t_{1-\alpha/2}). \quad (13)$$

8. Обчислення планового обсягу чистого грошового потоку від операційної діяльності як різниці між позитивним та від'ємним грошовими потоками від операційної діяльності [11, с. 579–585].

Такий підхід до планування обсягів позитивного та від'ємного грошових потоків дає змогу забезпечити формування песимістичного, помірнього та оптимістичного планів руху грошових коштів.

На *третьому етапі* має здійснюватись збалансування сумарних показників позитивного, від'ємного і чистого грошового потоку за такою балансовою моделлю:

Сума позитивного грошового потоку	=	Сума від'ємного грошового потоку	+	Сума чистого грошового потоку

Унаслідок попередніх розрахунків грошові потоки за цією моделлю можуть бути як *дефіцитними* (коли сума лівої частини моделі менша за суму правої), так і *надлишковими* (коли сума лівої частини моделі перевищує суму правої).

Методи збалансування дефіцитного грошового потоку можуть бути спрямовані на забезпечення зростання суми позитивного чи/та на зменшення від'ємного потоків.

Так, зростання обсягу позитивного грошового потоку у плановому періоді може забезпечуватись за рахунок залучення коштів стратегічних інвесторів з метою збільшення обсягу власного капіталу для зростання операційної діяльності, додаткової емісії акцій, залучення довгострокових фінансових кредитів, продажу частки або всього

обсягу портфеля довгострокових фінансових інструментів інвестування, реалізації надлишкових операційних активів тощо.

Зменшення суми від'ємного грошового потоку у плановому періоді забезпечується за рахунок скорочення програм реального і фінансового інвестування з відповідним спрямуванням вивільнених коштів у операційну діяльність, зниження суми постійних витрат виробництва і обігу тощо.

Методи збалансування надлишкового грошового потоку пов'язані із забезпеченням зростання його інвестиційної активності за рахунок зростання обсягів розширеного відтворення операційних необоротних активів, прискорення періоду розробки реальних інвестицій та їх дострокової реалізації, активного формування портфеля довгострокових фінансових інвестицій, дострокового погашення довгострокових кредитів тощо.

Збалансований за обсягами надходження та витрачання план руху грошових коштів, що забезпечує формування необхідного обсягу чистого грошового потоку, є важливим чинником досягнення стратегічних цілей діяльності підприємства, його фінансової стійкості та платоспроможності.

Деталізація поточного плану руху грошових коштів здійснюється на рівні оперативного фінансового планування та знаходить відображення у платіжному календарі, який ідентифікує платежі за напрямом руху, видом, контрагентом, терміном здійснення. Цей плановий документ розробляється із застосуванням методу прямих розрахунків. У процесі його формування забезпечується максимально можлива синхронізація позитивного і від'ємного грошових потоків з операційної діяльності підприємства в кожному інтервалі планового кварталу (таким інтервалом обирається, як правило, місяць, хоча план може бути деталізований по декадах, тижнях або навіть днях).

Така синхронізація забезпечує необхідний рівень платоспроможності підприємства в кожному інтервалі планового періоду при одночасному зниженні необхідного розміру страхового запасу грошових активів. У сучасній науковій літературі визначається багато підходів до вирівнювання окремих видів потоків з операційної діяльності підприємства і забезпечення підвищення тісноти кореляційного зв'язку між ними [2, с. 15–16; 4, с. 309–312; 12, с. 654–656 тощо]. Результати цього напряму планування позитивного і від'ємного грошових потоків з операційної діяльності підприємства мають оцінюватись за допомогою коефіцієнта кореляції, який за рахунок здійснених заходів має наближатись до значення "+1".

Впровадження в практику розглянутих методичних підходів підвищить ефективність планування грошових потоків підприємств реального сектора економіки України в загальній системі ціннісно-орієнтованого управління ними.

Висновки. За результатами дослідження з'ясовано, що сучасна парадигма планування грошових потоків з операційної діяльності підприємств на основі показника планової суми реалізації продукції (товарообороту) слабо пов'язана з концепцією вартісно-орієнтованого управління. З метою підвищення цього зв'язку пропонується вихідним показником здійснення такого планування обрати "цільову суму чистого грошового потоку". Таке планування пропонується проводити в межах трьох контурів управління: стратегічного, поточного оперативного, для кожного з яких визначено об'єкт, часовий горизонт, методи та послідовність планових розрахунків.

Запропонований методичний підхід до планування грошових потоків відповідає концепції вартісно-орієнтованого управління, передбачає наскрізну оцінку ризиків формування грошових потоків, що дає змогу обґрунтовувати заходи щодо зростання ринкової вартості підприємств реального сектора економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієць В. С. Оптимізація грошових потоків торговельних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 24 с.
2. Оліфірова Ю. О. Бюджетування грошових потоків в системі управління підприємством : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Донецьк : Дон. нац. ун-т екон. торг., 2006. 22 с.
3. Бочаров В. В. Коммерческое бюджетирование. СПб. : Питер, 2003. 386 с.
4. Бертонеш М., Найт Р. Управление денежными потоками. СПб. : Питер, 2004. 240 с.
5. Ван Хорн Дж., Вахович Дж. Основы финансового менеджмента / пер. с англ. М. : Вильямс, 2011. 1232 с.
6. Олексюк О. С. Системи підтримки прийняття фінансових рішень на мікрорівні : монографія. К. : Наукова думка, 1998. 507 с.
7. Веселов М. А. Моделирование денежных потоков для оперативного управления финансами промышленного предприятия : автореф. дис. ... к-та екон. наук : 08.00.13. С.-Пб., 2009. 21 с.
8. Pacheco M. A. Vellasco M., Noronha M., Lopes C. Cash flow planning and optimization through genetic algorithms. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.155.4171>.
9. Національний стандарт N 1 "Загальні засади оцінки майна і майнових прав": затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 верес. 2003 р. № 1440.
10. Національний стандарт № 3 "Оцінка цілісних майнових комплексів": затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 листоп. 2006 р. № 1655.
11. Ситник Г.В. Фінанси торгівлі : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 672 с.
12. Бланк И.А. Управление денежными потоками : монография. К. : Ника-центр, 2007. 752 с.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016.

Blank I., Sytnyk H. Planning cash flows of an enterprise.

Background. The importance of the state of cash flow to ensure the solvency and financial viability of an enterprise and growth of its market value makes them an important subject of financial planning. However, the lack of methodological support of this process does not provide the appropriate level of cash flow planning in Ukraine.

Current practice of planning cash flows of the real sector of the economy needs to change the current paradigm of methodological principles of justification of total amount and structure of cash flows based on value-oriented management with a strategic perspective.

Analysis of recent research and publications. The issue of cash flow planning of an enterprise was studied in scientific works of domestic and foreign scientists, including V. Andriyets, Yu. Olifirovoya, V. Bocharova, M. Bertonesh, J. Van Horne, O. Oleksyuk, M. Veselova, M. Pacheco, M. Vellasco, M. Noronha, K. Lopes and others. Their feature is the orientation on the current and operational level of planning. However, not enough attention is paid to the definition of methodological approaches to planning cash flows for different management frameworks on the principles of value-based management.

The **aim** of the research is to develop basic methodological approaches to planning the total volume and structure of the cash flows of companies on the basis of the target amount of net cash flow, which most characterizes the result of value-oriented approach to management.

Materials and methods. The methodological base of research are the principles of the theory of financial management and of value-oriented business management in planning cash flows, that are presented in the works of contemporary domestic and foreign scientists.

The study used dialectical and general scientific methods of knowledge, analysis and synthesis to characterize current approaches to planning cash flow of an enterprise, methods of direct payments and the economic and mathematical modeling - to determine the effectiveness of their application in modern practice, optimization techniques - to justify certain elements of net cash flow.

Conclusion. The study found that the current paradigm of planning cash flows from operating activities of the enterprises based on the index of the planned amount of product sales (turnover) is weakly linked to the concept of value-based management. In order to improve this dependence it's proposed to choose "target amount of net cash flow" as benchmarks of the planning implementation. The process of the proposed planning is done within three management frameworks: strategic, current and operational, the object, time horizon, methods and sequence of scheduled payments have been defined for each of them.

The methodical approach to planning cash flows is consistent with the concept of value-based management, it involves continuous assessment of the risk of cash flow, allowing justify measures to increase the market value of the real sector.

Keywords: value-oriented approach to the enterprise management, methods of cash flow planning, target amount of net cash flow of an enterprise

REFERENCES

1. Andriyec' V. S. Optyimizacija groshovyh potokiv torgoveli'nyh pidpryemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. 24 s.
2. Olifirova Ju. O. Bjudzhetuvannja groshovyh potokiv v systemi upravlinnja pidpryjemstvom : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. Donec'k : Don. nac. un-t ekon. torg., 2006. 22 s.
3. Bocharov V. V. Kommercheskoe bjudzhetirovanie. SPb. : Piter, 2003. 386 s.
4. Bertonesh M., Najt R. Upravlenie denezhnymi potokami. SPb. : Piter, 2004. 240 s.

ПІДПРИЄМНИЦТВО

5. *Van Horn Dzh., Vahovich Dzh.* Osnovy finansovogo menedzhmenta / per. s angl. M. : Vil'jams, 2011. 1232 s.
6. *Oleksjuk O. S.* Systemy pidtrymky pryjnjattja finansovyh rishen' na mikrorivni : monografija. K. : Naukova dumka, 1998. 507 s.
7. *Veselov M. A.* Modelirovanie denezhnyh potokov dlja operativnogo upravlenija finansami promyshlennogo predprijatija : avtoref. dis. ... k-ta jekon. nauk : 08.00.13. S.-Pb., 2009. 21 s.
8. *Pacheco M. A. Vellasco M., Noronha M., Lopes C.* Cash flow planning and optimization through genetic algorithms. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.155.4171>.
9. *Nacional'nyj standart N 1 "Zagal'ni zasady ocinky majna i majnovyh prav"*: zatv. postanovozju Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 10 veres. 2003 r. № 1440.
10. *Nacional'nyj standart № 3 "Ocinka cilisnyh majnovyh kompleksiv"*: zatv. postanovozju Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 29 lystop. 2006 r. № 1655.
11. *Sytnyk G. V.* Finansy torgivli : monografija. K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2014. 672 s.
12. *Blank I. A.* Upravlenie denezhnymi potokami : monografija. K. : Nika-centr, 2007. 752 s.

УДК 659.126: 339.372.5

ЛАБУРЦЕВА Олена, професор, д. е. н., професор кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ

ІДЕНТИЧНІСТЬ КОРПОРАТИВНОГО БРЕНДУ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

Розглянуто проблему визначення відповідності між цільовою ідентичністю та іміджем бренду для обґрунтування необхідності внесення змін у стратегію бренд-комунікацій. Проаналізовано ідентичність брендів провідних продовольчих роздрібних торговельних мереж в Україні; проведено маркетингове дослідження сприйняття споживачами індивідуальності даних брендів. Розроблено рекомендації щодо напрямів подальшого розвитку ідентичності брендів.

Ключові слова: бренд, брендинг, ідентичність бренду, імідж бренду, продовольчі роздрібні торговельні мережі.

Лабурцева Е. Идентичность корпоративного бренда торговых сетей. Рассмотрена проблема определения соответствия между целевой идентичностью и имиджем бренда для обоснования необходимости внесения изменений в стратегию

© Лабурцева О., 2016

46

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2016. № 5

бренд-комунікацій. Проаналізована ідентичність брендів ведучих продовольствених розничних торговельних мереж в Україні; проведено маркетингове дослідження сприйняття споживачами індивідуальності даних брендів. Розроблено рекомендації щодо напрямків подальшого розвитку ідентичності брендів.

Ключевые слова: бренд, брендинг, ідентичність бренду, імідж бренду, продовольственні розничні торговельні мережі.

Постановка проблеми. Надзвичайно високий рівень невизначеності у сучасному ринковому середовищі, обумовлений потужними процесами глобалізації суспільства та випереджаючим технологічним розвитком, створює вкрай складні умови функціонування для переважної більшості підприємств. Одним з ефективних напрямів зменшення невизначеності є побудова стійких, довготривалих, емоційно забарвлених взаємовідносин між виробниками та споживачами, що досягається шляхом брендування товарів і послуг. Формування успішних брендів як засіб забезпечення стійкого попиту особливо актуальне на споживчих ринках, до яких належить і ринок послуг роздрібною торгівлі, що останніми роками перетворилася на провідний вид економічної діяльності в Україні за внеском у валовий національний продукт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи брендингу закладено у працях таких широко відомих у світі науковців і практиків, як Д. Аакер, Б. Ванекен, С. Девис, Ф. ЛеПла, П. Темпорал, Я. Еллвуд [1–6]. Проблеми створення і розвитку успішних брендів в Україні досліджують А. Длігач, О. Зозульов, В. Перція, В. Пустотін, Є. Ромат, Д. Яцюк [7–11] та ін. Проте недостатньо вивченими залишаються важливі практичні аспекти брендингу в конкретних сферах економічної діяльності. Так, аналізу відповідності між цільовою ідентичністю та фактичним іміджем бренду присвячено лише праці Х. Алекса, С. Джона, А. Девіда, М. Чурилова [12–15], а особливостям брендингу роздрібних торговельних мереж – В. Тамберга та А. Бадьїна [16].

Метою статті є аналіз відповідності між цільовою ідентичністю та іміджем брендів провідних роздрібних торговельних мереж на ринку України, а також розроблення рекомендацій щодо напрямів подальшого розвитку ідентичності брендів.

Матеріали та методи. У дослідженні використано матеріали наукових праць, а також результати проведеного автором маркетингового дослідження, в основу якого покладено запропоновану Д. Аакером шкалу індивідуальності бренду. Застосовано методи: аналізу і синтезу – при дослідженні ідентичності брендів продуктивних роздрібних мереж на основі їх комунікаційних повідомлень; статистичного аналізу та графічний – для обробки результатів маркетингових досліджень; логіч-

ний – при формулюванні рекомендацій щодо напрямів подальшого розвитку ідентичності брендів, що досліджувалися.

Результати дослідження. Брендінг як процес створення успішного бренду й управління ним передбачає використання цілісного комплексу інструментів, методів, прийомів впливу на споживачів з метою формування у них відповідного, бажаного з точки зору розробників, уявлення про бренд. Сутність проблем брендінгу та інструментів, що використовуються для їх вирішення, суттєво розрізняються залежно від стадії життя бренду. В. Пустотін [10, с. 64] виділяє такі чотири стадії:

- *розробка* (брендбїлдинг). На цій стадії визначається цільова група споживачів, позиціонування та бренд-стратегія, створюється товар та елементи бренду – його ім'я, логотип, символ, асоціативний ряд;
- *створення*, тобто донесення ідентичності бренду до споживача. Стадія вважається завершеною тоді, коли визначено раціональні й емоційні переваги бренду, а значна частина споживачів уже їх засвоїли;
- *розвиток*. Ця стадія може тривати нескінченно довго;
- *старіння*. Марка інтенсивно втрачає свої позиції в очах споживачів і більше не є джерелом розвитку бізнесу.

Однією з найважливіших проблем, що визначають успішність бренд-стратегії на стадії подальшого розвитку існуючих брендів, є дослідження відповідності між цільовою ідентичністю бренду, якою її визначають розробники, та його іміджем, що фактично склався у сприйнятті споживачів. Наявність суттєвих розходжень між ідентичністю та іміджем свідчить про невіддалене донесення до цільової аудиторії пропозиції цінності бренду засобами бренд-комунікації та про необхідність внесення невідкладних змін до політики комунікацій або навіть уточнення ідентичності.

Проведено аналіз відповідності між ідентичністю та іміджем бренду на прикладі найбільш відомих на ринку України продовольчих роздрібних торговельних мереж з метою визначення основних напрямів підвищення ефективності формування цільової ідентичності брендів.

За твердженням Д. Аакера [1], марочна ідентичність визначає напрям розвитку, характеризує цілі та призначення бренду. Ідентичність вивчається за 12 позиціями, що згруповані за чотирма напрямками: *бренд як товар* (граничі товару, властивості товару, якість/цінність, сфери використання, користувачі, країна походження); *бренд як організація*; *бренд як особистість* (індивідуальність бренду, відносини між брендом і споживачами); *бренд як символ* (візуальний образ/метафори та спадщина бренду).

Достатньо повне та чітке уявлення щодо ідентичності брендів основних продовольчих роздрібних торговельних мереж на ринку України можна отримати, аналізуючи їх місії та слогани, логотипи та фірмові кольори (*табл. 1*) як квінтесенцію комунікаційних повідомлень, адресованих цільовій аудиторії та суспільству в цілому.

Таблиця 1

Логотипи і цінності брендів продовольчих роздрібних торговельних мереж *

Логотип бренду в кольорах	Місія	Слоган	Позиціонування
(синій, червоний, білий)	Забезпечувати населення України якісними продуктами харчування та непродовольчими товарами першої необхідності за мінімальними цінами, гарантувати якість товару завдяки використанню високоефективних технологій і етичного ведення роздрібногo бізнесу	"Ми економимо на всьому!"	Дискаунтер
(червоний, зелений, білий)	Покращувати купівельну спроможність та якість життя все більшої кількості людей; найнижчі ціни на весь асортимент магазину	"Удар по цінах!"	Гіпермаркет-дискаунтер
(жовтий, зелений, сірий, білий)	Споживачам більше якісних товарів по більш низьких цінах	Немає	Супермаркет
(зелений, білий)	Допомогти нагодувати світ доступним, здоровим харчуванням та досягти більш високої якості життя	"Якість життя"	Престижний універсальний супермаркет
(помаранчевий, синій, білий)	Покращання життя наших співгромадян. Зміст діяльності компанії: нести кінцевому споживачеві максимально можливу кількість якісних продуктів, здатних покращити якість життя	Немає	Супермаркет
(зелений, червоний, білий)	Щоб кожен покупець магазину міг щодня без зайвих клопотів придбати свіжі продукти харчування та повсякденного побуту й отримати задоволення від обслуговування та покупок	"Фора" – майже вдома"	Магазини біля дому з обмеженим асортиментом
(червоний, білий)	Задоволення потреб і запитів усіх категорій споживачів, незалежно від рівня доходів	"Фуршет" – гарні ціни, як не крути!"	Супермаркет

Символіка кольорів **

Білий – чистота, безвинність, воля, рай, свіжість, багатство.

Жовтий – творчість, цікавість, надія, свято, радість, тепло, влада, багатство, безсмертя, дружба.

Зелений – екологія, обмін, терпіння, рівновага, спокій, безпека, довіра, толерантність, милосердя.

Помаранчевий – дозвілля, здоров'я, життєздатність, оптимізм, креативність, комунікація, гідність, радість, безпека.

Синій – спокій, захист, серйозність, мрія, мудрість, істина, відданість, свіжість, чистота.

Сірий – нейтралітет, повага, мир, лагідність, акуратність.

Червоний – любов, пристрасть, тепло, тріумф, свято, радість, сила, влада, знання, дружба.

* Складено автором за матеріалами офіційних сайтів торговельних мереж.

** За URL : <http://domhozka.ru/blogovod/marketing-cveta>

Для формування визначеної ідентичності брендів у свідомості цільової аудиторії продовольчі роздрібні торговельні мережі використовують різноманітні інструменти маркетингу, детальний аналіз яких проведено у [17; 18]. Результатом застосування цих інструментів має стати засвоєння переважною частиною споживачів раціональних та емоційних переваг бренду, що, власне, і дає право вважати бренд створеним.

Дослідження ступеня сприйняття споживачами індивідуальності брендів провідних продовольчих роздрібних торговельних мереж проводилося за допомогою розробленої фундатором теорії брендингу Д. Аакером шкали індивідуальності бренду (*BPS – Brand Personality Scale*) [1]. За цією шкалою індивідуальність будь-якого бренду може бути практично вичерпно охарактеризована за допомогою п'яти характеристик (так звана "Велика п'ятірка"):

- щирість (*sincerity*) – характеризує бренд як родинний, теплий, дружній, дбайливий, чесний, щасливий, близький до землі, справжній;

- збудження (*excitement*) – передбачає наявність у бренду таких рис, як сучасність, сміливість, живість, веселість, незалежність, інноваційність, вир емоцій;

- компетентність (*competence*) – бренду властиві надійність, лідерство, серйозність, розумність, впливовість, впевненість та успішність;

- вишуканість (*sophistication*) – ця характеристика бренду асоціюється з ефектністю, життям для задоволення, претензійністю, пафосом, ніжністю, красою; вважається характеристикою "жіночності" бренду;

- мужність (*ruggedness*) – характеризує бренд як стійкий, активний, суворий, жорсткий, без сентиментів.

Індивідуальність бренду теоретично може бути побудована на будь-якій одній характеристиці, але частіше використовується комбінація двох або навіть більшої кількості характеристик.

У ході маркетингового дослідження сприйняття споживачами індивідуальності брендів продовольчих роздрібних торговельних мереж респондентам пропонувалося обрати відомі їм мережі із запропонованого списку ("АТБ", "Ашан", "Велика Кишеня", "Novus", "Сільпо", "Фора", "Фуршет") або дописати будь-яку іншу мережу на власний розсуд і для кожної з них позначити всі прикметники, які, на погляд респондента, найкраще підійдуть для характеристики бренду цієї мережі як особистості. Набір прикметників за кожною з п'яти розглянутих характеристик наданий у *табл. 2*.

Таблиця 2

**Анкета для оцінювання сприйняття споживачами
індивідуальності бренду ***

Щирість	Збудження	Компетентність	Вишуканість	Мужність
Звичайний	Модний	Працелюбний	Вишуканий	Мужний
Пересічний	Харизматичний	Впевнений	Чарівний	Активний
Родинний	Молодий	Компетентний	Привабливий	Спортивний
Український	Рухливий	Професійний	Претензійний	Стійкий
Уважний	Заповзятливий	Впливовий	Жіночний	Твердий
Дбайливий	Гуморний	Лідуючий	Вкрадливий	Сильний
Класичний	Комунікабельний	Серйозний	Кокетливий	Спокійний
Старомодний	Сучасний	Надійний	Елегантний	Вільний
Дружний	Інноваційний	Розумний	Таємничий	Потужний
Щирий	Агресивний	Удачливий	Романтичний	Наполегливий
Стабільний	Амбітний	Престижний	Легкий	Непідкорений

* Складено автором за [1]

Респондентами в цьому дослідженні виступили студенти вищих навчальних закладів м. Києва: з одного боку, вони є активними і зацікавленими споживачами послуг супермаркетів, з іншого – більш здатні до виконання творчих дослідницьких завдань порівняно з особами середнього та старшого віку. Враховуючи, що в ході дослідження передбачалося оцінювати виключно якісні ознаки, а саме частку споживачів, що асоціюють з брендами ті чи інші риси індивідуальності, і розмір генеральної сукупності є дуже важливим, для розрахунку розміру неповторної випадкової вибірки використано співвідношення:

$$n = \frac{t^2 \cdot p(1-p)}{\Delta^2}, \quad (1)$$

де t – довірчий коефіцієнт, що встановлюється за таблицями стандартизованого нормального розподілу для рівня довірчої ймовірності α ; для найбільш популярної довірчої ймовірності 95 % ($\alpha = 0.95$) коефіцієнт $t = 1.96$;

p – ймовірність появи об'єктів з наявністю ознаки у пілотній виборці; в цьому дослідженні прийнято, що дисперсія якісної ознаки у пілотній виборці є максимально можливою, тобто $p(1-p) = 0.5(1-0.5) = 0.25$; це гарантує необхідну точність оцінок для всіх показників анкети;

Δ – гранична помилка, тобто максимально допустиме відхилення вибіркової оцінюваної ознаки від значення цієї ознаки у генеральній сукупності; прийнято на рівні 5 %, тобто 0.05.

За співвідношенням (1) необхідний розмір вибірки становить:

$$n = \frac{1.96^2 \cdot 0.5(1-0.5)}{0.05^2} = 384 \text{ респонденти.}$$

Незважаючи на певну обмеженість висновків з дослідження, пов'язану з тим, що досліджувалися лише думки студентів, а не всієї цільової аудиторії продовольчих роздрібних торговельних мереж, отримані результати є доволі красномовними.

У *табл. 3* подані дані про частку оцінок за кожною характеристикою від загальної кількості оцінок, наданих бренду цієї продовольчої роздрібною мережі. Крім запропонованих у анкеті, респонденти додали до переліку бренди таких мереж, як "Varus", "Екомаркет", "Мегамаркет", "Велмарт", "METRO", "Амстор" та "Fozzy", проте по жодному з доданих брендів кількість оцінок не виявилася достатньою для формування статистично достовірних висновків.

Таблиця 3

Оцінка брендів продовольчих роздрібних торговельних мереж за шкалою індивідуальності брендів Д. Аакера, % *

Характеристика	АТБ	Ашан	Велика Кишеня	Novus	Сільпо	Фора	Фуршет
Щирість	32	25	27	14	24	26	42
Збудження	18	19	10	30	21	20	15
Компетентність	21	30	30	31	28	20	7
Вишуканість	8	6	14	11	13	14	15
Мужність	21	20	19	14	14	20	21
Всього	100	100	100	100	100	100	100
Середня кількість оцінок від одного респондента, шт	9.4	10.4	8.4	10.5	9.9	9.5	5.8

* Складено автором за результатами опитування респондентів

За *табл. 4* зроблено висновок, що в оцінках респондентами брендів провідних продовольчих роздрібних торговельних мереж є багато спільного. Так, переважна більшість брендів побудована, як і варто було очікувати (виходячи з сутності послуг, що надаються), на сполученні двох характеристик: щирості та компетентності. Вишуканість ("жіночність") для цих брендів практично не характерна; збудження та мужність відіграють вторинні ролі.

Проте більш детальний аналіз дав змогу визначити помітні відмінності у сприйнятті споживачами окремих брендів.

Так, для мереж "Ашан", "Велика Кишеня" та "Сільпо" провідною характеристикою споживачі визнають компетентність, а додатковою –

щирість. Таким чином, ці мережі визнаються "експертами" щодо якісного задоволення потреб споживачів. У місіях усіх зазначених мереж є посилення на покращання якості життя споживачів як одну з провідних цілей діяльності, отже, обрана ідентичність вдало доведена до свідомості споживачів.

Найбільш популярними прикметниками при оцінюванні мереж цієї групи виявилися: "Ашан" – стабільний (таку оцінку надали 78 % респондентів), лідируючий (72 %), сучасний (58 %), родинний (55 %), надійний (47 %); "Велика Кишеня" – надійний (71 %), стабільний (57 %), легкий (57 %), спокійний (57 %), серйозний (43 %); "Сільпо" – сучасний (57 %), надійний (54 %), легкий (50 %), класичний (46 %), стабільний (46 %).

Мережі "АТБ" та "Фора", на думку споживачів, є радше щирими, ніж компетентними: частка оцінок за характеристикою "щирість" – 32 та 26 %, за характеристикою "компетентність" – 21 та 20 %. Дійсно, "АТБ" демонструє споживачеві свою дружність насамперед низькими цінами, "Фора" – зручним, практично "домашнім" розташуванням. Проте жодна з мереж не претендує на дуже широкий асортимент продукції, і це відбивається в ставленні до цих брендів.

При оцінюванні мереж цієї групи найбільш популярними прикметниками стали: "АТБ" – звичайний (таку оцінку надали 47 % респондентів), стабільний (47 %), сучасний (41 %), надійний (41 %), вільний (41 %); "Фора" – сучасний (63 %), стабільний (50 %), надійний (50 %), привабливий (50 %), легкий (50 %).

Принципово відрізняється від розглянутих оцінка респондентами індивідуальності бренду "Novus". Його основною характеристикою виступає "компетентність", причому її оцінка найвища серед усіх мереж, що досліджувалися, а додатковою, майже з такою ж оцінкою – "збудження". Оцінка щирості, навпаки, зовсім невисока. Набір найбільш популярних прикметників також відрізняється: сучасний (71 % респондентів), інноваційний (54 %), престижний (50 %); впевнений (46 %), лідируючий (46 %). Саме "Novus" викликав найбільш активні емоції аудиторії – в середньому 10.5 оцінок від кожного респондента. Отже, орієнтація цієї мережі в усьому світі безпосередньо на високу якість життя забезпечує їй унікальну, найбільш престижну позицію на ринку України та натхненне сприйняття з боку споживачів.

Найменш сприятливою виявилася оцінка споживачами індивідуальності бренду "Фуршет". Основною характеристикою визнано "щирість", а додатковою – "мужність". Що ж до "компетентності", то цей показник для "Фуршету" виявився найнижчим серед усіх розглянутих мереж, причому з великим відривом (у найближчого бренду "Фора" – майже втричі більший). Емоційне ставлення до бренду "Фуршет" виявилось найбільш пасивним – лише 5.8 оцінок у середньому на

респондента, тоді як у найближчого за цим показником бренду "Велика Кишеня" – 8.4 оцінки. Прикметники, що найчастіше використовувалися для індивідуальності бренду "Фуршет", – "звичайний" (64 % респондентів), "пересічний" (43 %), "класичний" (36 %), "стабільний" (36 %), але у той же час і "агресивний" (36 %), що добре корелює з визначеною "мужністю" бренду. Зазначимо, що не дуже привабливий прикметник "агресивний" потрапив до топ-5 рис індивідуальності лише для бренду "Фуршет". Очевидно, певна розмитість позиціонування бренду, що відображена у місії (задоволення потреб і запитів усіх категорій споживачів, незалежно від рівня доходів), знижує ефективність комунікацій бренду, і існуюча бренд-стратегія потребує уточнення й коригування.

У ході аналізу сприйняття споживачами індивідуальності брендів провідних продовольчих роздрібних торговельних мереж складено також кореляційну матрицю, за якою виділено стратегічні групи брендів з подібною індивідуальністю (табл. 4).

Таблиця 4

Матриця коефіцієнтів парної кореляції між профілями індивідуальності брендів *

Мережа	АТБ	Ашан	Велика Кишеня	Novus	Сільпо	Фора	Фуршет
АТБ	1	0.780	0.638	0.063	0.598	0.990	0.708
Ашан	0.780	1	0.755	0.565	0.852	0.749	0.116
Велика Кишеня	0.638	0.755	1	0.086	0.670	0.544	0.230
Novus	0.063	0.565	0.086	1	0.694	0.110	-0.557
Сільпо	0.598	0.852	0.670	0.694	1	0.604	0.023
Фора	0.990	0.749	0.544	0.110	0.604	1	0.720
Фуршет	0.708	0.116	0.230	-0.557	0.023	0.720	1

* Розраховано автором

Даними табл. 4 підтверджується гіпотеза, що "Ашан", "Велика Кишеня" та "Сільпо" утворюють одну стратегічну групу за індивідуальністю брендів, "АТБ" та "Фора" – другу, "Novus" має унікальну індивідуальність, яка є більш близькою до першої групи, ніж до другої, а "Фуршет" тяжіє радше до другої групи, ніж до першої, хоча навряд чи це входило до стратегічних цілей даної мережі, і не має нічого спільного з індивідуальністю "Novus".

За результатами проведеного аналізу можна сформулювати рекомендації щодо уточнення ідентичності брендів мереж та коригування їх іміджу у свідомості споживачів:

- більш активно наголошувати на відмінах мережі "АТБ" від мережі "Фора"; третьою ознакою для формування емоційного забарвлення індивідуальності бренду може стати наголос на більшій "мужності" мережі "АТБ" порівняно з мережею "Фора", тобто "АТБ" має стати "добрим другом і радником", тоді як "Фора" – "широю господинею";

- "Ашан" для "відбудови" від конкурентів у стратегічній групі ("Велика Кишеня" і "Сільпо") має також наголошувати на "чоловічих" рисах бренду, підкреслюючи, зокрема, масштаби своєї діяльності – це єдиний у даній стратегічній групі гіпермаркет-дискаунтер, тоді як "Велика Кишеня" і "Сільпо" є універсальними супермаркетами, що не претендують на позицію дискаунтера; відповідно, в їх образах має бути присутньою більша частка жіночності та дбайливості, які забезпечуються, наприклад, ширшим асортиментом супутніх послуг;

- "Novus" має закріплювати індивідуальність бренду групи характеристик "*excitement*", реалізуючи акцент на епатажній, бажано з гумором, рекламі, креативних, унікальних акціях, більш активного використання можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як в оформленні торгових залів, так і у спілкуванні з лояльними споживачами в режимі он-лайн;

- "Фуршету" доречно провести поглиблене дослідження задоволеності споживачів для з'ясування, чому оцінки компетентності бренду є настільки низькими, а агресивності – настільки високими, і внести зміни до комунікаційної бренд-стратегії залежно від результатів проведеного дослідження.

Висновки. Однією з провідних управлінських проблем брендингу на стадії подальшого розвитку існуючих брендів є виявлення відповідності між ідентичністю бренду, як її розуміють розробники, та іміджем бренду, що склався у свідомості споживачів. Хоча більшість теоретиків і практиків брендингу наголошують на важливості відповідних досліджень, досвіду їх проведення поки що недостатньо.

За порівнянням ідентичності брендів провідних продовольчих роздрібних торговельних мереж, як вона відображена в їх комунікаційних повідомленнях, з результатами маркетингового дослідження сприйняття індивідуальності брендів споживачами за шкалою індивідуальності брендів Д. Аакера надано оцінку результативності комунікаційної політики формування брендів. Індивідуальність брендів, що сприймається, в цілому відповідає обраній ідентичності для мереж "АТБ", "Ашан", "Велика Кишеня", "Novus", "Сільпо" та "Фора" та має певні розходження для мережі "Фуршет". Розроблено рекомендації щодо подальшого поглиблення індивідуальності брендів та формування їх унікальної ідентичності для споживачів, що дасть змогу більш

чітко окреслити конкурентні позиції мереж, зменшити жорсткість конкуренції на ринку торговельних послуг та забезпечити власну лояльну цільову аудиторію для кожного бренду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аакер Д. А.* Создание сильных брендов ; пер. с англ. М. : Изд. дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. *Ванэкен Б.* Бренд-помощь: простое руководство, которое поможет решить проблемы брендинга ; пер. с англ. СПб. : Основа, 2005. 336 с.
3. *Дэвис С., Данн М.* Бренд-билдинг: создание бизнеса, раскрывающего ; пер. с англ. под ред. В. Домнина. СПб. : Питер, 2005. 320 с.
4. *ЛеПла Ф., Паркер Л. М.* Интегрированный брендинг ; пер.с англ. под ред. С. Г. Божук. СПб. ; М. : Нева; Олма-Пресс Инвест, 2003. 320 с.
5. *Темпорал П.* Эффективный бренд-менеджмент ; пер. с англ. СПб. : Нева, 2004. 286 с.
6. *Элвуд Я.* Сто приемов эффективного брендинга ; пер. с англ. под общ. ред. Ю. Н. Каптуревского. СПб. : Питер, 2002. 368 с.
7. *Длігач А. О.* Нова модель бренд-менеджменту. Маркетинг в Україні. 2002. № 6. С. 25–29.
8. *Зозульов О. В., Нестерова Ю. В.* Моделі брендингу: класифікація та стисла характеристика. Маркетинг в Україні. 2006. № 5 (39). С. 44–50.
9. *Перція В., Мамлеева Л.* Анатомія бренда. М. ; СПб. : Вершина, 2007. 288 с.
10. *Пустотін В.* Етапи створення торгових марок. Маркетинг в Україні. 2004. № 4. С. 64–65.
11. *Ромат Е. В., Яцюк Д. В.* Бренд-ориєнтована реклама: сутність і місце в системі комунікацій бренда. Маркетинг і реклама. 2008. № 5. С. 42–47.
12. *Алекс Х.* Эмоциональный брендинг. Стратегии. 2014. № 1–2 (143). С. 30–32.
13. *Джон С.* Исследования отношения потребителей и лояльности бренду. Маркетинговые исследования в Украине. 2015. № 6. С. 25–29.
14. *Дэвид А.* Установление приоритета идентичности бренда. Маркетинг и маркетинговые исследования. 2003. № 5 (47). С. 28–31.
15. *Чурилов Н.* Основные подходы к измерению бренд-имиджа. М. А. Д. Е. 2003. № 4. С.13–15.
16. *Тамберг В., Бадьин А.* Составляющие бренда розничной сети. Отдел маркетинга. 2008. № 2. С. 27–30.
17. *Лабурицева О. І.* Інструментарій продовольчого рітейл-брендингу в Україні: маркетингова товарна та цінова політика. Економіка і держава. 2015. № 5. С. 24–27.
18. *Лабурицева О. І.* Інструментарій продовольчого рітейл-брендингу в Україні: маркетингова політика збуту та комунікацій. Економіка і держава. 2015. № 6. С. 11–14.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016.

Laburtseva O. Identity of retail chains corporate brands.

Background. An efficient way to reduce uncertainty in today's globalized markets is to build sustainable, long-lasting, emotionally charged relationship between producers and consumers by branding products and services. Branding is particularly relevant in consumer markets, in particular in the market of services of retail trade.

Recent researches and publications analysis has showed that the problems of analysis of correspondence between target identity and actual brand image remains poorly studied.

The aim of the article is to analyze the correspondence between the target identity and image of leading retailer brands in the market of Ukraine and to formulate the recommendations regarding the future direction of the brand identity development.

Materials and methods. Scientific works and the results of the research conducted by the author have been used. The following methods have been used: analysis and synthesis to study the identity of brands; statistical analysis and the graphic method to process the results of marketing research; logical method to formulate the recommendations regarding directions of the brand identity development.

Results. Comparing the identity of the brands of leading grocery retail chains with the results of marketing research of brands individual perception by consumers made it possible to evaluate the performance of leading networks existing brand communications. According to the research results the recommendations were formulated regarding further deepening of the individuality of the brand and the formation of their unique identity for consumers.

Conclusion. The formation of a brand identity based on the results of the analysis of its perception by consumers will more clearly define the competitive position of networks, reduce fierce competition in the market of trade services and ensure its own loyal target audience for each brand.

Keywords: brand, branding, brand identity, brand image, food retail chains.

REFERENCES

1. Aaker D. A. Sozdanie sil'nyh brendov ; per. s angl. M. : Izd. dom Grebennikova, 2003. 440 s.
2. Vanjeken B. Brend-pomoshh': prostoe rukovodstvo, kotoroe pomozhet reshit' problemy brendinga ; per. s angl. SPb. : Osnova, 2005. 336 s.
3. Djevis S., Dann M. Brend-bilding: sozdanie biznesa, raskruchivajushhego ; per. s angl. pod red. V. Domnina. SPb. : Piter, 2005. 320 s.
4. LePla F. Parker L. M. Integrirovannyj brending ; per.s angl. pod red. S. G. Bozhuk. SPb. ; M. : Neva; Olma-Press Invest, 2003. 320 s.
5. Temporal P. Jeffektivnyj brend-menedzhment ; per. s angl. SPb. : Neva, 2004. 286 s.
6. Jellvud Ja. Sto priemov jeffektivnogo brendinga ; per. s angl. pod obshh. red. Ju. N. Kapturevskogo. SPb. : Piter, 2002. 368 s.
7. Dligach A. O. Nova model' brend-menedzhmentu. Marketyng v Ukrai'ni. 2002. № 6. S. 25–29.
8. Zozul'ov O. V. Nesterova Ju. V. Modeli brendyngu: klasyfikacija ta stysla harakterystyka. Marketyng v Ukrai'ni. 2006. № 5 (39). S. 44–50.
9. Percija V. Mamleeva L. Anatomija brenda. M. ; SPb. : Vershina, 2007. 288 s.
10. Pustotin V. Etapy stvorennja togovykh marok. Marketyng v Ukrai'ni. 2004. № 4. S. 64–65.
11. Romat E. V., Jacjuk D. V. Brend-orientirovannaja reklama: sushhnost' i mesto v sisteme kommunikacij brenda. Marketing i reklama. 2008. № 5. S. 42–47.
12. Aleks H. Jemocional'nyj brending. Strategii. 2014. № 1–2 (143). S. 30–32.
13. Dzhon S. Issledovanija otnoshenija potrebitelej i lojal'nosti brendu. Marketingovyje issledovanija v Ukraine. 2015. № 6. S. 25–29.
14. Djevid A. Ustanovlenie prioriteta identichnosti brenda. Marketing i marketingovyje issledovanija. 2003. № 5 (47). S. 28–31.
15. Churilov N. Osnovnye podhody k izmereniju brend-imidzha. M. A. D. E. 2003. № 4. S.13–15.
16. Tamberg V. Bad'in A. Sostavljajushhie brenda rozничnoj seti. Otdel marketinga. 2008. № 2. S. 27–30.
17. Laburceva O. I. Instrumentarij prodovol'chogo ritejl-brendyngu v Ukrai'ni: marketyngova tovarna ta cinova polityka. Ekonomika i derzhava. 2015. № 5. S. 24–27.
18. Laburceva O. I. Instrumentarij prodovol'chogo ritejl-brendyngu v Ukrai'ni: marketyngova polityka zbutu ta komunikacij. Ekonomika i derzhava. 2015. № 6. S. 11–14.

УДК 005.93

БОНДАРЕНКО Світлана, к. е. н., докторант, старший науковий співробітник відділу економічного регулювання природо-користування Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

ДИНАМІЧНІ НОРМАТИВИ У ЦІЛЬОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Розглянуто сутність та особливості використання методики динамічних нормативів у системі виділення цілей розвитку підприємства. Запропоновано використання алгоритму реалізації методики динамічних нормативів у цільовому управлінні підприємством. Розроблено інструментарій виділення цілей розвитку виноробних підприємств на основі вектору погодженості цілей розвитку підприємства і виділених видів бізнес-процесів.

Ключові слова: методика динамічних нормативів, таксономічний показник рівня розвитку, дисбаланс розвитку підприємства, бізнес-процеси, цілі розвитку підприємства.

***Бондаренко С. Динамические нормативы в целевом управлении предприятием.** Рассмотрены сущность и особенности использования методики динамических нормативов в системе выделения целей развития предприятия. Предложено использование алгоритма реализации методики динамических нормативов в целевом управлении предприятием. Разработан инструментарий выделения целей развития винодельческих предприятий на основе вектора согласованности целей развития предприятия и выделенных видов бизнес-процессов.*

Ключевые слова: методика динамических нормативов, таксономический показатель уровня развития, дисбаланс развития предприятия, бизнес-процессы, цели развития предприятия.

Постановка проблеми. Підприємства виноробної галузі нині у своїй більшості знаходяться у кризовому стані, що потребує відповідних управлінських рішень і дій. Аналіз фінансової звітності є одним з інструментів управління підприємством. Традиційні методи фінансового аналізу не відповідають основним потребам в інформації для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Аналітичні показники не дають об'єктивної оцінки реального становища підприємства. Коефіцієнти, які можна розрахувати за даними звітності, – здебільшого статичні показники, здатні відобразити поточний стан, проте не відображають характер і закономірності динаміки розвитку підприємства.

Розвиток підприємства передбачає кількісні та якісні зміни показників його діяльності. Отже, виникає потреба в динамічному аналізі, здатному розкрити трансформацію взаємозв'язків чинників

організаційно-економічного розвитку в часі на основі вивчення та оцінки зміни ділового середовища для розробки відповідних адаптивних дій і заходів. Для управління розвитком підприємств виробничої галузі вважається доцільним використання процесного підходу, оскільки він забезпечує збалансованість та взаємоузгодженість усіх процесів, функцій та видів діяльності.

За умови цільового управління сучасним підприємством, що спирається на підпорядкованість та погодженість цілей різного рівня, динамічна зміна одного показника не повинна вступати в протиріччя зі зміною іншого. Тобто для забезпечення ефективного досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей розвитку підприємства, необхідно чітко визначитись з пріоритетними напрямками за виділеними бізнес-процесами. Завдання менеджменту на сучасному етапі полягає в тому, щоб знайти розумне збалансоване співвідношення кількісних і якісних змін конкретних показників розвитку підприємства з урахуванням фактору часу. Це означає, що розвиток підприємства повинен мати комплексний характер: з одного боку, стійке економічне зростання, а з іншого – збалансованість бізнес-процесів та здатність адаптуватися до негативного впливу зовнішнього середовища.

Оцінка розвитку підприємства – це багатокритеріальне завдання з великою кількістю показників, представлених у вигляді певних рядів динаміки. Аналітична оцінка розвитку підприємства стає основою для виділення цілей, напрямків і засобів його подальшого розвитку. Інструментом, який дозволяє аналізувати показники в динаміці, є методика динамічних нормативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу методики динамічних нормативів заклав професор І. М. Сирожин [1], розробивши комплексний показник оцінки результатів господарювання економічних систем. Значний внесок у розвиток теорії та практики динамічних нормативів зробили вчені: О. В. Єфимова, О. А. Макаров, О. В. Михайлов, Н. М. Погостинська, Ю. О. Погостинський, А. С. Тонких, О. М. Тищенко, Х. Й. Фольмут [2–8] та ін. Щодо оцінки розвитку виробничих підприємств з використанням методики динамічних нормативів, є цікаві результати вітчизняних дослідників: О. Ю. Гаркуші та Є. М. Смирнова [9].

У своїх дослідженнях щодо використання методу динамічних нормативів науковці наводять загальний алгоритм методу, приділяється увага методології застосування методу, надаються конкретні приклади його практичного використання щодо фінансового аналізу. Однак, незважаючи на те, що методика динамічного нормативу є досить відомою в економічній літературі, застосування її під час діагностики розвитку підприємства (поточного рівня, потенціалу, цільових векторів) не набуло широкого висвітлення. Вирішити це завдання можливо шляхом застосування математичного апарату багатовимірної статистичного аналізу, а саме таксономічного показника,

що досить активно використовується в економічній практиці для комплексного аналізу статистичної сукупності об'єктів, охарактеризованих за допомогою певної системи критеріїв та ознак [10]. Цей узагальнюючий показник (інтегральний коефіцієнт) можна представити як показник рівня розвитку, який акумулює в собі інформацію не лише про траєкторію розвитку підприємства (тобто, напрямок зміни основних показників діяльності), а й відображає пропорційність і сумарний ефект від їх зміни у часі.

Авторське бачення збалансованості розвитку підприємства полягає в розумінні того, що прогресивні якісні зміни можливі лише за умови збалансованості цілей розвитку відповідно до виділених бізнес-процесів виноробного підприємства (ВРП). Тому особливих доробок потребує питання оцінки збалансованості цілей розвитку підприємства з використанням методики динамічних нормативів. Ця методика потребує подальших досліджень і удосконалень з урахуванням галузевих особливостей господарської діяльності ВРП.

Метою дослідження є напрацювання рекомендацій щодо практичного використання методики динамічних нормативів у виділенні цілей розвитку підприємства, її адаптація щодо галузевої специфіки виноробних підприємств України.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували дані фінансової та статистичної звітності виноробних підприємств. Використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема абстрактно-логічний, системний та процесний підходи, ситуаційний аналіз, таксономічного аналізу та непараметричної статистики, матричний та ін.

Результати дослідження. Методика динамічних нормативів заснована на формуванні фіксованого набору показників (динамічного нормативу), упорядкованих на основі ранжування їх руху (як правило, індексів темпів зростання). Важливою умовою застосування методу динамічних нормативів є формування еталонної (нормативної) системи показників розвитку підприємства, процес розробки якої полягає у вирішенні двох завдань: *по-перше*, це побудова системи показників, оптимальної для оцінки діяльності підприємств конкретної галузі (виноробних); *по-друге*, встановлення еталонного порядку зміни темпів зростання показників. Фактичний порядок показників порівнюється з нормативним (еталонним) з використанням інструментів кореляційного аналізу. В основу динамічної модифікації таксономічного показника покладено використання матриці фактичних значень показників розвитку ВРП за видами бізнес-процесів та синтезованих на її основі матриці стандартизованих значень та матриці відстаней [10].

Оцінка діяльності підприємства здійснюється не за рівнем того чи іншого показника, а за його збільшенням, що відображає динаміку об'єкта. На основі такої оцінки будується структурно-динамічна модель розвитку підприємства, яка має бути заснована на узгодженні

темпів зростання різних, спеціально виділених показників. Вирішення цього завдання можливе за умови застосування принципів динамічної співпідпорядкованості та динамічної порівняності показників. Для ВРП оцінку кількісної складової розвитку пропонується проводити за ознаками спрямованості та адаптивності.

Критеріями відбору при формуванні системи показників є: динамічність показників, зв'язки із середовищем, а також між підрозділами підприємства; відсутність дублювання; індивідуалізація профілю підприємства з урахуванням галузевих особливостей і індивідуальних особливостей конкретного суб'єкта господарювання; спрямованість на тактичну діяльність (регулювання стратегічних аспектів управління здійснюється через моніторинг заданих еталонних співвідношень тактичних показників); чітка формалізація і кількісна оцінка; обмеження по кількості (оптимальний набір показників включає 6–15 різноманітних індикаторів); можливість управляючої дії, коректування показника; групування показників за вибраною ознакою.

У літературних джерелах пропонуються різні підходи до вибору ознак для групування показників. Проте здебільшого динамічні моделі ґрунтуються на побудові еталонів динамічної співвіднесеності фінансових показників діяльності підприємств (фінансової стійкості, ділової активності, ліквідності, рентабельності). Для виноробних підприємств цього замало, адже лише фінансовий аспект діяльності підприємства не може повною мірою відобразити усі аспекти їх розвитку. З огляду на галузеві особливості господарської діяльності ВРП та специфіку процесного підходу до управління розвитком пропонуються такі напрямки оцінки бізнес-процесів виноробного підприємства: виробничо-технологічні, маркетингові, фінансові, управляючі й інноваційні. Представлена система показників, згрупованих за виділеними бізнес-процесами, може повною мірою відобразити усі підсистеми підприємства, будучи максимально адаптованою до галузевих особливостей ВРП. Відповідно до виділених критеріїв пропонується система кількісних показників, згрупованих за основними видами бізнес-процесів, що здатні найбільш точно відобразити напрямки і масштаби розвитку ВРП та стануть відправними точками, за якими здійснюватимуться певні зміни у діяльності виноробних підприємств (*табл. 1*).

Нормативне упорядкування показників господарської діяльності підприємства за виділеними бізнес-процесами для оцінки розвитку ВРП пропонується проводити з використанням математичного інструментарію аналізу лінійних та нелінійних динамічних нормативів, оскільки динамічна залежність між показниками не завжди може бути чітко упорядкована. Наступним етапом є побудова еталонної системи показників, що застосовується при порівнянні фактичних значень індикаторів розвитку підприємства з встановленими значеннями.

Формування еталонної системи показників здійснюється з використанням методу, заснованого на класифікації функцій системи,

"золотого правила економіки", побудови графа еталонного впорядкування, матриці попарних порівнянь, а також експертних методів.

Таблиця 1

**Результати розрахунку інтегрованого показника
збалансованості розвитку за виділеними бізнес-процесами
для ПрАТ "Одесавинпром" за 2008–2014 рр.***

Бізнес-процеси	Напрямок оцінки	Показник	Середні індекси	Коефіцієнт збалансованості розвитку за бізнес-процесами	Коефіцієнт дисбалансу розвитку	
					Коеф.	Ранг
Виробничо-технологічні	Визначення тривалості виробничого циклу	Середня тривалість виробничого циклу	0.991	0.669 (достатньо збалансований розвиток)	1.000	4
	Визначення ефективності виробництва, його витрато-, матеріало- та працемісткості	Рентабельність виробництва	1.521		4.000	2
		Витратомісткість виробництва	0.892			
		Матеріаломісткість виробництва	0.955			
		Працемісткість виробництва	1.004			
	Оцінка ефективності використання виробничої потужності	Виробнича потужність підприємства	0.992		6.000	1
		Коефіцієнт використання виробничої потужності	0.970			
	Визначення ефективності використання господарських ресурсів (основних фондів, оборотних активів, праці)	Фондовіддача	0.926		3.500	3
		Коефіцієнт оборотності оборотних активів	0.921			
		Продуктивність праці	1.076			
Маркетингові	Оцінка ефективності рекламної діяльності та маркетингових заходів	Коефіцієнт ефективності витрат на рекламу та маркетинг	1.087	0.154 (незбалансований розвиток)	2.667	2
	Оцінка рівня конкуренції та виявлення конкурентних переваг підприємства	Відносна частка підприємства на ринку (до основного конкурента або конкурентів)	0.985		4.000	1
	Виявлення купівельної спроможності населення	Частка підприємства на ринку	0.978		1.000	5
	Визначення ступеня ефективності відвантаження та тривалості оборотності готової продукції	Середній період оборотності запасів готової продукції	1.180		2.000	3
		Визначення результативності збутової діяльності (ефективності реалізації готової продукції)	Коефіцієнт відвантаження готової продукції		0.999	2.000
	Коефіцієнт реалізації готової продукції		0.998			
					Інтегральний коефіцієнт збалансованості розвитку = 0.286 (незбалансований розвиток)	

Закінчення табл. 1

Бізнес-процеси	Напрямок оцінки	Показник	Середні індекси	Коефіцієнт збалансованості розвитку за бізнес-процесами	Коефіцієнт дисбалансу розвитку	
					Коеф.	Ранг
Фінансові	Визначення ефективності господарської діяльності, використання активів та капіталу	Комерційна рентабельність	-1.324	0.099 (незбалансований розвиток)	7.500	1
		Рентабельність активів	-1.230			
		Рентабельність власного капіталу	-1.640			
	Визначення рівня забезпеченості власним оборотним капіталом	Коефіцієнт забезпечення запасів власними оборотними активами	0.841		7.333	2
		Оцінка фінансової стійкості	Коефіцієнт заборгованості		1.426	3.500
	Коефіцієнт маневреності інвестиційного капіталу		0.857			
	Виявлення ступеня ділової активності	Середня тривалість операційного (витратного) циклу	1.069		4.833	4
		Середня тривалість кредитного циклу	1.112			
	Оцінка ліквідності	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0.682		6.500	3
		Коефіцієнт швидкої ліквідності	1.017			
Коефіцієнт поточної ліквідності		0.956				
Управлінчі	Визначення рівня забезпечення трудовими ресурсами	Коефіцієнт кваліфікації працівників підприємства	1.120	0.221 (незбалансований розвиток)	5.000	1
	Визначення рівня стабільності	Коефіцієнт плинності кадрів	1.870		3.500	4
		Визначення ефективності системи управління	Результативність управлінської праці на підприємстві		0.987	4.000
	Коефіцієнт інформаційної забезпеченості управлінського персоналу		0.885		4.500	2
Інноваційні	Визначення рівня інтелектуальності підприємства	Інтелектуальноозброєність	0.998	0.152 (незбалансований розвиток)	6.500	2
	Визначення рівня інноваційності підприємства	Коефіцієнт прогресивних технологій виробництва продукції	0.921		7.000	1
		Коефіцієнт інноваційних нововведень	0.996		5.500	3

Інтегральний коефіцієнт збалансованості розвитку = 0.286 (незбалансований розвиток)

Процедура знаходження інтегрального показника розвитку підприємства представлена на *рис. 1*.

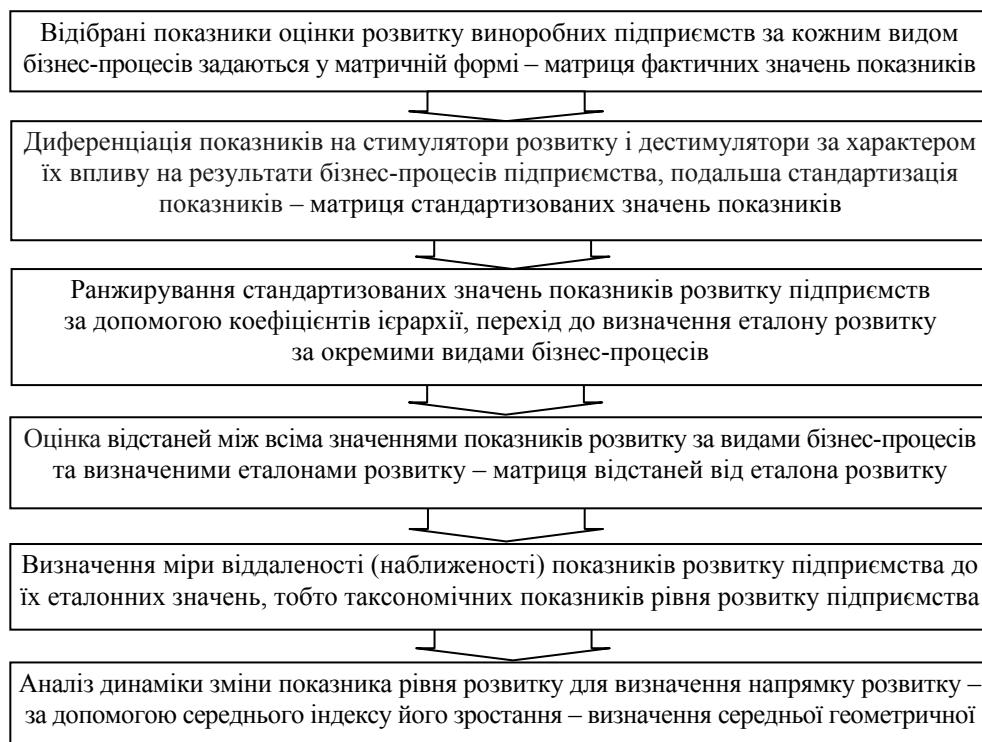

Рис. 1. Методика оцінки показника розвитку підприємства
(авторська розробка)

Результати розрахунку інтегрованого показника збалансованості розвитку за виділеними бізнес-процесами для виноробного підприємства ПрАТ "Одесавинпром" за 2008–2014 рр. зведено у *табл. 1*.

Коефіцієнт збалансованості розвитку підприємства є числом позитивним, що змінюється у діапазоні від 0 до 1. За своїм математичним змістом він характеризує міру схожості нормативних та фактичних пропорцій зміни показників розвитку виноробних підприємств.

Значення коефіцієнта, що дорівнює 1, означає збалансованість розвитку бізнес-процесів підприємства, тобто повну відповідність динаміки зміни часткових показників їх еталонному упорядкуванню. Таке співвідношення характерне для найбільш ефективного рівня реалізації фінансової, кадрової, маркетингової, інвестиційної політики підприємства. Значення, що дорівнює 0, вказує на неефективність господарської діяльності підприємства, коли фактичне співвідношення індексів руху показників суперечить встановленому еталонному значенню.

Збалансованість розвитку підприємства зменшуватиметься з віддаленням від 1, що означатиме порушення встановлених нормативних пропорцій зміни показників у часі.

Шкалу значень коефіцієнтів збалансованості розвитку ВРП наведено у *табл. 2*.

Шкала значень коефіцієнтів збалансованості розвитку ВРП*

Інтервали значень коефіцієнта збалансованості розвитку	Вид розвитку	Характеристика виду розвитку	Використання показника в цільовому управлінні
1.00	Збалансований	Пропорційна зміна у часі найбільш значущих бізнес-процесів функціонування підприємства	Підприємство збільшує економічний потенціал і активно його освоює. Ймовірність досягнення стратегічних пріоритетів розвитку дуже висока
[0.66–0.99]	Достатньо збалансований	Існування певних порушень пропорцій зміни у часі найбільш значущих бізнес-процесів функціонування підприємства	Темпи зростання економічного потенціалу підприємства і темпи його освоєння порівнянні або статичні. Ймовірність досягнення стратегічних пріоритетів розвитку низька
[0.33–0.65]	Недостатньо збалансований	Існування суттєвих порушень пропорцій зміни у часі найбільш значущих бізнес-процесів функціонування підприємства, що призводить до появи дисбалансів рівнів їх розвитку	Темпи використання економічного потенціалу підприємства відстають від темпів його зростання. Досягнення стратегічних пріоритетів розвитку є неможливим
[0.00–0.32]	Незбалансований	Наявність систематичних дисбалансів рівнів розвитку найбільш значущих бізнес-процесів функціонування підприємства	Економічний потенціал стабільний або знижується, підприємство знаходиться в затяжній кризі. Досягнення стратегічних пріоритетів розвитку є неможливим

*Розроблено автором

Розраховані інтегровані коефіцієнти збалансованості розвитку ВРП за виділеними бізнес-процесами можуть слугувати для визначення цілей розвитку підприємства.

Кожне цільове завдання розвитку підприємства у тому або іншому ступені залежить від цільових завдань кожного з виділених видів бізнес-процесів (табл. 3).

Таблиця 3

Матриця впливу цільових завдань за видами бізнес-процесів на цільові завдання підприємства*

Цільове завдання розвитку підприємства	Цільові завдання за видами бізнес-процесів					
	C_1^v	C_2^v	...	C_j^v	...	C_m^v
C_1	$c_{1,1}^v$	$c_{1,2}^v$	...	$c_{1,j}^v$	...	$c_{1,m}^v$
C_i	$c_{i,1}^v$	$c_{i,2}^v$	...	$c_{i,j}^v$	...	$c_{i,m}^v$
C_n	$c_{n,1}^v$	$c_{n,2}^v$	...	$c_{n,j}^v$	...	$c_{n,m}^v$

*Розроблено автором

Елемент $c_{i,j}^v$ показує частку j -го цільового завдання C_j^v кожного з видів бізнес-процесів в рішенні i -го цільового завдання C_i розвитку підприємства.

Повний опис підприємства дасть k матриць впливу, сукупність яких утворить тривимірну матрицю – тензор впливу, що містить інформацію про погодженість цілей підприємства і цілей його видів бізнес-процесів. Вектор погодженості цілей розвитку підприємства можна представити у вигляді:

$$\mathbf{V}_S = \left\{ \sum_{j=1}^m \sum_{v=1}^k c_{1,j}^v, \sum_{j=1}^m \sum_{v=1}^k c_{2,j}^v, \dots, \sum_{j=1}^m \sum_{v=1}^k c_{i,j}^v, \dots, \sum_{j=1}^m \sum_{v=1}^k c_{n,j}^v \right\}, \quad (1)$$

або

$$\mathbf{V}_S = \{v_{S1}, v_{S2}, \dots, v_{Si}, \dots, v_{Sn}\}, \quad (2)$$

де i -й елемент $v_{Si} = \sum_{j=1}^m \sum_{v=1}^k c_{i,j}^v$ показує ступінь відповідності всіх цілей за його видами бізнес-процесів i -ому цільовому завданню C_i підприємства.

Алгоритм реалізації методики динамічного нормативу в діагностиці розвитку підприємства представлено на рис. 2.

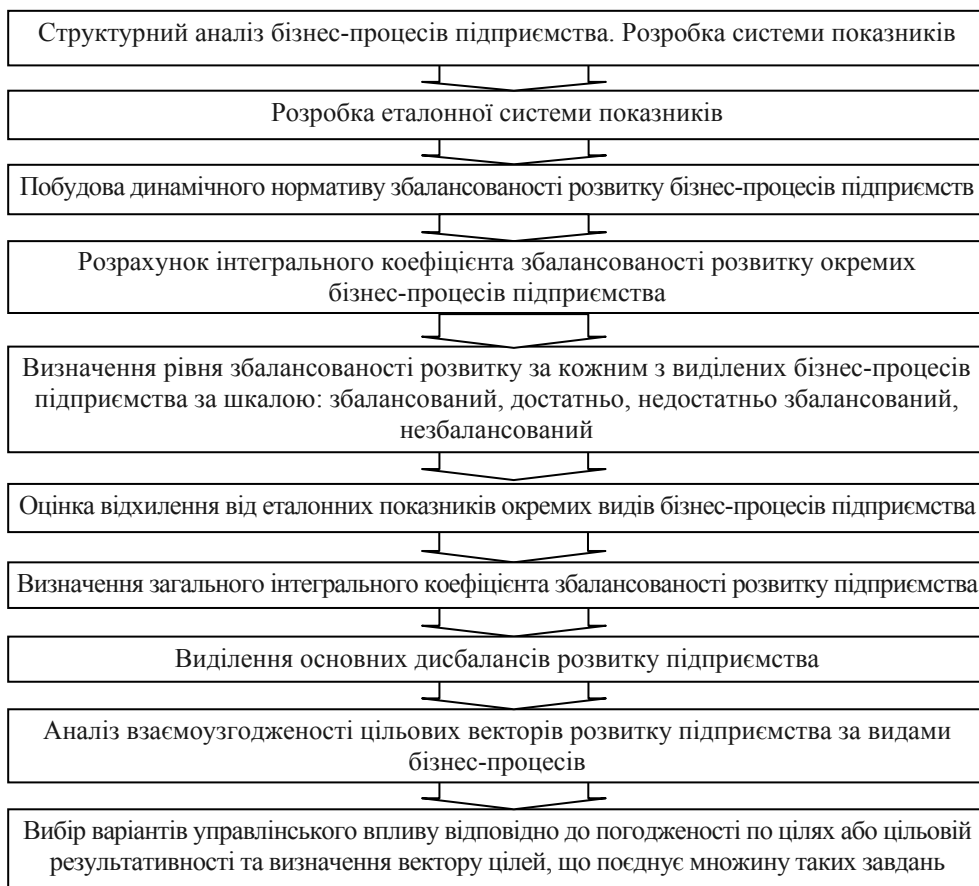

Рис. 2. Алгоритм реалізації методики динамічного нормативу в діагностиці розвитку підприємства (розроблено автором)

Спочатку необхідно визначити слабкі та сильні сторони розвитку підприємства, тобто "вузькі" місця і можливі точки зростання. Для цього розраховано коефіцієнт дисбалансу розвитку ВРП (див. *табл. 2*). Дисбалансом розвитку підприємства пропонується вважати середню величину відхилень фактичного упорядкування показників розвитку від його еталонного значення. Такий аналіз проводиться з метою визначення слабких місць в управлінні підприємством для своєчасного ухвалення операційних рішень за визначеними напрямками. У *табл. 2* коефіцієнт дисбалансу розвитку має тим більше значення, чим більш високим рівнем проблемності характеризується відповідний напрям діяльності за виділеними бізнес-процесами. Відповідно, найбільш прогресивними є показники з найменшим значенням зазначеного коефіцієнта. Для досліджуваного підприємства ПрАТ "Одесавінпром" найбільший дисбаланс мають фінансові бізнес-процеси, а саме ті, що стосуються ефективності господарської діяльності. Досить складною є ситуація щодо ділової активності підприємства в питаннях управління грошовими коштами підприємства. Для ВРП це є особливо гострою

проблемою, зважаючи на сезонність виробництва і, відповідно, грошових потоків. Складною є ситуація з платоспроможністю підприємства, низьким рівнем ліквідності.

Значний дисбаланс характерний для інноваційних бізнес-процесів підприємства ПрАТ "Одесавинпром". Підприємство потребує впровадження прогресивних технологій у виробництво, активізації його інтелектуальних ресурсів. Оскільки в умовах економіки знань розвиток неможливий без інноваційної складової, то інноваційним бізнес-процесам варто приділяти особливу увагу.

Незбалансований розвиток ПрАТ "Одесавинпром" є свідченням недостатнього рівня адаптованості підприємства до змін зовнішнього середовища і недосконалого менеджменту на всіх рівнях.

Висновки. Розроблено інструментарій виділення цілей розвитку виноробних підприємств за результатами аналізу їх звітності, заснований на формуванні еталонної динаміки показників, який дає змогу уточнити інформацію про результати діяльності підприємства за виділеними бізнес-процесами, і, отже, сприяє ефективності прийнятих управлінських рішень. При цьому першочергові дії впливають безпосередньо з методик і чітко формалізовані, а не засновані на інтуїції і кваліфікації менеджера. Це згладжує певною мірою вплив людського фактору у процесі прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сыроеждин И. М.* Совершенствование системы показателей эффективности и качества. М. : Экономика, 1980. 192 с.
2. *Ефимова О. В.* Финансовый анализ. М., 2002. 528 с.
3. *Макаров А. А.* Использование метода динамического норматива для оценки эффективности функционирования теплоснабжающих предприятий. Вестн. УрФУ. 2011. № 1. С. 38–43.
4. *Михайлов А. В.* Анализ финансово-хозяйственной системы субъекта на основе интегральных оценок (метод динамического норматива). Известия С.-Петербурга. ун-та экономики и финансов. 2009. № 3. С. 177–180.
5. *Погостинская Н. Н., Погостинский Ю. А., Жамбекова Р. Л., Ацканов Р. Р.* Экономическая диагностика: теория и методы. Нальчик : Эльбрус, 2000. 320 с.
6. *Тонких А. С., Остальцев А. С., Остальцев И. С.* Моделирование экономического роста предприятия: предпосылки разработки альтернативных моделей. Управление экономическими системами. 2012. № 9 (45). URL : http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=1566.
7. *Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Догайдайло Я. В.* Экономическая результативность деятельности предприятия : монографія. Харьков : ИНЖЭК, 2005. 144 с.
8. *Фольмут Х. Й.* Инструменты контроллинга от А до Я / пер. с нем. под ред. М. Л. Лукашевича и Е. Н. Тихоненковой. М. : Финансы и статистика, 2001. 288 с.

9. Гаркуша О. Ю., Смирнов Є. М. Комплексна оцінка збалансованості розвитку виноробних підприємств : науково-методичний аспект. Економічний нобелівський вісн. 2014. № 1 (7). С. 95–103.
10. Плюта В., Иванова В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании. М. : Финансы и Статистика, 1989. 174 с.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2016.

Bondarenko S. Dynamic standards in enterprise target management.

Background. Analytical evaluation of enterprise development is the basis for the selection of goals, trends and resources for its further development. Technique of dynamic standards is a tool that lets analyze performance dynamics.

Analysis of recent research and publications has showed that, despite the fact that the method of dynamic regulation is fairly well-known literature on economics, its usage in the diagnosis of the enterprise development (the current level, potential, target vectors) have not been sufficiently studied, it requires further research and improvements taking into account branch features of economic activity of wineries.

The **aim** of the article is to develop recommendations for the practical use of dynamic methods in selecting enterprise development goals, its adaptation to the industry specifics of wineries in Ukraine.

Materials and methods. The paper used a wide range of general and special methods, including abstract logical method, system and process approaches, situational analysis, methods of taxonomic analysis and nonparametric statistics, matrix method and others.

Results. Scientific hypotheses have been suggested that the balance of the enterprise development is possible only if the development goals are well balanced, according to the selected business processes and made their empirical verification. A set of proposals has been developed based on the results of this study. It has been proposed to assess the quantitative component of wineries on the basis of focus and adaptability. It has been proposed to use mathematical tools of analysis of linear and nonlinear dynamic standards in regulatory streamlining of indicators of enterprise activity by the selected business process for the assesment of wineries. The paper offers an algorithm of implementation of dynamic regulation techniques in the diagnosis of business development. It's suggested to use the calculated integrated coefficients of the balance of wineries by the selected business process to identify development goals.

Conclusion. Unlike the existing publications, the authors developed for the first time tools to identify the goals of the wineries on the analysis of reports based on the formation of reference dynamics of the indicators. It can significantly clarify information on the results of the enterprise by the selected business processes, and therefore contributes to greater efficiency of management decisions.

These conceptual provisions require further research in the part of formation of methodical approach to dynamic modeling of sustainable development of wineries.

Keywords: methods of dynamic standards, taxonomic indicator of development, business processes, enterprise development goals.

REFERENCES

1. Syroezhin I. M. Sovershenstvovanie sistemy pokazatelej jeffektivnosti i kachestva. М. : Jekonomika, 1980. 192 s.
2. Efimova O. V. Finansovyj analiz. М., 2002. 528 s.
3. Makarov A. A. Ispol'zovanie metoda dinamicheskogo normativa dlja ocenki jeffektivnosti funkcionirovaniya teplosnabzhajushhih predpriyatij. Vestn. UrFU. 2011. № 1. S. 38–43.

ПІДПРИЄМНИЦТВО

4. *Mihajlov A. V.* Analiz finansovo-hozjajstvennoj sistemy subekta na osnove integral'nyh ocenok (metod dinamicheskogo normativa). Izvestija S.-Peterburg. un-ta jekonomiki i finansov. 2009. № 3. S. 177–180.
5. *Pogostinskaja N. N., Pogostinskij Ju. A., Zhambekova R. L., Ackanov R. R.* Jekonomicheskaja diagnostika: teorija i metody. Nal'chik : Jel'brus, 2000. 320 s.
6. *Tonkih A. S., Ostal'cev A. S., Ostal'cev I. S.* Modelirovanie jekonomicheskogo rosta predprijatija: predposylki razrabotki al'ternativnyh modelej. Upravlenie jekonomicheskimi sistemami. 2012. № 9 (45). URL : [http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent &view=items&id=1566](http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=1566).
7. *Tishhenko A. N., Kizim N. A., Dogajdajlo Ja. V.* Jekonomicheskaja rezul'tativnost' dejatel'nosti predprijatija : monografija. Har'kov : INZhJeK, 2005. 144 s.
8. *Fol'mut H. J.* Instrumenty kontrollinga ot A do Ja / per. s nem. pod red. M. L. Lukashevicha i E. N. Tihonenkovej. M. : Finansy i statistika, 2001. 288 s.
9. *Garkusha O. Ju., Smyrnov Je. M.* Kompleksna ocinka zbalansovanosti rozvytku vynorobnyh pidprijemstv : naukovu-metodychnyj aspekt. Ekonomichnyj nobelivs'kyj visn. 2014. № 1 (7). S. 95–103.
10. *Pljuta V., Ivanova V.* Sravnitel'nyj mnogomernyj analiz v jekometricheskom modelirovanii. M. : Finansy i Statistika, 1989. 174 s.

УДК 332.14(1-04)

ЛУЧИК Світлана, д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту
ЧТЕІ КНТЕУ

ЛУЧИК Василь, д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної
кібернетики та програмної інженерії ЧТЕІ КНТЕУ

ЛУЧИК Маргарита, к. е. н., керуючий відділенням в ПАТ "Креді Агріколь
Банк" в м. Києві

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Досліджено економічний потенціал прикордонних регіонів за його складовими. Здійснено позиціонування прикордонних регіонів за рівнем використання їх економічного потенціалу шляхом визначення інтегрального показника. Обґрунтовано рекомендації щодо більш ефективного використання наявного економічного потенціалу прикордонних регіонів в євроінтеграційних процесах.

Ключові слова: прикордонний регіон, економічний потенціал, інтегральне оцінювання, позиціонування регіонів.

© Лучик С., Лучик В., Лучик М., 2016

70

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2016. № 5

Лучик С., Лучик В., Лучик М. Экономический потенциал приграничных регионов Украины. Исследован экономический потенциал приграничных регионов по его составляющим. Проведено позиционирование приграничных регионов по уровню использования экономического потенциала путем определения интегрального показателя. Обоснованы рекомендации для более эффективного использования имеющегося экономического потенциала приграничных регионов в евроинтеграционных процессах.

Ключевые слова: пограничный регион, экономический потенциал, интегральное оценивание, позиционирование регионов.

Постановка проблеми. Метою регіонального позиціонування є виділення головних характеристик регіону та розробка чітких орієнтирів, які визначають його територіальні особливості та конкурентні переваги. Саме здатність регіональних господарських комплексів самостійно накопичувати ресурс розвитку свідчитиме про можливість та доцільність подальших кроків у напрямі збільшення економічної самостійності регіонів [1, с. 5]. Позиціонувати регіон можна тільки шляхом просування його локальних ексклюзивних відмінностей.

Проведення оцінки конкурентних переваг регіонів залежить від того, хто та з якою метою цю оцінку проводить. Так, потенційних інвесторів передусім будуть цікавити конкурентоспроможність регіону щодо факторів виробництва, інвестиційного й підприємницькому клімату, екологічних показників тощо. Для регіональних органів виконавчої влади метою оцінки може бути визначення внеску кожного регіону в підвищення конкурентоспроможності країни та місця й ролі регіону. Регіональні органи влади зацікавлені в комплексному оцінюванні потенціалу регіону, виявленні його конкурентних переваг і факторів, що гальмують розвиток, для розроблення стратегії розвитку регіону. Іншими цілями може бути позиціонування конкретного регіону з точки зору його впливу на конкурентоспроможність країни та сусідніх регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність проблематики дослідження, пошук методів та інструментів для забезпечення та підвищення конкурентоспроможності регіонів, подальшого розвитку потенціалу регіонів набули свого втілення в наукових працях Л. Антонюк, В. Василенка, А. Мокія, Т. Васильціва, З. Герасимчук, І. Заблудської, В. Кифяка, Л. Ковальської, Ю. Королюка [2–9] та інших вітчизняних вчених-економістів. Незважаючи на вагомий науковий доробок у сфері дослідження конкурентних переваг регіонів, формування і використання їх економічного потенціалу, невирішеним залишається питання позиціонування регіонів України, яке дало б змогу визначити конкурентні переваги кожного з них та розробити найбільш ефективну стратегію розвитку.

Метою статті є практичне застосування методичного підходу до визначення позицій прикордонних регіонів стосовно використання їх економічного потенціалу.

Матеріали та методи. Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних науковців з питань регіонального розвитку, дані Державної служби статистики України, власні розрахунки і спостереження. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання: теоретичного узагальнення, групування, порівняння, аналізу та синтезу – при дослідженні економічного потенціалу регіонів України; інтегрального оцінювання і графічного аналізу – для наочного представлення результатів дослідження.

Результати досліджень. Внаслідок визначення Україною курсу на європейську інтеграцію найбільш актуальними стали питання розвитку прикордонних регіонів (ПКР), які першими адаптуються до загальноєвропейської економіки, що забезпечує зміцнення внутрішньої конкурентоспроможності національної економіки. Визначаючи прикордонний регіон як адміністративно-територіальну одиницю, що знаходиться на наступному після державного рівні та розташовану безпосередньо вздовж державного кордону [9, с. 140], в Україні прикордонними регіонами можна вважати 19 областей (з 2014 р. 18 регіонів без АР Крим). Шість з них входять до складу чотирьох єврорегіонів: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька (Карпатський єврорегіон), Волинська (єврорегіон "Буг"), Одеська (єврорегіон "Нижній Дунай"), Івано-Франківська, Чернівецька (єврорегіон "Верхній Прут").

Економічний потенціал ПКР є основою їх високого конкурентного статусу за умови ефективного його використання. Під *економічним потенціалом ПКР* розумітиметься сукупність природно-ресурсних, виробничо-фінансових, інтелектуальних і трудових, експортних можливостей регіону, які забезпечують йому стійкі конкурентні позиції у національній і міжнародній економіці. Саме потужний економічний потенціал регіонів і його ефективне використання дає їм можливість успішно конкурувати за залучення іноземних інвестицій, висококваліфікованої робочої сили, інших економічних ресурсів [2, с. 150].

З огляду на необхідність проведення позиціонування ПКР України та визначення їх конкурентної позиції економічний потенціал регіону аналізується за такими компонентами та показниками:

базова інфраструктура – щільність автомобільних доріг; щільність залізничних доріг; частка будівництва інженерних споруд у загальних будівельних роботах (%); частка ветхих і аварійних теплових і парових мереж регіону у загальній протяжності таких мереж (%); частка ветхих і аварійних водопровідних мереж регіону у загальній протяжності таких мереж (%); вантажооборот підприємств транспорту (млн ткм); пасажирооборот автобусів (млн пас-км);

виробничо-фінансовий потенціал – валовий внутрішній продукт на душу населення (грн); обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу (грн); продуктивність праці в сільськогосподарських

підприємствах на одну особу (грн); частка прибуткових підприємств у регіоні (%); капітальні інвестиції на одну особу (грн);

інноваційний потенціал – кількість інноваційно активних підприємств у промисловості регіону (од.); обсяг реалізованої інноваційної продукції у промисловості (млн грн); витрати на інноваційну діяльність у промисловості (млн грн);

потенціал соціодемографічного розвитку – міграційний приріст (осіб); сумарний коефіцієнт народжуваності (осіб); коефіцієнт дитячої смертності на 1000 живонароджених (осіб); чисельність студентів ВНЗ на 10 тис. осіб (осіб), наявний дохід на одну особу (грн);

трудоий потенціал економічно активного населення (тис. осіб); зареєстрований рівень безробіття (тис. осіб), потреба підприємств у працівниках (тис. осіб); середня заробітна плата (грн);

потенціал міжнародної інтеграції – прямі іноземні інвестиції на одну особу (дол. США); експорт товарів (тис. дол. США), експорт послуг (тис. дол. США);

природно-екологічний потенціал – витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів (тис. грн), викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря (тис. т); частка природно-заповідного фонду від площі території регіону (%).

Для спільного використання якісно різномірних даних необхідні процедури зведення їх до зіставного вигляду, що надасть можливість застосовувати ці дані в єдиних схемах прогнозно-аналітичних розрахунків і отримати єдиний інтегральний показник – *інтегральний індекс використання економічного потенціалу регіону*. Основною перевагою цього показника є демонстрація рангу конкурентної позиції, а недоліком – методологічні складності інтегрування показників до зведеного. Для цього у ході дослідження застосовано методику, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 856 "Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики" [10].

Позиціонування прикордонних регіонів проводилося на основі підрахунку відносних відхилень показників кожного регіону від максимальних та мінімальних значень таких показників інших регіонів за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^m \frac{x_{\max_i} - x_{ij}}{x_{\max_i} - x_{\min_i}} + \sum_{i=m+1}^n \frac{x_{ij} - x_{\min_i}}{x_{\max_i} - x_{\min_i}}, \quad m = \overline{0, n}, \quad (1)$$

де R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що

характеризують окремий напрям діяльності;

x_{ij} – значення i -го показника j -го регіону;

x_{\max_i} – максимальне значення i -го показника;

x_{\min_i} – мінімальне значення i -го показника.

Перша частина рівності формули (1) використовується для оцінки показників, підвищення яких має позитивне значення (наприклад, обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення), друга частина – для оцінки показників, підвищення яких має негативне значення (наприклад, коефіцієнт дитячої смертності).

Інтегральний індекс регіонального розвитку j -го регіону $R_{срj}$ розраховується як середнє арифметичне інтегральних індексів його складових R_j :

$$R_{срj} = \frac{R_j}{n}, \quad (2)$$

де n – кількість складових.

Для аналізу рівня наявного економічного потенціалу регіонів України, у тому числі і прикордонних, використовувались дані регіональної статистики за 2010–2015 рр., представлені Державною службою статистики України [11].

На основі запропонованої системи показників розраховано інтегральний індекс базового інфраструктурного забезпечення у прикордонних регіонах за 2010–2015 рр., який виявив лідера – Донецьку область. Високі позиції завжди утримували Чернівецька, Харківська, Київська і Львівська області. Наступні позиції у рейтингу прикордонних регіонів чередували між собою Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська і Вінницька області. Найгірші показники стабільно мали Чернігівська, Сумська, Одеська і Херсонська області, що пов'язано з незадовільним станом водопровідних, теплових і парових мереж, незначними обсягами вантажо- та пасажирообороту та зменшенням обсягів будівництва інженерних споруд. У загальному рейтингу за показником інфраструктурного забезпечення регіонів після Донецької області провідні позиції завжди мали Дніпропетровська і Полтавська, найслабші – Кіровоградська і Херсонська.

Проведена інтегральна оцінка виробничо-фінансового потенціалу розвитку прикордонних регіонів України за 2010–2015 рр. показала, що за досліджуваний період п'ятірка прикордонних регіонів-лідерів практично не змінювалась. Найвищий показник усі роки (за винятком 2015 р.) мала Київська область. Лідируючі позиції також посідали Донецька, Івано-Франківська, Миколаївська, Вінницька області.

З областей, що входять до Карпатського регіону, найкращі показники всі роки демонструє Івано-Франківська область. Протягом 2010–2014 рр. область займала 2 або 3 позиції серед прикордонних регіонів. У 2015 р. область за даним показником вийшла на першу позицію серед регіонів України (без м. Київ). Львівська область увесь період входила до десятки найкращих прикордонних регіонів за наявним виробничо-фінансовим потенціалом (5–8 позиція), однак

у 2015 р. область значно погіршила свої показники. На зниження показника вплинуло погіршення ситуації у сільському господарстві. Львівська вона – єдиний регіон країни, в якому сільськогосподарські підприємства завершили 2015 р. зі збитками у сумі 371084.8 тис. грн. Закарпатська область з 15 позиції серед прикордонних регіонів, яку вона займала у 2010 р., перемістилась на 17 (передостанню) у 2014–2015 р. Чернівецька область усі роки дослідження займала останню 18 позицію у рейтингу прикордонних регіонів і 23 або 24 – у загальному рейтингу (без м. Київ і у 2014–2015 рр. без АР Крим).

Якщо проводити позиціонування всіх регіонів України за використанням виробничо-фінансового потенціалу, то найкращі показники демонструють Полтавська і Дніпропетровська області (у 2010 р. це 1 і 2 позиції у рейтингу, а у 2015 р. – 3 і 5 позиції). Провідні позиції в загальному рейтингу завжди займали Кіровоградська і Запорізька області (у 2015 р. це відповідно 4 і 6 позиції).

Розрахунок інтегрального індексу *використання потенціалу соціодемографічного розвитку* прикордонних регіонів за 2010–2015 рр. показав, що лідируючу позицію посіла Харківська область. До п'ятірки лідерів протягом 2010–2013 рр. входили також Одеська, Донецька, Луганська і Київська області. Головним чином це зумовлено ситуацією на ринку праці та рівнем доходів населення. У 2014–2015 рр. дещо змінився порядок у рейтингу цих областей. Якщо у 2010–2011 рр. Київська область посідала 5 позицію, то у 2014–2015 рр. вже 2. З 2013 р. значно покращила свої показники Львівська область (10 позиція у 2010 р., 8 – 2013 р., 5 – 2014–2015 р.) завдяки покращанню демографічної ситуації і збільшенню кількості студентів у регіоні. Суттєве зниження рейтингів Донецької та, особливо, Луганської областей пов'язано з конфліктом у цих регіонах і значному відтоку з них населення.

Івано-Франківська область усі роки мала непогані демографічні показники (міграційний приріст, сумарна народжуваність), які ще покращились у 2014–2015 рр., що дозволило області вийти на 8 позицію серед прикордонних регіонів у 2014 р. і 9 – у 2015 р. Чернівецька область протягом усього періоду посідала 12–14 позицію у рейтингу прикордонних регіонів. Закарпатська область у 2010–2014 рр. займала нижні позиції рейтингу як серед прикордонних, так і всіх регіонів України (зростаюче міграційне скорочення населення, висока дитяча смертність, низькі реальні доходи населення). Однак у 2015 р. ситуація дещо покращилась і область посіла 16 позицію (збільшення сумарної народжуваності).

Якщо розглядати загальний рейтинг регіонів України за *соціо-демографічним потенціалом* розвитку (без м. Київ), то слід відмітити високі позиції протягом усього періоду досліджень таких областей, як Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька. Якщо у 2010 р. вони займали 3, 4 і 5 позиції відповідно, то у 2015 р. – 2, 7 і 4. Падіння рейтингу Дніпропетровської області пов'язано з істотним погіршенням

демовідтворювальних показників – уперше за період досліджень у регіоні зафіксовано міграційне скорочення населення.

Позиціонування прикордонних регіонів України за рівнем використання *трудового потенціалу* виявило четвірку лідерів: Донецька, Одеська, Київська і Харківська області (високий рівень економічної активності населення, середньомісячної заробітної плати працівників, відносно краща ситуація на ринку праці). Високі позиції у 2010–2013 рр. мала Луганська область (5 позиція). Однак у 2014–2015 рр. до п'ятірки увійшли Миколаївська (2014 р.) і Львівська (2015 р.) області.

Серед областей Карпатського регіону найвищі позиції за рівнем використання наявного трудового потенціалу посідала Львівська область (8–9 позиції протягом 2010–2013 рр., 7 – 2014 р. та 5 – 2015 р.). Стабільно 10 позицію в рейтингу прикордонних регіонів протягом 2010–2013 рр. утримувала Закарпатська область, яка покращила свої показники у 2014–2015 рр. (підвищення економічної активності населення, середньомісячної заробітної плати, невисокий рівень зареєстрованого безробіття) і посіла відповідно 8 і 7 позиції. Як негативну тенденцію слід відмітити постійне зниження потреби підприємств області у працівниках.

Для Чернівецької та Івано-Франківської області характерні низькі показники економічної активності, попиту підприємств у працівниках, що визначає їх доволі невисокий рейтинг – 12–15 позиції протягом 2010–2015 рр. У 2015 р. Івано-Франківська область зайняла 10, а Чернівецька – 13 позиції у рейтингу прикордонних регіонів.

Якщо аналізувати всі регіони України (без м. Київ) за показником трудового потенціалу, то всі роки дослідження, крім 2011–2012 рр., лідером була Дніпропетровська область. У 2011–2012 рр. на першу позицію вийшла Донецька область.

Дослідження *інноваційного потенціалу* прикордонних регіонів виявило, що протягом 2010–2013 рр. безперечне лідерство утримувала Донецька область. У 2014–2015 рр. на перше місце вийшла Харківська область, яка в попередні роки займала другу позицію. Високі показники протягом усього періоду досліджень демонстрували Миколаївська, Сумська, Львівська області. Значно покращила свої позиції Київська область. Якщо у 2010–2014 рр. вона займала 12–13 місце в рейтингу прикордонних регіонів, то у 2015 р. – 15 місце. Найгірші показники всі роки дослідження демонстрували Рівненська, Волинська, Чернівецька й Чернігівська області. У 2014–2015 рр. Луганська область теж потрапила у кінець рейтингового списку, хоча в попередні роки посідала 6–7 позиції серед прикордонних регіонів. Для Карпатського регіону характерні відносно невисокі показники інноваційного розвитку підприємств. Крім Львівської, досить непогані результати протягом 2010–2013 рр. демонструвала Івано-Франківська область (5–6 позиція). Однак у 2014–2015 рр. відбулося зниження втричі порівняно з 2013 р. інноваційної активності підприємств; у 3.6 раза – обсягу реалізованої

інноваційної продукції у промисловості; у 5.3 раза – витрат на інноваційну діяльність підприємств у промисловості. Закарпатська область протягом 2010–2014 рр. утримувала 15–17 місце в рейтингу прикордонних регіонів. У 2015 р. область зайняла 10 позицію, але це відбулось не завдяки посиленню інноваційної активності бізнесу в регіоні, а через значне погіршення цього показника в інших регіонах.

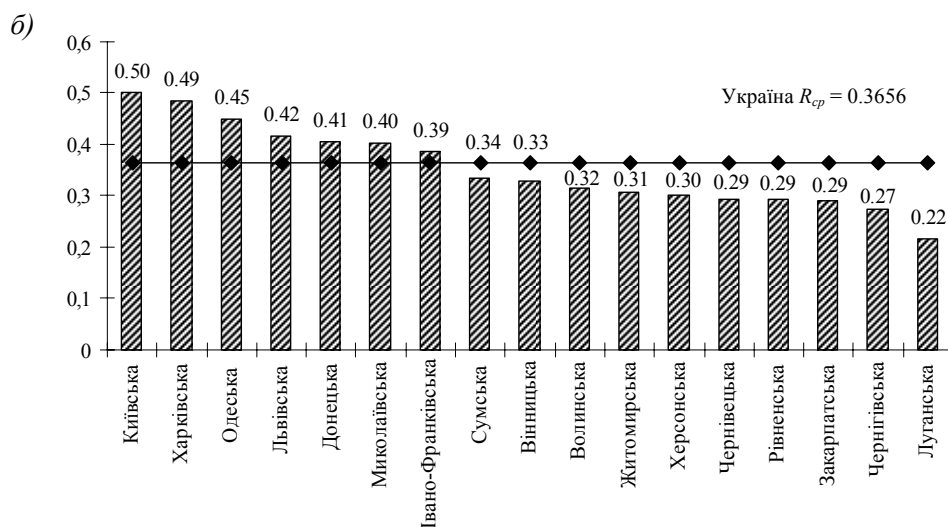
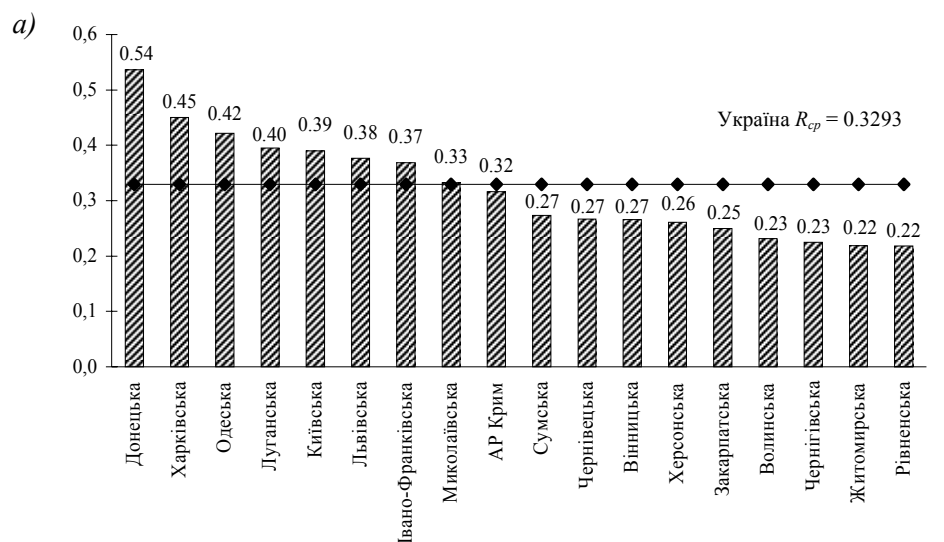
Проведення позиціонування прикордонних регіонів за напрямом "природно-екологічний потенціал" виявило, що всі роки досліджень лідером серед прикордонних регіонів була Херсонська область, а в загальному рейтингу – Хмельницька (найбільший у Європі національний природний парк "Подільські Товтри" площею 261.3 тис. га). Високі показники зафіксовано у Закарпатській, Волинській, Івано-Франківській, Одеській областях. Закарпатська область стабільно утримувала другу позицію в рейтингу прикордонних регіонів, а Івано-Франківська серед прикордонних регіонів перейшла з третьої позиції у 2010–2013 рр. до шостої у 2014 р. і сьомої у 2015 р. Останніми роками покращилась ситуація в Київській та Миколаївській областях. Витрати на природоохоронну діяльність у цих регіонах у 2015 р. порівняно з 2013 р. збільшились у 2 і 4.9 раза відповідно. Київська область посіла третю позицію, Миколаївська – четверту. Львівська область протягом 2010–2015 рр. займала 12 або 13 позицію, а Чернівецька – 14 або 15 серед прикордонних регіонів.

Нижні рядки рейтингу прикордонних регіонів за напрямом "природно-екологічний потенціал" стабільно утримують Вінницька, Луганська і Донецька області. В загальному рейтингу регіонів за цим показником низькі показники мають Черкаська, Кіровоградська і Дніпропетровська області.

За результатами дослідження *експортного потенціалу* прикордонних регіонів виявлено, що провідні позиції завжди тримали Донецька, Одеська, Київська, Харківська, Миколаївська області. У 2015 р. Донецька область поступилась Одеській через призупинення діяльності низки промислових об'єктів регіону. Аналогічна ситуація з Луганською областю, яка завжди теж демонструвала високі показники (5–6 місце). Загальний рейтинг очолює Дніпропетровська область, яка утримує лідерські позиції увесь період дослідження. Високий експортний потенціал має Львівська область, яка у 2014–2015 рр. підвищила свій рейтинг з 7 до 5 місця. Закарпатська та Івано-Франківська області стабільно утримували 9 і 10 позиції у рейтингу. Також з 2011 р. нижню позицію в рейтингу як прикордонних регіонів, так і в загальному займає Чернівецька область. Слід звернути увагу на значний розрив між максимальним і мінімальним значеннями показника: у Дніпропетровській області – 0.7725 та Чернівецькій – 0.0052. Також значним є розрив між першою і другою позицією в рейтингу – 0.2740. Це свідчить про дуже низькі можливості більшості регіонів України, зокрема прикордонних, щодо експорту товарів і послуг, а також

обсягів прямих іноземних інвестицій, що спрямовуються в економіку регіонів.

Розрахунок інтегрального індексу використання економічного потенціалу для прикордонних регіонів показав, що протягом 2010–2013 рр. лідером залишалась Донецька область, яка у 2014 р. знизилася свої позиції до 4, а у 2015 р. – до 5, пропустивши вперед Київську, Харківську, Одеську і Львівську області (рисунк).

a) 2010 р., б) 2015 р.

Позиціонування прикордонних регіонів України за інтегральним індексом використання економічного потенціалу у 2010 і 2015 рр.

Серед областей Карпатського регіону середньоукраїнський рівень, крім Львівської області, перевищувала Івано-Франківська (7 позиція в рейтингу). Низькі показники мають Чернівецька (13 місце)

і Закарпатська (15) області. Нижні сходинки в рейтингу займають Чернігівська і Луганська області, хоча у 2010 р. їх позиції були значно вищі, особливо Луганської (4 позиція).

Висновки. Таким чином, отриманий інтегральний індекс використання економічного потенціалу прикордонних регіонів свідчить про подальше поглиблення відмінностей у рівнях їх розвитку, що можна пояснити нерівними "стартовими" умовами при переході до ринкових відносин, відмінностями у природно-ресурсному потенціалі, нерівним доступом до бюджетних ресурсів, географічним розміщенням тощо. Регіони виявились не готовими до зростаючого конкурентного тиску на внутрішньому та зовнішніх ринках у боротьбі за матеріальні, фінансові та людські ресурси і демонструють неефективне використання наявного потенціалу і конкурентних переваг. Загострення військового конфлікту на сході України значно знизило позиції таких сильних промислових регіонів, як Донецька і Луганська області, негативно вплинуло на економіку сусідніх до них областей.

Для підвищення ефективності використання наявного економічного потенціалу прикордонних територій та його розвитку необхідним є більш диференційований підхід до формування політики їх розвитку. Потрібно залучати і спрямовувати прямі іноземні інвестиції на розвиток та підвищення якості інфраструктурного та інформаційного забезпечення, розширення транспортного сполучення, що надасть можливість більш швидкими темпами розвивати переробну промисловість, торговельно-посередницьку та логістичну сферу, готельно-ресторанний бізнес, туризм.

Сусідство України з країнами Євросоюзу розширює можливості залучення прикордонних регіонів до загальноєвропейських процесів покращання якості людського життя, присутності на міжнародних ринках товарів і послуг, дозволяє урізноманітнювати напрями транскордонного співробітництва. Проте транскордонне співробітництво в Україні гальмується через його недооцінку з боку регіональної влади як реального практичного інструменту підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів, рівня життя їх мешканців, а також відсутністю чіткої нормативно-правової бази та прозорих фінансових механізмів підтримки розвитку прикордонних територій.

Значною загрозою для прикордонних регіонів, особливо західних, є масові трудові міграції, які останнім часом доповнились виїздами молоді на навчання. Бажання отримати престижну європейську освіту і близькість до Польщі, Чехії, Німеччини обумовлює вибір молодими людьми вишів цих країн для навчання і надалі можливого працевлаштування. За даними Інституту міжнародної освіти, до 2025 р. вчитися не вдома будуть близько 8 млн осіб з України [12]. За таких тенденцій є дуже висока ймовірність неповернення молоді, а далі й їх батьків та членів родини, назад на батьківщину, що веде до відтоку інтелектуального капіталу, насамперед з прикордонних територій.

Реформи ж вищої освіти в Україні не є системними і не призвели до підвищення якості самої освіти та її конкурентоспроможності, оскільки не була виконана необхідна умова будь-якої реформи – значні інвестиційні вливання на матеріально-технічну базу, підтримка університетської науки, соціальний захист освітян тощо. Невирішення проблеми на цьому етапі є загрозою національній безпеці країни, оскільки збереження і розвиток нації неможливі без розвитку освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Економіка* регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. К. : НІСД, 2015. 92 с.
2. *Антонюк Л. Л., Сацик В. І.* Виробнича конкурентоспроможність регіонів України. Актуальні проблеми економіки. 2011. № 5(119). С. 149–161.
3. *Василенко В. Н., Агафоненко О. Ю., Будяков В. Е.* Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы : монографія. В. Н. Василенко. Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2008. 363 с.
4. *Стратегія* та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія ; за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. Львів : Ліга Прес, 2010. 488 с.
5. *Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л.* Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 248 с.
6. *Заблудська І. В., Большенко С. Ф.* Концептуальні засади формування механізму забезпечення конкурентоспроможності трудового потенціалу регіонів. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 247–253.
7. *Кифяк В. Ф.* Стратегія розвитку територіальних рекреаційних систем: теорія, методологія, практика : монографія. К. : Чернівці: Книги-XXI, 2010. 432 с.
8. *Ковальська Л. Л.* Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2007. 419 с.
9. *Королюк Ю. Г.* Механізми управління розвитком регіональних систем : монографія. К. : Терно-граф, 2011. 344 с.
10. *Регіональна політика* в країнах Європи: Уроки для України ; за ред. С. Максименка. К. : Логос, 2000. 171 с.
11. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 856. URL : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248598109>.
12. *Регіональна статистика* : сайт Державної служби статистики України / стат/ інформація : Багатогалузева статистична інформація, 2016. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.08.2016).
13. *Здобути освіти*: у Львові чи за кордоном? URL : <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/30285>.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2016.

Luchyk S., Luchyk V., Luchyk M. Economic potential of the Ukrainian border regions.

Background. The positioning of regions, including the border regions, is conducted to determine their competitive advantages and factors restraining development; to define the effect of regions on competitiveness of the country; to develop and adjust national and regional development strategies.

The **aim** of the article is a practical application of the methodical approach to determine the position of the border regions regarding the usage of the economic potential of Ukrainian regions.

Materials and methods. Works of national scientists on regional development, data of the State Statistics Service of Ukraine, own calculations and observations served as the information base for the research. The study used a set of general and special methods of knowledge: theoretical generalization, grouping, comparison, analysis and synthesis, integrated evaluation and graphical analysis.

Results. Conducted positioning of border regions by integral evaluation and graphical analysis defined top five leaders: Donetsk, Kyiv, Kharkiv, Odesa and Lviv regions and outsiders: Rivne, Kherson, Zakarpattia, Chernivtsi and Chernihiv regions.

Conclusion. To increase the efficiency of the existing economic potential of border regions is an essential direction of foreign direct investments for development and improvement of the quality of infrastructure and information support for the development of trade and logistics, hospitality and tourism industries. The development of a cross-border cooperation is hampered by its underestimation by the regional government, the lack of a clear legal framework and transparent financial mechanisms. To prevent a significant loss of an intellectual capital in the border regions from young people's mass migration for educational and employment purposes the educational system and science should be improved to a new level by directing significant investments.

Keywords: border region, Carpathian Euroregion, economic potential, integral assessment, region positioning.

REFERENCES

1. *Ekonomika* regioniv u 2015 roci: novi realii' i mozhlyvosti v umovah zapochatkovanyh reform. K. : NISD, 2015. 92 s.
2. Antonjuk L. L., Sacyk V. I. Vyrobnycha konkurentospromozhnist' regioniv Ukrai'ny. Aktual'ni problemy ekonomiky. 2011. № 5(119). S. 149–161.
3. Vasilenko V. N., Agafonenko O. Ju., Budjakov V. E. Konkurentosposobnost' regionov: istoki, ocnki i perspektivy : monografija. V. N. Vasilenko. Doneck : Jugo-Vostok, Ltd, 2008. 363 s.
4. *Strategija* ta mehanizmy zmicnennja prostorovo-strukturnoi' konkurentospromozhnosti regionu : monografija ; za red. A. I. Mokija, T. G. Vasyliciva. L'viv : Liga Pres, 2010. 488 s.
5. Gerasymchuk Z. V., Koval's'ka L. L. Konkurentospromozhnist' regionu: teorija, metodologija, praktyka : monografija. Luc'k : Nadstyr'ja, 2008. 248 s.
6. *Zablods'ka I. V., Bol'shenko S. F. Konceptual'ni zasady formuvannja mehanizmu zabezpechennja konkurentospromozhnosti trudovogo potencialu regioniv. Aktual'ni problemy ekonomiky. 2014. № 2. S. 247–253.*
7. *Kyffjak V. F. Strategija rozvytku terytorial'nyh rekreacijnyh system: teorija, metodologija, praktyka : monografija. K. : Chernivci: Knygy-HHI, 2010. 432 s.*
8. *Koval's'ka L. L. Ocinka konkurentospromozhnosti regionu ta mehanizmy i'i pidvyshhennja : monografija. Luc'k : Nadstyr'ja, 2007. 419 s.*
9. *Koroljuk Ju. G. Mehanizmy upravlinnja rozvytkom regional'nyh system : monografija. K. : Terno-graf, 2011. 344 s.*
10. *Regional'na polityka v krajinah Jevropy: Uroky dlja Ukrai'ny ; za red. S. Maksymenka. K. : Logos, 2000. 171 s.*
11. *Pro zatverdzhennja Porjadku ta Metodyky provedennja monitoryngu ta ocinky rezul'tatyvnosti realizacii' derzhavnoi' regional'noi' polityky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 21 zhovtnja 2015 r. № 856. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248598109>.*
12. *Regional'na statystyka : sayt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ny / ctat/ informacija : Bagatogaluzeva statystychna informacija, 2016. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennja 15.08.2016).*
13. *Zdobuty osvitu: u L'vovi chy za kordonom? URL : <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/30285>.*

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.71:303.094.4

ШУЛЬГА Наталія, д. е. н., професор, завідувач кафедри банківської справи КНТЕУ

КОЛОДІЗЕВА Світлана, к. е. н., ст. викладач кафедри банківської справи КНТЕУ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ

Досліджено існуючі точки зору щодо тлумачення поняття системно важливого банку. Розглянуто особливості методик визначення системної важливості банків національного рівня в країнах ЄС, Швейцарії, США, Японії та Україні. Розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення методики виявлення системно важливих банків в Україні.

Ключові слова: системно важлива фінансова установа, системно важливий банк, Базельський комітет з банківського нагляду, ідентифікація системної важливості.

Шульга Н., Колодизева С. Идентификация системно важных банков. Исследованы существующие точки зрения относительно толкования понятия системно важного банка. Рассмотрены особенности методик определения системной важности банков национального уровня в странах ЕС, Швейцарии, США, Японии и Украине. Разработаны предложения по направлениям совершенствования методики определения системно важных банков в Украине.

Ключевые слова: системно важное финансовое учреждение, системно важный банк, Базельский комитет по банковскому надзору, идентификация системной важности.

Постановка проблеми. Уроки світової фінансової кризи продемонстрували, що "генератором" глобального системного ризику виявились системно важливі фінансові установи (СВФУ), які активно здійснювали міжнародну діяльність, проводили значні за обсягом та складні фінансові операції з високим рівнем ризику, тісно пов'язані з іншими суб'єктами фінансового ринку. Внаслідок банкрутства системно важливих банків, страхових та інвестиційних компаній, а також інших фінансових установ виникла "ланцюгова реакція" на фінансо-

© Шульга Н., Колодизева С., 2016

вому ринку, яка призвела до "фінансового колапсу". З метою врегулювання кризової ситуації уряди більшості країн світу вдалися до фінансового порятунку СВФУ, в тому числі системно важливих банків (СВБ), витративши на це значний обсяг фінансових ресурсів. Більшість СВБ врятовано за рахунок коштів державного бюджету, тобто платників податків, що сформувало феномен недовіри до банківського сектора. Враховуючи важливе соціальне та економічне значення діяльності СВФУ і, перш за все СВБ, які виступають "кровеносною системою" країни, виникає необхідність дослідження критеріїв та показників їх ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологію ідентифікації та регулювання діяльності системно важливих банків розроблено Базельським комітетом з банківського нагляду. В подальшому вчені долучились до наукової дискусії з даної проблематики, яка знайшла відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема С. Айвазяна, Г. Пенікас [1], В. Лавренюка [2], С. Моїсєєва [3], Р. Набока [4], В. Міщенко, С. Науменкової [5], М. Самсонова [6]. Віддаючи належне існуючим напрацюванням, слід зауважити, що донині залишаються дискусійними питання щодо сутнісного розуміння терміну "системно важливий банк", визначення критеріїв та показників, за якими наглядові органи мають виокремлювати СВБ. Це обумовлює важливість проведення даного наукового дослідження, визначає його мету та завдання.

Метою статті є дослідження існуючих тлумачень поняття "системно важливий банк", а також розробка пропозицій щодо удосконалення процедури ідентифікації СВБ в Україні з урахуванням міжнародного досвіду та особливостей функціонування вітчизняних банків.

Досягнення цієї мети реалізовано шляхом вирішення таких *завдань*: надання авторського трактування терміну "системно важливий банк"; розкриття методичних підходів до ідентифікації СВБ національного рівня в окремих зарубіжних країнах та Україні; розробка пропозицій, спрямованих на удосконалення вітчизняної практики ідентифікації СВБ.

Об'єктом дослідження є процес ідентифікації СВБ.

Результати дослідження. Термін "системно важливий банк" виник на початку 80-х р. ХХ ст. Однак активно він став використовуватися в науковій полеміці та практичному лексіконі лише під час світової фінансової кризи. Існуючі підходи до сутнісного розуміння терміна "системно важливий банк" базуються на таких його трактуваннях: "це банки, які внаслідок зміни певної сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників можуть призвести до накопичення диспропорцій та негативно вплинути на фінансову стабільність" [4; 5]; "великі, тісно пов'язані з іншими банками, вихід яких з ринку може завдати значних збитків економіці" [7]. Системно важливими визначають банки, крах або тяжке становище яких може стати причиною серйозних порушень фінансової системи та в кінцевому рахунку всієї економіки або чие банкрутство, проблеми діяльності, через розмір, складність та сис-

темну взаємопов'язаність, призведе до значних труднощів у функціонуванні фінансової системи та економічної діяльності загалом [8; 9].

Кожна із зазначених наукових позицій розглядає термін "системно важливий банк" з точки зору його негативного впливу на фінансовий сектор та економіку країни в цілому, адже фінансові негаразди або банкрутство СББ призводять до:

- підвищення рівня концентрації капіталу, зростання монополізації на фінансовому ринку, а відтак зниження конкуренції внаслідок активного поглинання чи (або) злиття з іншими фінансовими установами;
- системного ризику, і, як наслідок, порушення фінансової стабільності на національних та глобальному фінансових ринках;
- непродуктивного використання коштів державного бюджету, які спрямовуються на фінансову підтримку СББ, що опинилися в скрутному фінансовому стані;
- втрати довіри учасників фінансового ринку до банківської системи тощо.

Особливо гостро зазначені проблеми виявляються під час фінансової кризи.

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" зазначається, що СББ – це банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи України [10].

З позиції регулятора, цілком справедливим є оцінювання лише негативного впливу СББ на банківську систему та економіку країни, оскільки він покликаний забезпечити фінансову стійкість і надійність банківського сектора, через який відбувається рух грошей по "жилах економічного організму" держави.

У період активного економічного зростання СББ відіграють важливу роль, адже через них обертається значний обсяг фінансових потоків, які в подальшому спрямовуються на розвиток домогосподарств та суб'єктів господарювання. У СББ є більше:

- шансів доступу до міжнародних ринків грошей і капіталу за прийнятною ціною, які можуть бути економічно привабливим джерелом кредитування та інвестування в реальний сектор економіки, а також суттєвого нарощення капіталу, що сприятиме зміцненню їх фінансової стійкості та надійності;
- можливостей для впровадження сучасних підходів та технологій до управління бізнесом з урахуванням викликів з боку регуляторів, акціонерів, клієнтів, контрагентів та інших зацікавлених осіб в ефективному функціонуванні ринків фінансових послуг.

Досліджуючи сутнісне розуміння СББ, варто зауважити на їх двоякій ролі: в умовах активного економічного зростання їх діяльність призводить до позитивних зрушень у суспільному житті, а негативні найчастіше виявляються в кризовій ситуації. З огляду на зазначене,

пропонується таке трактування терміна "системно важливий банк" – це фінансова установа, діяльність якої відповідає критеріям та показникам, визначеним регулятором, та значно впливає (позитивний чи негативний) не тільки на банківський сектор, але й на фінансовий ринок і економіку країни в цілому, що необхідно враховувати при розробленні механізму регулювання та залучення їх до реалізації державних програм економічного розвитку.

На відміну від існуючих тлумачень, у цьому визначенні врахований різновекторний вплив СВБ на ринки фінансових послуг та суспільно-економічний розвиток країни. Як НБУ так і Міністерству фінансів України при розробці монетарної та фінансової політик доречно зважувати не тільки на можливі негативні наслідки присутності СВБ на ринку, але й їх позитивну дію. Зокрема, йдеться про залучення СВБ до реалізації державної стратегії економічного розвитку країни, насамперед, кредитування та інвестування коштів в реальний сектор економіки для його активного відродження. Тобто правильна ідентифікація СВБ виступає нині важливою науково-практичною проблемою, яка потребує свого вирішення.

Базельським комітетом з банківського нагляду (далі Базельським комітетом) визначено статус двох типів СВБ – глобального (*Global Systemically Important Banks, G-SIBs*) [11] та національного рівня (*Domestic Systemically Important Banks, D-SIBs*) [12]. До першого типу СВБ належать міжнародно активні банки, які:

- мають значну частку на ринку та розгалужену регіональну мережу за межами країни-походження;
- проводять складні банківські операції;
- тісно пов'язані з іншими фінансовими установами в межах глобального фінансового простору.

Фінансові труднощі чи банкрутство банків типу *G-SIB* можуть призвести до порушення глобальної фінансової рівноваги та серйозних економічних проблем одночасно в кількох країнах світу та (або) континентах; *D-SIB* – потенційно генерують "значну шкоду" для економіки країни та її фінансової системи.

У 2012 р. Базельський комітет опублікував і рекомендував до впровадження з січня 2016 р. набір принципів щодо оцінки та підвищених вимог, пов'язаних з абсорбцією можливих втрат, які потенційно можуть виникнути *D-SIB* [12]. Кожна країна, з огляду на зазначені принципи, та з урахуванням національного законодавства, а також специфіки своєї фінансової системи може розширити мінімальні вимоги до *D-SIB*.

У країнах ЄС основні вимоги до системно важливих банків сформульовано в Директиві 2013/36/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи "Про доступ до діяльності кредитних організацій та пруденційний нагляд за діяльністю кредитних організацій та інвестиційних компаній" (далі – Директива) [13], яка набула чинності 17 лип-

ня 2013 р. Зазначену Директиву доповнено документом Європейського банківського регулюючого органу (*European Banking Authority, EBA*), а саме – Вказівками щодо критеріїв та визначення умов застосування статей Директиви стосовно оцінки системно важливих фінансових установ [14], яка діє з 1 січня 2015 р.

Згідно з Директивою національним органам нагляду в країнах Європейського Союзу рекомендовано оприлюднювати методологію віднесення фінансових інститутів до системно важливих [13]. У країнах ЄС системно важливі банки національного рівня (*D-SIBs*) представлено загальним переліком "Інші системно важливі інститути" (*Other systemically important institutions, O-SIBs*), до якого входять як банківські установи, так і інвестиційні компанії. Станом на 01.03.2016 тільки в 9 країнах ЄС (Бельгії, Франції, Німеччині, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Іспанії, Швеції та Сполученому Королівстві Великої Британії), які знаходяться під юрисдикцією Базельського комітету, розташовано сімдесят системно важливих установ національного рівня, тринадцять з них визнано системно важливими на глобальному рівні [15].

У Директиві [13] та Методичних рекомендаціях *EBA* [14] викладено критерії та показники, за якими визначаються системно важливі установи. В рамках Директиви визначено чотири критерії оцінки СВФУ, включаючи банки, а саме: розмір; важливість, у тому числі взаємозамінність/інфраструктура фінансової системи; складність/транскордонна діяльність; взаємопов'язаність [13]. Ідентифікація системно важливих фінансових установ (*O-SIBs*) в країнах ЄС здійснюється за 10 показниками, які агреговані за відповідними критеріями (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та показники оцінки системної значущості інших фінансових установ (*O-SIBs*) у країнах ЄС [15]

Критерій	Вага, %	Показник
Розмір	25	Загальні активи
Важливість (взаємозамінність / інфраструктура фінансової системи)	8.33	Обсяг внутрішніх платіжних операцій
	8.33	Депозити приватного сектора від вкладників у ЄС
	8.33	Кредити приватного сектора одержувачам у ЄС
Складність / транскордонна діяльність	8.33	Номінальна вартість похідних фінансових інструментів на позабіржовому ринку
	8.33	Крос-юрисдикційні вимоги
	8.33	Крос-юрисдикційні зобов'язання
Взаємопов'язаність	8.33	Зобов'язання всередині фінансової системи
	8.33	Активи всередині фінансової системи
	8.33	Боргові цінні папери на продаж

Ці показники є схожими, але не ідентичними тим, що рекомендовані Базельським комітетом для ідентифікації СВБ глобального рівня (*G-SIBs*) [11]. Наприклад, при ідентифікації банків типу *D-SIBs* та *G-SIBs* у методиці Базельського комітету не враховуються показники обсягу крос-юрисдикційних вимог та зобов'язань, проте методикою *EBA* передбачено їх розрахунок [14].

Методичні засади регулювання СВБ національного рівня (*D-SIBs*) у країнах ЄС, США, Японії та інших розвинених країнах базуються на принципах Базельського комітету щодо визначення системної значущості фінансових установ. Водночас, кожна країна має право врахувати особливості діяльності СВБ, які визнані на національному рівні, що обумовлено історичними особливостями та традиціями розвитку її банківського сектора.

Наприклад, у Швейцарії регулювання та ідентифікація *D-SIBs* здійснюється відповідно до Закону про банківську діяльність (*Banking Act*), а також інших нормативних актів, які чинні з березня 2012 р. [16]. Основні положення законодавства Швейцарії щодо СВБ:

- системна важливість банків національного рівня (*D-SIBs*) визначається Національним банком (*Swiss National Bank, SNB*), а контроль за дотриманням вимог проводиться незалежним регулятором – Наглядним органом за фінансовими ринками (*Swiss Financial Market Supervisory Authority, FINMA*) [16];

- суб'єктами оцінки щодо системної значущості є як фінансові групи, так і банки, які домінують над фінансовими конгломератами, включаючи закордонні філії;

- частота проведення оцінки системної важливості банків не уточнюється, а її доцільність пов'язана з виникненням структурних змін у банківській системі країни;

- вимоги до ідентифікації *D-SIBs* та *G-SIBs* є однаковими. Це надає підставу віднести до СВБ країни банки як національного (*D-SIBs*), так і глобального рівнів (*G-SIBs*). Визначення останніх здійснюється Радою з фінансової стабільності;

- ідентифікація СВБ проводиться за 3 критеріями (розмір; взаємопов'язаність і взаємозамінність) та показниками (частка банку на ринку – один із найважливіших показників для ідентифікації системної важливості; обсяг гарантованих депозитів, відношення загальних активів банку до валового внутрішнього продукту Швейцарії, ризиковий профіль банку).

У 2016 р. до СВБ Швейцарії віднесено три установи національного рівня (*D-SIBs*) – *PostFinance AG*, *Raiffeisen Group* і *Zürcher Kantonalbank (ZKB)*, а також два СВБ глобального рівня (*G-SIBs*) – *Credit Suisse* та *UBS Group AG*. Станом на кінець 2015 р. на ці банки припадало приблизно 13 % загальних активів, 24 % кредитів та 29 % депозитів швейцарської банківської системи [16].

У США за Законом Додда-Франка:

- функції ідентифікації та регулювання діяльності системно важливих банків (*BHCs – Bank Holding Companies*) як національного, так і глобального рівнів закріплено за Федеральним резервним банком (ФРБ);
- ФРБ встановлює пруденційні стандарти для *BHCs* з метою запобігання або зниження ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з крахом великих взаємопов'язаних фінансових установ [17].

У США формується єдиний перелік СВБ як національного, так і глобального рівнів, який включає 8 установ: *Bank of America, Bank New York Mellon, Citigroup, Goldman Sachs, JPMorgan Chase, Morgan Stanley, State Street* і *Wells Fargo*. З 2010 р. постійний нагляд за СВБ США здійснює Великий інституційний координаційний наглядовий комітет (*Large Institution Supervision Coordinating Committee, LISCC*) [18].

Системна значущість банків США оцінюється за показниками, які розраховуються за даними консолідованих балансів. Методику оцінки СВБ викладено в Федеральному Реєстрі США [17]. Системна важливість банків ФРС оцінюється на щорічній основі за критеріями та показниками, представленими в *табл. 2*.

Таблиця 2

Критерії та показники системної важливості банків у США [18]

Критерій	Вага, %	Показник
Розмір	20	Загальні активи
Взаємозамінність	6.67	Платіжна активність
	6.67	Активи на зберіганні
	6.67	Прийняті на страхування угоди з облігаціями та угоди на фондовому ринку
Складність	6.67	Номінальна вартість похідних фінансових інструментів на позабіржовому ринку (включає укладені, але ще не закриті угоди)
	6.67	Обсяг торгового портфеля та портфеля цінних паперів на продаж
	6.67	Активи 3 рівня (неліквідні активи, вартість яких не можна визначити, використовуючи ринкові ціни або моделі)
Взаємопов'язаність	6.67	Зобов'язання всередині фінансової системи
	6.67	Активи всередині фінансової системи
	6.67	Цінні папери в обігу
Крос-юрисдикційна діяльність	6.67	Крос-юрисдикційні вимоги
	6.67	Крос-юрисдикційні зобов'язання

В Японії також приділяється значна увага з боку регулятора ідентифікації СВБ на національному рівні (*D-SIBs*), методичні засади якої сформовано в грудні 2015 р. Нині в Японії системно важливими визначено чотири банки, серед яких *Daiwa Securities Group, Nomura*

Holdings, Norinchukin Bank and Sumitomo Mitsui Trust Holdings. Активи таких банків становлять 15 % від активів усієї банківської системи країни. З метою забезпечення належного регулювання та нагляду за діяльністю *D-SIBs* наглядовий орган Японії публікує спеціальні Повідомлення (*Designation Notices*) [19].

До методики ідентифікації *D-SIBs* в Японії включено показники, які, з одного боку, відповідають методиці ідентифікації *G-SIBs*, а з іншого – специфічні показники, зокрема ринкова ціна акцій на продаж та загальні суми депозитів, які перевищують максимальну гарантію в 10 млн єн (табл. 3) [19].

Таблиця 3

Критерії та показники ідентифікації системно важливих банків національного рівня (*D-SIBs*) Японії [19]

Критерій	Вага, %	Показник
Розмір	25	Загальні активи
Взаємозамінність	8.33	Платіжна активність в японських єнах
	8.33	Активи на зберіганні
	8.33	Прийняті на страхування угоди з облігаціями, угоди на фондовому ринку
Складність	8.33	Номінальна вартість похідних фінансових інструментів на позабіржовому ринку
	8.33	Крос-юрисдикційні вимоги
	8.33	Крос-юрисдикційні зобов'язання
Взаємопов'язаність	5	Зобов'язання всередині фінансової системи
	5	Активи всередині фінансової системи
	5	Цінні папери в обігу
	5	Ринкова ціна акцій на продаж
	5	Загальна сума депозитів, яка перевищує максимальну гарантію 10 млн єн (незастрахованих внесків)

Основними відмінностями ідентифікації *D-SIBs* в Японії від рекомендацій Базельського комітету є те, що індикатор загальної суми депозитів віднесено до критерію "взаємопов'язаність"; індикатори обсягів цінних паперів на продаж (*AFS*) і активів 3-го рівня виключено з критерію "складність". Водночас до цього критерію додано індикатори крос-юрисдикційних вимог та крос-юрисдикційних зобов'язань.

З метою удосконалення вітчизняної методики визначення системно важливості банків систематизовано критерії та перелік показників ідентифікації СВБ національного рівня в країнах фокус-групи – ЄС, Швейцарії, США, Японії, Австралії, Гонконгу та України (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння критеріїв та показників ідентифікації системної важливості банків національного рівня (D-SIBs) окремих країн*

Кригерій	Показник	Країна							Частота використання по фокус-групі
		Країни ЄС	Швейцарія	США	Японія	Австралія	Гонконг	Україна	
Розмір	Загальні активи	+		+	+	+	+	+	6
	Частка банку на ринку		+						1
	Кошти фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ							+	1
Важливість (включаючи взаємозамінність / інфраструктуру фінансової системи)	Платіжна активність	+		+	+				3
	Активи на зберіганні			+	+		+		3
	Депозити приватного сектора від вкладників	+							1
	Кредити приватного сектора	+							1
	Обсяг гарантованих депозитів		+						1
	Відношення загальних активів банку до ВВП		+						1
	Прийняті на страхування угоди з облігаціями, угоди на фондовому ринку			+	+				2
	Кредити нефінансовим корпораціям					+			1
	Кредити державному управлінню					+			1
	Кредити громадським та неприбутковим організаціям					+			1
	Кредити та аванси клієнтам					+	+		2
	Депозити/капітал						+		1
	Резерв ліквідності з урахуванням стресу						+		1
Структурна ліквідність						+		1	
Складність / транскордонна діяльність	Похідні фінансові інструменти на позабіржовому ринку	+		+	+				3
	Торгові цінні папери та цінні папери на продаж			+		+			2
	Інвестиційні цінні папери					+			1
	Активи 3 рівня			+					1
	Крос-юрисдикційні вимоги	+		+	+				3
	Крос-юрисдикційні зобов'язання	+		+	+				3

Закінчення табл. 4

Критерій	Показник	Країна						Частота використання по фокус-групі	
		Країни ЄС	Швейцарія	США	Японія	Австралія	Гонконг		Україна
Взаємопов'язаність	Зобов'язання в середині фінансової системи	+		+	+				3
	Активи в середині фінансової системи	+		+	+				3
	Боргові цінні папери в обігу	+		+	+				3
	Ринкова ціна акцій на продаж				+				1
	Загальні суми депозитів, які перевищують максимальну гарантію 10 мільйонів єн (незастраховані внески)				+				1
	Кредити фінансовим корпораціям (вимоги до фінансових інститутів)					+	+		2
	Депозити від фінансових корпорацій (зобов'язання перед фінансовими інститутами)					+			1
	Ризиковий профіль банку		+						1
	Взаємопов'язаність із банківською системою (на рахунках в банках і від банків)						+		1
	Кошти, залучені від інших банків							+	1
Кошти, розміщені в інших банках							+	1	
Напрямок діяльності	Кредити, що надані суб'єктам господарювання за видами економічної діяльності							+	1
Довіра суспільства	Депозити від домогосподарств					+			1
Додаткові показники	Граничне очікуване "просідання" (MES)						+		1
	Оцінка системна ризику (SRISK)						+		1
	Ко Вар-Систем (CoVar-System)						+		1
	Ко Вар-Банк (CoVar-Bank)						+		1
	Гренджер козуеліті (Granger causality)						+		1
Загальна кількість показників, передбачених національною методикою		10	4	12	12	10	13	5	

* Складено автором за [4; 15; 16; 18; 19–21]

За результатами порівняльного аналізу ідентифікації СВБ у банках розглянутих країн зроблено такі висновки.

По-перше, переважно використовуються чотири критерії ідентифікації СВБ національного рівня (*D-SIBs*), які рекомендовані Базельським комітетом та схвалені ЄС (розмір, важливість, складність, взаємопов'язаність). Лише деякі країни виокремили специфічні критерії ідентифікації системної важливості банків, зокрема "довіра суспільства" – Японія, напрям діяльності – Україна.

По-друге, по досліджуваній вибірці найбільше показників при ідентифікації *D-SIBs* використовують наглядові органи Гонконгу, США, Японії, значно менше Україна, що обумовлено слабким розвитком вітчизняного фондового ринку, практично відсутністю дочірніх установ в банках за кордоном, а також операцій зі складними фінансовими інструментами.

По-третьє, усі країни фокус-групи в процесі визначення *D-SIBs* надають найбільшу найвищу вагу показнику загальних активів. У країнах, де СВБ виступають активними операторами на фондовому ринку, при їх ідентифікації враховуються обсяги операцій з цінними паперами на продаж та інвестиції, обсяг позабіржових деривативів на продаж тощо. До таких країн належать, насамперед, США та Австралія. Значна увага наглядовими органами таких країн, як США, Японія та ЄС приділяється показнику "платіжна активність СВБ", адже порушення регулярності платежів може призвести до краху фінансової системи.

При ідентифікації *D-SIBs* використовуються як абсолютні показники, що характеризують їх депозитну та кредитну активність, так і відносні, зокрема частка банку на ринку, відношення загальних активів банку до ВВП (Швейцарія), депозити до капіталу (Австралія та Гонконг).

З огляду на уроки світової фінансової кризи, яка розпочалася саме з кризи ліквідності, при ідентифікації національно важливих банків Австралії враховується резерв ліквідності з урахуванням стресу та структурна ліквідність.

По-четверте, при визначенні системної важливості банків національні регулятори згідно з рекомендаціями Базельського комітету можуть братися до уваги додаткові специфічні показники. Активно ці показники використовує регулятор Гонконгу (див. *табл. 4*).

Практика ідентифікації СВБ є доволі новою для України. Так, Національним банком України лише наприкінці 2014 р. затверджено методика їх визначення (*табл. 5*) [21]. Серед запропонованих критеріїв системної значущості виокремлено розмір, взаємопов'язаність, напрям діяльності. Критерій "розмір" характеризують такі показники, як величина загальних активів та обсяг коштів, залучених банком від фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових

установ; критерій "взаємопов'язаність" – обсяг коштів, залучених від інших банків та розміщених в інші банки; критерій "напрямок діяльності" – обсяг кредитів, що надані суб'єктам господарювання у промисловості, сільському господарстві та будівництві.

Таблиця 5

Критерії та показники ідентифікації СВБ України

Категорія	Вага, %	Показник
Розмір	35	Загальні активи
	35	Кошти фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ
Взаємопов'язаність	7.5	Кошти, розміщені в інших банках
	7.5	Кошти, залучені від інших банків
Напрямок діяльності	15	Кредити, що надані суб'єктам господарювання у промисловість, сільське господарство та будівництво

Як свідчать дані *табл. 5*, при встановленні системної важливості банків НБУ надає перевагу масштабам їх діяльності. Кожному з показників у межах цього критерію надається вага 35 %. Не заперечуючи важливість зазначеного критерію, все ж таки дискусійним залишається як перелік показників, так і їх вага. У рамках критерію "розмір" видається доречним додати показник "обсяг кредитів", який банк надає юридичним та фізичним особам. Такий підхід обумовлений тим, що у більшості великих банків, які є потенційно чи реально системно важливими, частка кредитів юридичним та фізичним особам є суттєвою та коливається, як правило, в діапазоні 60–80 %. До того ж, при виокремленні цього показника враховуються масштаби не тільки депозитної, але й кредитної діяльності банків. Враховуючи поступову інтеграцію банківської системи України в європейський фінансовий простір, доречно показнику "загальні активи" в методиці НБУ надати вагу, яку має аналогічний показник для національно важливих банків країн Єврозони, а саме – 25 %. Не змінюючи в цілому вагу критерію, в його межах двом іншим показникам, а саме: обсягу кредитів, який банк надає юридичним та фізичним особам; обсягу коштів, залучених банком від фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ, надати однакову вагу – 22.5 %.

Значне падіння довіри населення до банків обумовлює необхідність при визначенні вітчизняних СВБ ввести додатковий критерій "довіра суспільства", в межах якого слід виокремити показник – обсяг депозитів, негарантованих ФГВФО. Адже у разі банкрутства СВБ з Фонду відшкодовуються кошти за депозитом тільки фізичній особі в межах 200 тис. грн, а інші виплати здійснюються в порядку, встановленому законодавством. Термін, протягом якого вкладники

отримають всю суму депозитів, може тривати декілька років. За цей час в умовах високого рівня інфляції в Україні гроші знеціняться.

Станом на 01.12.2014 НБУ віднесено до системно важливих вісім банків: ПАТ КБ "ПриватБанк", АТ "Ощадбанк", АТ "Укресімбанк", АТ "Дельта Банк", АТ "Райффайзен Банк Аваль", ПАТ "Укрсоцбанк", ПАТ "Промінвестбанк", АТ "Сбербанк Росії" [20]. Згідно з рішенням Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем НБУ № 78 від 16.02.2016 перелік СВБ оновлено та скорочено до трьох установ, а саме: ПАТ "ПриватБанк", ПАТ "Ощадбанк" та ПАТ "Укресімбанк" [22].

Протягом 2014–2015 рр. окремі банки, які визначено системно важливими, зазнали банкрутства, що спричинило значні труднощі для функціонування як банківської системи, так і реального сектора економіки України. Тому важливим завданням для вітчизняного наглядового органу постає пошук ефективних шляхів управління системними ризиками, які генерує банківський сектор країни. У зв'язку з цим виникає потреба у розробці комплексу заходів раннього попередження виникнення системних ризиків, серед яких першочерговим є удосконалення підходу до ідентифікації та регулювання діяльності СВБ, а також визначення способів мінімізації негативних наслідків у випадку їх банкрутства.

Висновки. На відміну від існуючих публікацій, розширено сутнісне розуміння СВБ.

Запропоновано при ідентифікації СВБ в Україні замість критерію "напряму діяльності" ввести критерій "довіра суспільства", якому відповідає показник обсяг депозитів, негарантованих ФГВФО, а також у межах критерію "розмір" – додатковий показник "обсяг кредитів, наданих юридичним та фізичним особам".

Удосконалення вітчизняної методики визначення системної значущості банків за рахунок розширення критеріїв та переліку показників є складним процесом, який передбачає всебічне врахування міжнародного досвіду регулювання діяльності СВФУ, зокрема використання досвіду країн ЄС та реалізації основних засад Базельського комітету щодо регулювання діяльності СВБ, що постає предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айвазян С. А., Андриевская И. К., Конноли Р., Пеникас Г. И. Выявление системно значимых финансовых организаций: обзор методологий. Деньги и кредит. 2011. № 8. С. 13–16.
2. Лавренюк В. В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит". К., 2016. 280 с.

3. Мусеев С. Р., Снегова Е. А. Системная значимость участников денежного рынка. Банковское дело. 2012. № 3. С. 24–29.
4. Набок Р. Системно важливі банки: підходи до побудови нагляду. Вісн. Нац. банку України. 2014. № 7. С. 39–43.
5. Науменкова С. В., Міщенко В. І. Поняття системного ризику та підходи до визначення системно значущих банків. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір. 2014. № 1 (105). С. 186–196.
6. Самсонов М. І. Передумови та науково-методичні підходи до виокремлення системно важливих банків. Mechanism of Economic Regulation. 2013. № 1. С. 244–251.
7. Новикова В. Функционирование и регулирование системно значимых банков в Республике Беларусь. Банковский вест. 2013. № 8. С. 33–38.
8. China Financial Stability Report 2015. Financial Stability Analysis of the People's Bank of China. 2015. 253 p. URL : <http://www.pbc.gov.cn/english/130736/2946072/2015090616281480816.pdf>.
9. Understanding Financial Linkages: A Common Data Template for Global Systemically Important Banks. Consultation Paper. October 2011 / Financial Stability Board. 2011. 45 p. URL : http://www.fsb.org/wp-content/uploads/r_111006.pdf.
10. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 №2121-III URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
11. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. 2013. July. Basel Committee on Banking Supervision. 2013. 20 p. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>.
12. A framework for dealing with domestic systemically important banks. October 2012. Basel Committee on Banking Supervision. 2012. 17 p. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>.
13. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. 2013. June. Official Journal of the European Union. 2013. 99 p. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0036>.
14. Guidelines On the criteria to determine the conditions of application of Article 131(3) of Directive 2013/36/EU (CRD) in relation to the assessment of other systemically important institutions (O-SIIs). 2014. December. European Banking Authority. 2014. 41 p. URL : [https://www.eba.europa.eu/documents/10180/930752/EBA-GL-2014-10+\(Guidelines+on+O-SIIs+Assessment\).pdf](https://www.eba.europa.eu/documents/10180/930752/EBA-GL-2014-10+(Guidelines+on+O-SIIs+Assessment).pdf).
15. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – European Union. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 26 p. URL : <https://www.bis.org/bcbs/publ/d372.pdf>.
16. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Switzerland. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 27 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d370.pdf>.
17. Regulatory Capital Rules: Implementation of Risk-Based Capital Surcharges for Global Systemically Important Bank Holding Companies: Final Rule. 2015.

- August. Federal Register. 36 p. URL : <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2015-08-14/pdf/2015-18702.pdf>.
18. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – United States. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 26 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d369.pdf>.
 19. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Japan. 2016. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 25 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d371.pdf>.
 20. Національний банк України затвердив методикау визначення системно важливих банків. Прес-реліз від 30.12.2014 р. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13264033.
 21. Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2014 № 863. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14>.
 22. Національний банк визначив три системно важливих банки. Прес-реліз від 22.02.2016. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27652722.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2016.

Shulga N., Kolodizieva S. Identification of systemically important banks.

Background. *The important social and economic role of SIFIs activity including SIBs activity as circulatory system of the country determines the necessity of studying the criteria and indicators of their identification.*

Analysis of recent research and publications *has shown that despite the presence of certain scientific achievements, problems of the systemically important banks concept interpret and the criteria and indicators definition of systemically important banks in Ukraine are unresolved.*

The aim of the research is to study the methodical approaches to the systemically important bank concept interpretation and to develop the proposals for improving the systemically important bank identification procedure in Ukraine based on the international experience.

Materials and methods. *In the course of research comparison, tabular, induction and deduction methods were used.*

Results. *The article contains the author's definition of "systemically important banks". The methods for the domestic systemically important bank identification proposed by the Basel Committee, EU guidelines and supervisory authorities of other countries were studied. According to the study results the supervisory authorities of focus countries use the recommendations of Basel Committee, EU guidelines and take into account the national features of the banking systems of countries in the domestic systemically important bank identification process. The article proposes the changes in the criteria and indicators for systemically important bank identification in Ukraine. We believe that the implementation of these measures will improve the systemically important bank identification in Ukraine.*

Conclusion. *Unlike the existing publications the article extended the essential understanding of systemically important bank, in particular – it's a financial institution with activities that fulfill the defined criteria and indicators by the regulator and it causes the significant impact (positive or negative) not only on the banking sector but on the financial market and the economy of the country as a whole that must be considered in the*

development of the regulation mechanism and must be involved in the implementation of the government economic development programs.

The article proposes to use the public confidence criterion instead of the line of action criterion, it corresponds to the unsecured deposit index and within the size criterion – an additional indicator of the loans volume to businesses and individuals.

These conceptual provisions require the further research towards the policy regulation change of systemically important banks.

Keywords: systemically important financial institution, systemically important bank, Basel Committee on Banking Supervision, systemical importance identification.

REFERENCES

1. Ajvazjan S. A., Andrievskaja I. K., Konnoli R., Penikas G. I. Vyjavlenie sistemno znachimykh finansovykh organizacij: obzor metodologij. Den'gi i kredit. 2011. № 8. S. 13–16.
2. Lavrenjuk V. V. Systemno vazhlyvi banky ta i'h vplyv na stabil'nist' bankivs'koi' systemy : dys. ... kand. ekon. nauk : spec. 08.00.08 "Groshi, finansy i kredyt". K., 2016. 280 s.
3. Moiseev S. R., Snegova E. A. Sistemnaja znachimost' uchastnikov denezhnogo rynku. Bankovskoe delo. 2012. № 3. S. 24–29.
4. Nabok R. Systemno vazhlyvi banky: pidhody do pobudovy nagljadu. Visn. Nac. banku Ukrainy. 2014. № 7. S. 39–43.
5. Naumenkova S. V., Mishhenko V. I. Ponjattja systemnogo ryzyku ta pidhody do vyznachennja systemno znachushhyh bankiv. Social'no-ekonomichni problemy suchasnogo periodu Ukrainy. Problemy integracii' Ukrainy u svitovyj finansovyj prostir. 2014. № 1 (105). S. 186–196.
6. Samsonov M. I. Peredumovy ta naukovy-metodychni pidhody do vyokremlennja systemno vazhlyvyh bankiv. Mechanism of Economic Regulation. 2013. № 1. S. 244–251.
7. Novikova V. Funkcionirovanie i regulirovanie sistemno znachimykh bankov v Respublike Belarus'. Bankovskij vest. 2013. № 8. S. 33–38.
8. China Financial Stability Report 2015. Financial Stability Analysis of the People's Bank of China. 2015. 253 p. URL : <http://www.pbc.gov.cn/english/130736/2946072/2015090616281480816.pdf>.
9. Understanding Financial Linkages: A Common Data Template for Global Systemically Important Banks. Consultation Paper. October 2011 / Financial Stability Board. 2011. 45 p. URL : http://www.fsb.org/wp-content/uploads/r_111006.pdf.
10. Pro banky i bankivs'ku dijat'nist' : Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 №2121-III URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
11. Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement. 2013. July. Basel Committee on Banking Supervision. 2013. 20 p. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>.
12. A framework for dealing with domestic systemically important banks. October 2012. Basel Committee on Banking Supervision. 2012. 17 p. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>.
13. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. 2013. June. Official Journal of the European Union. 2013. 99 p. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0036>.
14. Guidelines On the criteria to determine the conditions of application of Article 131(3) of Directive 2013/36/EU (CRD) in relation to the assessment of other systemically important institutions (O-SIIs). 2014. December. European Banking Authority. 2014. 41 p. URL : [https://www.eba.europa.eu/documents/10180/930752/EBA-GL-2014-10+\(Guidelines+on+O-SIIs+Assessment\).pdf](https://www.eba.europa.eu/documents/10180/930752/EBA-GL-2014-10+(Guidelines+on+O-SIIs+Assessment).pdf).

15. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – European Union. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 26 p. URL : <https://www.bis.org/bcbs/publ/d372.pdf>.
16. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Switzerland. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 27 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d370.pdf>.
17. Regulatory Capital Rules: Implementation of Risk-Based Capital Surcharges for Global Systemically Important Bank Holding Companies: Final Rule. 2015. August. Federal Register. 36 p. URL : <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-2015-08-14/pdf/2015-18702.pdf>.
18. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – United States. 2016. June. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 26 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d369.pdf>.
19. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP). Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Japan. 2016. Basel Committee on Banking Supervision. 2016. 25 p. URL : <http://www.bis.org/bcbs/publ/d371.pdf>.
20. Nacional'nyj bank Ukrai'ny zatverdyv metodyku vyznachennja systemno vazhlyvyh bankiv. Pres-reliz vid 30.12.2014 r. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13264033.
21. Polozhennja pro porjadok vyznachennja systemno vazhlyvyh bankiv : Postanova Pravlinnja Nacional'nogo banku Ukrai'ny vid 25.12.2014 № 863. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14>.
22. Nacional'nyj bank vyznachyv try systemno vazhlyvyh banky. Pres-reliz vid 22.02.2016. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27652722.

УДК 005.57:336.76(477)

СЬОМЧЕНКОВ Олександр, к. е. н., доцент кафедри фінансів ВТЕІ КНТЕУ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Визначено характеристичні показники стану фондового ринку, які не використовуються в офіційній звітності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) або є "проблемними" з позиції методики розрахунку у вітчизняній практиці. Запропоновано розраховувати та фіксувати у звітності НКЦПФР показники ліквідності ринку та волатильності фондового індексу, удосконалити методика розрахунку капіталізації фондової біржі, а також акцентовано увагу на інших проблемах інформаційного супроводу функціонування вітчизняного фондового ринку.

Ключові слова: лістинг, капіталізація, коефіцієнт *free-float*, коефіцієнт обігу, ліквідність ринку, волатильність.

© Сьомченков О., 2016

98

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2016. № 5

Сёмченков А. Информационное сопровождение фондового рынка Украины.

Выделены характеристические показатели состояния фондового рынка, которые не используются в официальной отчетности Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку (НКЦБФР) или являются "проблемными" с позиции методики расчета в отечественной практике. Предложено рассчитывать и фиксировать в отчетности НКЦБФР показатели ликвидности рынка и волатильности фондового индекса, усовершенствовать методику расчета капитализации фондовой биржи, а также акцентировано внимание на других проблемах информационного сопровождения функционирования отечественного фондового рынка.

Ключевые слова: листинг, капитализация, коэффициент *free-float*, коэффициент обращения, ликвидность рынка, волатильность.

Постановка проблеми. Об'єктивна та достовірна інформація, що характеризує стан національного ринку цінних паперів, є запорукою чіткої ідентифікації проблем, які супроводжують його функціонування, та засадничим компонентом розробки заходів з оптимізації фондових відносин. У процесі аналізу ситуації на фондовому ринку науковці та практики часто оперують даними НКЦБФР, як вихідною інформацією для досліджень та обґрунтувань. Проте характеристичні властивості цих даних є обмеженими, а подекуди, з позиції достовірності, й сумнівними, що негативно впливає на якість науково-аналітичного продукту. Крім того, ряд показників стану фондового ринку використовується в процесі контролю рівня національної фінансової безпеки, що підвищує вимоги до якості звітної інформації регуляторів ринку.

Таким чином, необхідно удосконалити систему інформаційного супроводу функціонування фондового ринку України, що надасть можливість сформувати якісну інформаційну базу наукових досліджень, встановити додаткові орієнтири розвитку фондового ринку України, забезпечити контроль над національним фондовим ринком з метою виявлення і локалізації небезпечних для економічної системи процесів та явищ, а також вирішити інші завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інформаційного супроводу фондового ринку знаходяться у центрі уваги багатьох вчених Зокрема С. Мошенский [1] та Л. Смелянова [2] в процесі аналізу фондових ринків використовували широкий спектр показників для характеристики їх сучасного стану; О. Гуменна визначила інформаційне забезпечення найважливішим елементом системи управління розвитком ринку [3]. Проте показники, за допомогою яких проводять аналіз стану та розвитку національних фондових ринків, здебільшого перебували в сфері інтересів іноземних науковців та аналітиків.

Незважаючи на сформовану сукупність основних показників з описом способу їх розрахунку і фактичними значення по економічних системах у загальнодоступних базах даних, зокрема, на сайті Світового банку, час від часу з'являються публікації, в яких розкриваються нові

аспекти використання відомих показників або обґрунтовується доцільність запровадження нових індикаторів. Особливо варто відзначити дослідження: У. Баффета [4], який наголошував на унікальних властивостях співвідношення капіталізації та ВВП; Р. Левайна та С. Зервос [5], які в системі характеристичних показників фондового ринку акцентували увагу на індикаторах ліквідності; К. Беннетта та М. Хіля [6], що обґрунтували комплекс показників для вимірювання історичної волатильності. Показники капіталізації українського фондового ринку досліджував І. Ройко [7], а О. Солтис [8], крім капіталізації, вивчала оборот цінних паперів в Україні. Однак вітчизняними науковцями цій проблематиці приділено недостатньо уваги, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо підвищення якості інформаційного супроводу функціонування фондового ринку України шляхом запровадження апробованих міжнародними фінансовими інститутами показників та удосконалення вітчизняної методики аналізу ринкових процесів.

Матеріали та методи. Матеріал ґрунтується на аналізі річних звітів НКЦПФР [9], оперативної інформації Комісії [10], баз даних міжнародних організацій, зокрема Світового банку [11] та інших джерел інформації. У процесі дослідження використано іноземні та вітчизняні публікації, термінологічні словники та методичні матеріали. Застосовано такі методи дослідження: аналіз, порівняння, індукція, синтез, формалізація, узагальнення.

Результати дослідження. Детальний аналіз звітів НКЦПФР, вивчення матеріалів іноземних інституцій про стан національних фондових ринків, включаючи український, дозволяють виділити показники, які або взагалі ігноруються співробітниками Комісії, або є "проблемними" у вітчизняній інтерпретації. Особливо доречно відзначити лістинговий процес та показники, засновані на його результатах.

У звітності НКЦПФР [9] подається інформація про *кількість цінних паперів* у списках українських бірж з виділенням фондових інструментів, що пройшли лістинг. До 2015 р. в Україні кількість цінних паперів у біржових реєстрах та списках зростала, але аналіз списків свідчить про: завищення кількості цінних паперів у реєстрах та списках через ігнорування крос-лістингу та крос-допуску; домінування у біржових реєстрах державних та корпоративних облігацій, а також депозитних сертифікатів НБУ; незначну частку інструментів підвищеної уваги потенційної інвесторів – акцій. Тому в контексті покращання інформаційного супроводу лістингового процесу доречно у звітах НКЦПФР поряд з інформацією про кількість лістингових цінних паперів, яка має враховувати крос-лістинг інструментів, зазначити кількість вітчизняних лістингових компаній. Загальна кількість лістингових компаній є традиційним показником, що використовується аналітиками для характеристики стану національних фінансових ринків,

що охоплює всі вітчизняні компанії, цінні папери яких пройшли лістинг (включені у лістингові списки) станом на кінець року, без урахування інститутів спільного інвестування (інвестиційних компаній, пайових інвестиційних фондів тощо). Цей показник є інтерпретацією кількості лістингових цінних паперів та характеризує масив комерційних "центрів відповідальності" перед інвесторами на ринку.

Важлива характеристика стану будь-якої компанії – її вартість. Ринкова вартість компаній, представлених на біржовому ринку з систематичним котируванням власних акцій, здебільшого асоціюється з розрахунковим показником – *ринкова капіталізація* (англ. *market capitalization*), який визначається добутком кількості випущених акцій та поточної ринкової ціни однієї акції [12]. Показник характеризує ринкову вартість тієї частини капіталу компанії, що сформована за рахунок випуску простих акцій¹, ефективність його використання залежить від гармонізації поєднання з іншими джерелами фінансування. За допомогою ринкової капіталізації відбувається розділення компаній на групи, показник є ключовим параметром у процесі лістингу, а інвестори його використовують для обґрунтування припущень щодо дохідності та ризикованості акцій емітента.

В останній редакції "Положення про функціонування фондових бірж" ринкова капіталізація емітента трактується як "ринкова вартість акцій емітента, яка визначається фондовою біржею відповідно до вимог, встановлених Комісією..." та не передбачає фіксацію способу розрахунку [13]. У такому ж документі, що втратив чинність 08.01.2013, розрахунок показника передбачав "множення біржового курсу акцій цього емітента на кількість цих акцій" [14]. У свою чергу, "біржовий курс цінного папера – розрахункове значення ціни цінного папера (ринкова ціна цінного папера), що визначається відповідно до порядку визначення біржового курсу цінного папера, встановленого" НКЦПФР [15], тобто діленням сукупної вартості біржових контрактів на сумарну кількість акцій за цими контрактами [16]. Таким чином, на відміну від ліквідних ринків з ефективним ціноутворенням, де як поточна ринкова ціна при щоденному форматі розрахунку капіталізації використовується ціна закриття акції, в Україні віддали перевагу розрахунковому показнику – біржовому курсу. Вітчизняна інтерпретація методики розрахунку капіталізації на нинішньому етапі функціонування фондового ринку України є виправданою з урахуванням усвідомлення зниження якості кінцевого показника. Також на характеристичні властивості ринкової капіталізації негативно впливає відсутність біржової інформації про укладені угоди з акціями окремих емітентів протягом декількох сесій (відсутність регулярного котирування).

¹ Ринкова капіталізація за привілейованими акціями (їх групами за видами прав), включеними до біржового списку, розраховується окремо. Відповідно сукупна капіталізація емітента є сумарним показником капіталізації, розрахованої за кожним видом акцій.

Обов'язковим інформаційним елементом звітів регуляторів фондових ринків та міжнародних фінансових організацій є сукупна ринкова капіталізація усіх лістингових компаній на території певної країни. Капіталізація лістингових компаній (або *капіталізація фондового ринку*) – важливий макроекономічний показник та принципова характеристика стану біржового ринку розраховується шляхом додавання ринкової капіталізації усіх компаній, акції яких включено у біржові реєстри організаторів торгівлі (без врахування інститутів спільного інвестування – ІСІ). Національні регулятори фондового ринку, як правило, розраховують показник щоденно, відповідно у їх річних звітах та міжнародних базах даних наводиться значення показника на кінець календарного року. В процесі аналізу капіталізації лістингових компаній необхідно враховувати національні нюанси лістингового процесу та розрахунку капіталізації емітентів.

Українські фондові біржі розраховують власну капіталізацію, розширюючи розрахункову базу за рахунок допущених до торгів (нелістингових) компаній. Цінність такого показника на поточному етапі функціонування фондового ринку є низькою, насамперед, через низьку ліквідність вітчизняних бірж, а також значне представництво у біржових списках емітентів, що не відповідають вимогам публічності. У 2015 р. НКЦПФР розпочала активну роботу з очищення ринку від компаній з ознаками фіктивності, а з січня 2018 р. набуває чинності рішення про обов'язкове перебування у біржових реєстрах акцій усіх публічних акціонерних товариств, що в комплексі дасть змогу оптимізувати перелік компаній для розрахунку біржової капіталізації.

Проте в результаті таких дій наповнення реальним змістом показника не відбудеться. Основне призначення біржової капіталізації полягає у визначенні сукупної вартості акцій, що можуть перебувати у біржовому обороті. Обмежується кількість акцій, доступних інвесторам на біржі, за рахунок інструментів, що перебувають у власності держави, стратегічних інвесторів, менеджерів емітента та самого товариства-емітента, тому такі акції не можуть включатися у базу розрахунку біржової капіталізації. Таким чином, біржова капіталізація має визначатися за формулою:

$$EC = \sum_{i=1}^n (P_i \cdot Q_i \cdot FF_i), \quad (1)$$

де EC – капіталізація фондової біржі;

n – кількість випусків акцій², що формують базу для обчислення капіталізації;

P_i – поточна ціна i -го випуску акцій;

Q_i – кількість акцій i -го випуску;

FF_i – частка акцій у вільному обігу (коефіцієнт *free-float*).

² В обігу на біржі можуть перебувати акції різних видів, випущені одним емітентом; в такому випадку розрахунок капіталізації по кожному виду акцій проводиться окремо. Якщо на ринку будуть тільки прості акції, то кількість випусків акцій збігатиметься з кількістю емітентів.

Для розрахунку власної капіталізації кожна біржа має сформувавши список інструментів, який включатиме акції з необхідними ліквідними характеристиками поза залежністю від рівня лістингу (допуску до торгів). Маніпулювання таким списком можуть бути виявлені через зв'язок капіталізації з фондовим індексом, який розраховується біржею³, та коефіцієнтом оборотності акцій. Вагомим чинником формування біржової капіталізації є коефіцієнт *free-float*, який сьогодні визначається біржовими підрозділами, відповідальними за розрахунок фондових індексів, для компаній включених у індексний кошик. Отже, методологія розрахунку коефіцієнта відпрацьована як на світовому, так і національному рівнях. За лістинговими вимогами, затвердженими у 2013 р., частка акцій у вільному обігу визнається одним з контрольних параметрів за усіма реєстровими акціями. На тлі розширення сфери застосування коефіцієнта *free-float* та, враховуючи важливість цього показника для інвесторів, пропонується закріпити методику розрахунку показника рішенням НКЦПФР, а також зобов'язати емітентів декларувати його значення. Контроль за дотриманням емітентами методики розрахунку необхідно покласти на уповноважених осіб фондової біржі.

У список компаній для розрахунку біржової капіталізації можуть бути включені ті, чії акції пройшли міжнародний крос-лістинг, тобто іноземні компанії з активами в Україні, акції яких мають обіг на іноземних біржах⁴. Станом на листопад 2015 р. в біржовому списку Української біржі перебували акції двох таких компаній – це *MHP S.A.* та *Ukrproduct Group Limited*. За міжнародною практикою інформацію по таких компаніях використовувати при розрахунку капіталізації лістингових компаній в Україні не можна через обмеження списку виключно резидентами. Також особливістю показника біржової капіталізації є недоцільність його узагальнення на національному рівні, отже, у звітах НКЦПФР необхідно його подавати за організаторами торгівлі.

Таким чином, капіталізація на фондовому ринку має розраховуватися в трьох варіантах:

- ринкова капіталізація емітента – індивідуальний показник;
- капіталізація лістингових компаній – макроекономічний показник;
- капіталізація фондової біржі – локальний показник.

Для порівняння з ВВП (*коефіцієнт співвідношення капіталізації та ВВП*) необхідно використовувати відповідний за статусом різновид

³ Якщо біржа розраховує не один фондовий індекс, то для порівняння має використовуватися найбільш репрезентативний з індексів.

⁴ Перелік таких бірж визначено Рішенням НКЦПФР "Про затвердження переліку іноземних фондових бірж, на яких мають бути допущені до обігу цінні папери іноземних емітентів, що мають намір отримати допуск до обігу цінних паперів на території України" від 10.09.2013 №1754.

капіталізації – капіталізація лістингових компаній. Загальноприйнята методика розрахунку коефіцієнта передбачає ділення капіталізації ринку на кінець року на річний розмір номінального ВВП. Показник характеризує роль фондового ринку у функціонуванні національної економіки, а в динаміці дозволяє відслідковувати зв'язок між змінами на ринку акцій і загальноекономічної ситуації. У 2001 р. У. Баффет зазначав, що співвідношення капіталізації та ВВП є, "ймовірно, кращим індикатором оцінки (ринку акцій – *авт.*) в будь-який момент", а також стверджував про існування "певних обмежень показника ..., про які необхідно знати" [4]. Грунтуючись на історичних оцінках показника, його значення, як правило, розподіляють на п'ять діапазонів, один з варіантів такого поділу представлено у *табл. 1*.

Таблиця 1

Характеристика якості вартісних оцінок акцій на ринку за рівнем коефіцієнта капіталізація/ВВП*

Значення коефіцієнта, %	Якість оцінки
< 50	Істотна недооцінка
50–75	Помірна недооцінка
75–90	Справедлива вартість
90–115	Помірно завищена
> 115	Значно завищена

* Джерело: Where Are We with Market Valuations? / Gurufocus. URL : <http://www.gurufocus.com/stock-market-valuations.php> (26.11.2015)

Таким чином, на розвинених ринках та ринках, що розвиваються, оптимальним співвідношенням капіталізації та ВВП є 0.75–0.9. Перевищення цього діапазону свідчить про "перегрів" ринку на основі ажіотажного попиту з подальшою високою ймовірністю зміни висхідних трендів на низхідні або зростання волатильності ринку. Надзвичайно високі значення співвідношення науковці та практикуючі фінансисти пов'язують з формуванням "бульбашок", руйнування яких неодноразово приводили до стрімкої корекції ринку. Значення показника менше 0.75 свідчить про недооцінку акцій на національних ринках або недостатньо ефективного використання механізмів фондового ринку для фінансового забезпечення реального сектора економіки. Отже, практична цінність коефіцієнта співвідношення капіталізації ринку та ВВП полягає у виявленні важливих макроекономічних проблем, при цьому "багато аналітиків використовують його як індикатор розвитку ринку" [5, с. 540].

У жовтні 2013 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України затверджено "Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України", якими визначено алгоритм розрахунку відповідного інтегрального індексу [17]. Співвідношення капіталізації

та ВВП є одним з двох показників, які дають змогу оцінити рівень розвитку фондового ринку в контексті фінансової безпеки країни. Показник віднесено до індикаторів типу А, зростання якого до рівня у 80 % позитивно позначається на загальній фінансовій безпеці (стимулюючий вплив), а перевищення цього рівня має негативний ефект (дестимулюючий вплив). Діапазон від 0 до 80 % поділяється на інтервали, обмежені критичним (15 %), небезпечним (30 %), незадовільним (40 %), задовільним (50 %) та оптимальним (70 %) значеннями. Отже, найбільше значення показника співвідношення, зафіксоване в Україні наприкінці 2014 р., є меншим за небезпечний рівень, а значення у вересні 2015 р. – значно менше критичного рівня. Співвідношення капіталізації лістингових компаній та ВВП в Україні має низький зв'язок із загальноекономічною динамікою, що свідчить про незадовільну роль фондового ринку в процесі формування національної економіки та мінімальне використання його можливостей для розв'язання макроекономічних проблем.

Локальний показник капіталізації (капіталізація фондової біржі) може бути використаний для визначення коефіцієнта оборотності акцій. Фахівці Світового банку розраховують національні коефіцієнти оборотності діленням загального обсягу торгівлі акціями за певний період на середню капіталізацію за цей період [11]. Гіпотетично часовою базою показника може бути будь-який період, при цьому дільник є середньою арифметичною капіталізації ринку на початок та кінець такого періоду. Міжнародні статистичні бази містять інформацію про річні значення національних коефіцієнтів оборотності, а використовуються вони для порівняння на міждержавному рівні.

Характеристичність показника на національному рівні визначається збалансованістю за змістом та якістю вихідних даних. Якщо в обчисленнях використовувати капіталізацію лістингових компаній, то й обсяг торгівлі необхідно обмежувати тільки лістинговими акціями; якщо діленням буде обсяг біржової торгівлі акціями, то дільником має бути капіталізація усіх емітентів, з акціями яких укладалися біржові угоди. І в першому, і в другому випадках цінність показника в Україні буде низькою через незначну кількість акцій в біржових реєстрах, велику кількість позалістингових акцій з низькою ліквідністю, значну частку акцій з обмеженими можливостями щодо обігу тощо. Проте існує потреба у розрахунку коефіцієнта оборотності акцій на окремих біржах з використанням зазначеного показника капіталізації фондової біржі та обсягу торгів акціями на цьому майданчику. Коефіцієнт оборотності акцій разом із біржовою капіталізацією мають стати базовими критеріями для консолідації біржової торгівлі в Україні, а в перспективі при високому рівні концентрації біржової торгівлі на одному майданчику такий показник може набути статусу національного. Таким чином, у звітності НКЦПФР необхідно використовувати коефіцієнт оборотності акцій за всіма фондовими біржами.

Додатково біржі можуть розраховувати *коефіцієнт оборотності облігацій* з поділом на групи за видами емітентів, інвестиційних сертифікатів та інших біржових інструментів. Методика розрахунку кожного такого коефіцієнта має враховувати специфіку інструменту. Наприклад, оборотність облігацій має визначатися діленням загального обсягу торгівлі цими інструментами за певний період на середній розмір сукупної непогашеної заборгованості по облігаціях, включених у біржові списки. Показники оборотності основних біржових цінних паперів мають відображатися у звітах про діяльність організаторів торгівлі, а також доповнювати локальні коефіцієнти оборотності акцій у звітах НКЦПФР.

Обсяг торгів акціями за певний період порівняно з ВВП – ще один показник з міжнародних статистичних баз даних. На відміну від коефіцієнта оборотності акцій, стандартною часовою базою показника є один рік, а розраховується він виключно на макрорівні, що визначається специфікою ВВП. Коефіцієнт співвідношення обсягу торгівлі акціями та ВВП доповнює коефіцієнт капіталізація/ВВП, показуючи в динаміці, чи супроводжується зміна вартості акціонерного капіталу змінами обсягу торгівлі акціями [11].

Коефіцієнти оборотності та співвідношення обсягу торгівлі і ВВП у наукових колах визнаються хоч і не ідеальними, але основними вимірниками ліквідності фондового ринку. Р. Левін та С. Зервос, об'єднуючи ці показники в особливу групу *індикаторів розвитку фондового ринку* ("індикатори ліквідності"), відзначають їх позитивну та значну кореляцію "з поточними та майбутніми темпами економічного зростання, накопичення капіталу і зростання продуктивності праці" [5, с. 538].

Науковці підкреслюють потенційні пастки при роботі з таким вихідним компонентом розрахунку показників, як обсяг торгів акціями (торговельний оборот), пов'язані з ціновим ефектом. Так, ринкова ліквідність характеризує легкість і швидкість обміну активами між покупцями і продавцями, а зростання ліквідності означає полегшення продажу або купівлі акцій, відповідно збільшує обсяг біржових торгів [18, с. 82]. Проте збільшення сукупної вартості угод може відбутися і без зміни кількості таких угод та зменшення трансакційних витрат, а тільки за рахунок зростання ринкових цін (тобто без зростання ліквідності). Р. Левін та С. Зервос пропонують два способи оцінки "цінового ефекту":

- одночасний аналіз обсягу торгів та капіталізації: обидва показники залежать від ціни, але безпосередньо з торгівлею пов'язаний тільки торговий оборот, а отже, при незначному кореляційному зв'язку між обсягом торгівлі та капіталізацією "ціновий ефект" не має значного впливу;

• детальне вивчення обороту: якщо оборот позитивно і щільно пов'язаний з економічним зростанням, то ціновий ефект не є домінуючим у зв'язку між ліквідністю і довгостроковим економічним зростанням [5, с. 540–541].

У звітності НКЦПФР відсутні не тільки характеристики ліквідності ринку, а й показники *волатильності*, які дають змогу обґрунтувати судження відносно ризикових параметрів інвестування. Для розуміння стану фондового ринку достатньо використовувати історичну волатильність (σ_{cc}), що розраховується за методом *Close-to-close* на основі фактичних даних по основному фондовому індексу країни за формулою:

$$\sigma_{cc} = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n \left(\ln \frac{C_i}{C_{i-1}} \right)^2}, \quad (2)$$

де n – кількість торгових днів протягом розрахункового періоду;

C_i – ціна закриття i -го дня (значення індексу на кінець торгового дня).

По суті, денна волатильність є середньоквадратичним відхиленням, в якому середнє значення $\ln(C_i/C_{i-1})$ у досліджуваному періоді наближається до "0". Через простоту розрахунку та мінімальний набір вихідних даних (тільки ціни закриття) метод *Close-to-close* частіше за інші⁵ використовують для визначення волатильності. Негативним аспектом методу є ігнорування амплітуди коливання цін (індексу) протягом торговельного дня, тобто незначні зміни у цінах закриття можуть супроводжуватися широкою денною амплітудою коливання, але при тривалому розрахунковому періоді (для звітності має використовуватися річна інформація) відбувається часткове нівелювання розбіжностей. Результат розрахунку дозволяє визначити діапазон середніх щоденних змін фондового індексу, а практична цінність доповнюється можливістю порівняння отриманих результатів за різними індексами зі статусом національних. Крім того, волатильність фондових індексів може бути індикатором фінансової безпеки країни, зокрема у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України такий статус закріплено за рівнем волатильності індексу ПФТС [17]. Проте для повноцінної функціональності показник має розраховуватися з використанням найвищої та найнижчої цін протягом дня та в умовах високої біржової ліквідності.

⁵ Метод *Close-to-close* є одним з шести базових методів розрахунку волатильності. Серед інших методів, до яких належать *Exponentially weighted*, *Parkinson*, *Garman-Klass*, *Rogers-Satchell*, *Yang-Zhang*, інформативна база тільки першого із зазначених обмежується "цінами закриття". У методі *Parkinson* використовують дані про найнижчу та найвищу ціну протягом дня, а при обчисленні волатильності за іншими методами необхідно мати дані про ціни відкриття [6].

Особливої уваги заслуговують дані про загальну вартість укладених угод на неорганізованому ринку та ринку біржових деривативів. Існують підстави для сумнівів щодо достовірності декларованих регулятором даних, оскільки інформація по неорганізованому ринку ґрунтується на звітності торгівців цінними паперами, що фіксує суму кожної укладеної угоди як для продавця, так і покупця. На біржовому ринку деривативів за участю центрального контрагента, яким здебільшого виступає торговельний майданчик, відкриваються взаємно компенсовані та де-факто протиставлені довгі та короткі позиції. Таким чином, дві протилежні збалансовані позиції утримуються суб'єктами, що фактично є учасниками однієї (хоч і технологічно розділеної) угоди. Отже, в загальній вартості операцій на біржовому ринку деривативів необхідно враховувати тільки вартість операцій, які проводяться утримувачами або довгих, або коротких позицій. Загальна вартість біржових операцій з деривативами має доповнюватися даними про кількість усіх відкритих позицій та за окремими інструментами протягом певного періоду, а також інформацією про залишки гарантійного забезпечення на початок та кінець періоду.

Висновки. У звітах НКЦПФР з метою покращання інформаційного супроводу лістингового процесу пропонується поряд з інформацією про кількість лістингових цінних паперів зазначати кількість вітчизняних лістингових компаній.

У системі показників капіталізації доцільно розмежувати капіталізацію ринку, яка є сукупною ринковою капіталізацією усіх національних лістингових компаній, та біржову капіталізацію, що має розраховуватися за найбільш ліквідними акціями окремою біржею з врахуванням коефіцієнта *free-float*. Для розрахунку капіталізації фондової біржі необхідно у документах НКЦПФР закріпити методіку розрахунку *free-float* та зобов'язати емітентів декларувати його значення.

Обов'язковими компонентами звітів НКЦПФР мають стати показники співвідношення капіталізації (лістингових компаній) та ВВП, річного обсягу торгівлі акціями та ВВП, а також оборотності акцій (останній коефіцієнт розраховується для кожної біржі на основі її капіталізації).

Не варто ігнорувати й інші характеристичні для біржових оборотів показники, зокрема локальні показники оборотності за основними фондовими інструментами.

Для комплексного розуміння стану фондового ринку необхідно запровадити контроль за волатильністю, яка може розраховуватися за методом *Close-to-close* на основі фактичних даних по основному фондовому індексу країни.

При узагальненні інформації про обсяги операцій на неорганізованому ринку та ринку біржових деривативів слід уникати подвійного обліку вартості угод, що може виникати через фіксацію вартості

договору торгівцями цінними паперами (центральними контрагентами) як з позиції покупця (утримувача довгої позиції), так і з позиції продавця (утримувача короткої позиції).

Звіти НКЦПФР необхідно супроводжувати методологічними коментарями, які розкриють інформативну базу та спосіб розрахунку показників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мошенский С. З.* Рынок ценных бумаг: трансформационные процессы. М. : Экономика, 2010. 240 с.
2. *Ємельянова Л. О.* Інституційні реформи у процесі формування акціонерного капіталу в країнах ЦСЄ в умовах європейської інтеграції : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Львів, 2015. 260 с.
3. *Гуменна О. В.* Інформаційне забезпечення ринку фінансових послуг. Економіка Криму. 2013. № 2 (43). С. 105–108.
4. *Buffett W., Loomis C.* On The Stock Market. Fortune. 2001. December 10. URL : http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/2001/12/10/314691/index.htm. Title screen.
5. *Levine R., Zervos S.* Stock Markets, Banks, and Economic Growth. American Economic Review. 1998. № 88. P. 536–558.
6. *Bennett C., Miguel A. Gil.* Measuring Historical Volatility. Santander Investment Securities Inc. 2012. February. URL : http://www.todaysgroep.nl/media/236846/measuring_historic_volatility.pdf. Title screen.
7. *Ройко І.* Вимір та оцінка капіталізації українського біржового ринку. Ринок цінних паперів України. 2013. № 9–10. С. 89–96.
8. *Солтис О.* Оцінка ефективності функціонування фондового ринку України. Галиць. екон. вісн. 2012. № 3 (36). С. 102–108.
9. *Річний звіт НКЦПФР за 2014 рік "Ринок цінних паперів. Європейський вибір: нові можливості та зростання" / Нац. комісія з цінних паперів та фондового ринку.* URL : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf.
10. *Інформація щодо капіталізації лістингових компаній фондового ринку України / Нац. комісія з цінних паперів та фондового ринку.* URL : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/stanrinku>.
11. *Indicators (Financial Sector) / The World Bank.* URL : <http://data.worldbank.org/indicator>.
12. *Definition of market capitalization.* URL : <http://lexicon.ft.com/Term?term=market-capitalisation>. Title screen. Date accessed : 23.11.2015.
13. Про затвердження Змін до Положення про функціонування фондових бірж : Рішення Нац. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06.08.2015 № 1217 ; зареєстровано у М-ві юстиції України 26.08.2015 за № 1030/27475.
14. Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж : Рішення Нац. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19.12.2006 № 1542 ; втратив чинність 08.01.2013.
15. Про затвердження Змін до Положення про функціонування фондових бірж : Рішення Нац. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 13.08.2013 № 1465.

16. Про затвердження Порядку визначення біржового курсу цінного папера : Рішення Нац. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.07.2015 № 933.
17. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. Наказом М-ва економ. розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277.
18. Bayraktar N. Measuring relative development level of stock markets: Capacity and effort of countries. Borsa Istanbul Review. 2014. Vol. 14. Is. 2, June. P. 74–95.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2016.

Siomchenkov A. Information support of the Stock Market of Ukraine.

Background. *Characteristic properties of the SSMNC data used in the course of research by scientists and practices are limited, and in some cases, from the standpoint of reliability, are questionable. Thus, it is necessary to improve the system of information support of the stock market of Ukraine to form the high-quality information base, establishing benchmarks of the stock market of Ukraine, organising control over it.*

Analysis of recent research and publications *has showed that the indicators used to analyse development of national stock markets were mostly in the interests of foreign researchers and analysts, the current national information base does not meet the requirements of the researchers and doesn't consider the evolution of indicators.*

The aim *of the article is to substantiate proposals for improving the quality of information support of the stock market of Ukraine by introducing indicators proven by international financial institutions and improve the performance of national methods of analysis of market processes.*

Materials and methods. *The study is based on analysis of annual reports by SSMNC, timely information by the Commission, databases of international organizations and other sources of information. The following methods were used in preparing the material: analysis, comparison, induction, synthesis, formalization, as well as learning and generalization.*

Results. *In the article the characteristic indicators of the stock market that are not used in official statements of SSMNC or are "problematic" from the perspective of method of calculation in domestic practice have been identified. It has been offered to account and record in the SSMNC reporting the indicators of market liquidity and volatility of the stock index, to improve the method of calculating the capitalization, and attention is focused on other issues of information support of the stock market functioning.*

Conclusion. *It has been suggested that data on the number of listed securities should be supplemented with the information on the number of home listed companies in the SSMNC reports to improve information support for the listing process. It is advisable to distinguish between market capitalization and stock-market capitalization in the capitalization indicators. Method of calculating free-float and to oblige issuers to declare its value must be adopted for the calculation of stock exchange. Capitalization ratios (listed companies) and GDP, annual volume of share trade and GDP and shares turnover must be incorporated into NSSMC reporting. Control of volatility should be introduced for a comprehensive understanding of the state of the stock market. By summing up information on a scale of activities in the over-the-counter market and the market for derivatives one should avoid duplications in accounting transaction values. Special attention must be paid to the structure of annual NSSMC reports, which is to be supplemented with a paragraph containing commentaries on methodology which reveals information basis and method of calculation parameters.*

Keywords: *listing, capitalisation, free-float ratio, turnover ratio, market liquidity, volatility.*

REFERENCES

1. *Moshenskij S. Z.* Rynok cennyh bumag: transformacionnye processy. M. : Jekonomika, 2010. 240 s.
2. *Jemel'janova L. O.* Instytucijni reformy u procesi formuvannja akcionernogo kapitalu v kraj'nah CSJe v umovah jevropejs'koi' integracii' : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.02. L'viv, 2015. 260 s.
3. *Gumenna O. V.* Informacijne zabezpechennja rynku finansovyh poslug. Ekonomika Krymu. 2013. № 2 (43). S. 105–108.
4. *Buffett W., Loomis C.* On The Stock Market. Fortune. 2001. December 10. URL : http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/2001/12/10/314691/index.htm. Title screen.
5. *Levine R., Zervos S.* Stock Markets, Banks, and Economic Growth. American Economic Review. 1998. № 88. P. 536–558.
6. *Bennett C., Miguel A. Gil.* Measuring Historical Volatility. Santander Investment Securities Inc. 2012. February. URL : http://www.todaysgroep.nl/media/236846/measuring_historic_volatility.pdf. Title screen.
7. *Rojko I.* Vymir ta ocinka kapitalizacii' ukrai'ns'kogo birzhovogo rynku. Rynok cennyh paperiv Ukrai'ny. 2013. № 9–10. S. 89–96.
8. *Soltys O.* Ocinka efektyvnosti funkcionuvannja fondovogo rynku Ukrai'ny. Galyc'. ekon. visn. 2012. № 3 (36). S.102–108.
9. *Richnyj zvit NKCPFR za 2014 rik "Rynok cennyh paperiv. Jevropejs'kyj vybir: novi mozhlyvosti ta zrostannja"* / Nac. komisija z cennyh paperiv ta fondovogo rynku. URL : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1434454281.pdf.
10. *Informacija shhodo kapitalizacii' listyngovyh kompanij fondovogo rynku Ukrai'ny* / Nac. komisija z cennyh paperiv ta fondovogo rynku. URL : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/stanrinku>.
11. *Indicators (Financial Sector)* / The World Bank. URL : <http://data.worldbank.org/indicator>.
12. *Definition of market capitalization.* URL : <http://lexicon.ft.com/Term?term=market-capitalisation>. Title screen. Date accessed : 23.11.2015.
13. Pro zatverdzhennja Zmin do Polozhennja pro funkcionuvannja fondovyh birzh : Rishennja Nac. komisii' z cennyh paperiv ta fondovogo rynku vid 06.08.2015 № 1217 ; zarejestrovano u M-vi justycii' Ukrai'ny 26.08.2015 za № 1030/27475.
14. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro funkcionuvannja fondovyh birzh : Rishennja Nac. komisii' z cennyh paperiv ta fondovogo rynku vid 19.12.2006 № 1542 ; vtratyv chynnist' 08.01.2013.
15. Pro zatverdzhennja Zmin do Polozhennja pro funkcionuvannja fondovyh birzh : Rishennja Nac. komisii' z cennyh paperiv ta fondovogo rynku vid 13.08.2013 № 1465.
16. Pro zatverdzhennja Porjadku vyznachennja birzhovogo kursu cinnogo papera : Rishennja Nac. komisii' z cennyh paperiv ta fondovogo rynku vid 03.07.2015 № 933.
17. *Metodychni rekomendacii' shhodo rozrahunku rivnja ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny* : zatv. Nakazom M-va ekonom. rozvytku i torgivli Ukrai'ny vid 29.10.2013 № 1277.
18. *Bayraktar N.* Measuring relative development level of stock markets: Capacity and effort of countries. Borsa Istanbul Review. 2014. Vol. 14. Is. 2, June. P. 74–95.

УДК 336.144(477)

ШАПОВАЛ Станіслав, аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

СИСТЕМА БЮДЖЕТНОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розкрито економічну роль системи бюджетного планування у соціально-економічному розвитку країни. Удосконалено підходи до формування якісного рівня показників результативності бюджетних програм з метою встановлення ступеня досягнення планових показників, мети, завдань. Проаналізовано програмно-цільовий метод планування бюджету, узагальнено підходи до бюджетного планування у розвинених країнах світу. Запропоновано шляхи удосконалення теоретичних та практичних напрямів бюджетного планування.

Ключові слова: бюджет, бюджетне планування, бюджетні програми, програмно-цільовий метод планування.

Шаповал С. Система бюджетного планирования в Украине. Раскрыта экономическая роль системы бюджетного планирования в социально-экономическом развитии страны. Усовершенствованы подходы к формированию качественного уровня показателей результативности бюджетных программ с целью установления степени достижения плановых показателей, целей, задач. Проанализирован программно-целевой метод планирования бюджета, обобщены подходы к бюджетному планированию в развитых странах мира. Предложены пути совершенствования теоретических и практических направлений бюджетного планирования.

Ключевые слова: бюджет, бюджетное планирование, бюджетные программы, программно-целевой метод планирования.

Постановка проблеми. Бюджетне планування є основним інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку, зміст якого полягає у розробці основних напрямів формування та використання бюджетних коштів на середньо- та довгостроковий періоди, зважаючи на необхідність виконання завдань, що постають перед суспільством на певному етапі його розвитку. Проведення цілеспрямованої фінансово-бюджетної політики передбачає запровадження стратегічного бюджетного планування. Програмно-цільовий метод планування видатків бюджету є ваговою складовою системи державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Визначення пріоритетів у сфері бюджетного планування – дієвий інструмент впливу на структурні перетворення в соціальній сфері та галузях економіки.

Удосконалення програмно-цільового методу бюджетного планування на основі розвитку інституційного середовища бюджетної системи, використання дієвих фінансових механізмів, спрямованих на управління результатами розглядається як важливий інструмент під-

вищення рівня обґрунтованості планування бюджету з урахуванням пріоритетів економічного та соціального розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень напрямків розвитку системи бюджетного планування праці Дж. Бюкенена, І. Запатріної, Л. Лисяк, Н. Корнієнко, А. Мярковського, І. Чугунова [1–7].

Метою статті є розкриття теоретико-методологічних засад напрямків розвитку системи бюджетного планування, покращання механізму його функціонування у бюджетному процесі як інструменту підвищення рівня ефективності, результативності та прозорості використання бюджетних коштів.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є інформаційно-статистична інформація державних статистичних органів, монографії, статті вітчизняних і зарубіжних вчених. У науковому дослідженні використано сукупність підходів та методів, серед яких діалектичний та структурний методи застосовано для розкриття сутності бюджетного планування; аналізу, синтезу, статистики – для узагальнення напрямів розвитку системи бюджетного планування.

Результати дослідження. Бюджетне планування (БП) забезпечує необхідні фінансові пропорції згідно із стратегією соціально-економічного розвитку країни. Бюджет являє собою основну складову фінансової системи держави, що охоплює понад 70 % усіх фінансових відносин.

Бюджетним плануванням досягаються обґрунтовані пропорції у розподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки і територіями країни, забезпечуються фінансовими ресурсами пріоритетні сфери економічної діяльності, проводиться єдина фінансова політика у державі. БП відіграє важливу роль у розподілі ВВП на фонди споживання і нагромадження та забезпеченні збалансованого розвитку економіки країни.

Бюджетне планування є процесом визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів в економіці держави з метою забезпечення її стабільного соціально-економічного розвитку. Цей процес передбачає застосування певних методів планування, які найбільш вдало можуть задовольнити його умови та цілі у певній країні. Методами планування є такі: нормативний, балансовий, прямого розрахунку, екстраполяції, економічного аналізу та програмно-цільовий (ПЦМ).

На початку 90-х років минулого століття багато країн, зокрема країн Організації економічного співробітництва і розвитку, почали реформи у бюджетному процесі, через які у багатьох з цих країн бюджетні обов'язки й відповідальність були передані відомствам та установам, що витрачають бюджетні кошти, у такий спосіб надаючи їм певний рівень свободи щодо розподілу фінансових ресурсів у межах,

встановлених центральним органом лімітів витрачання бюджетних коштів. Значна кількість країн запровадила у бюджетний процес планування, орієнтований на результат, що ґрунтується на вимірюванні результативності діяльності, і виконання функцій міністерствами, відомствами та установами. Більшість з цих країн зробили щорічний бюджет стратегічним, багаторічним.

Багаторічний підхід у бюджетному процесі дає низку потенційних переваг: довгостроковість бюджетного процесу потребує від керівника органів чіткого та узгодженого формулювання цілей і пріоритетів політики держави; середньострокові бюджетні проектування дають оцінку відповідності поточної політики та її майбутнього впровадження у фіскальній стратегії держави; багаторічне планування надає бюджетному процесу рис безперервності й наступності, поліпшує ефективність розподілу державних ресурсів, підвищуючи прозорість і підзвітність у бюджетному процесі, забезпечуючи механізм систематичного перегляду бюджетних зобов'язань і пріоритетів витрачання бюджетних коштів. В умовах економічних перетворень доцільним є удосконалення теоретико-методологічних засад фінансової політики, підвищення рівня її адаптивної ефективності в процесі регулювання економічних циклів, посилення дієвості механізмів підтримки конкурентоспроможності, обмеження монополій у різних секторах економіки. Важливим є посилення фінансової стійкості бюджетної системи, належне обґрунтування прогностичних значень бюджетних показників з урахуванням впливу поступового зниження частки видатків зведеного бюджету в валовому внутрішньому продукті.

Формування бюджету за ПЦМ дає змогу визначити бюджетні показники на основі планування відповідних суспільно значущих досягнень на рівні держави, адміністративно-територіальних одиниць, відповідних галузей економіки та соціальної сфери, забезпечити розробку взаємопов'язаних заходів щодо їх досягнення у встановлені терміни. Цей метод планування видатків є інструментом середньострокового бюджетного планування, за допомогою якого забезпечується формування структури видатків на перспективу за пріоритетами, що відповідають стратегічним цілям держави з метою реалізації завдань соціального та економічного розвитку країни [5].

ПЦМ планування посідає центральне місце серед інших методів завдяки високому рівню ефективності розподілу обмежених бюджетних ресурсів, а також можливості встановлення чітких пріоритетів економічного і соціального розвитку та забезпечення цільового спрямування бюджетних коштів на їх реалізацію. За період використання ПЦМ у бюджетному процесі України система планування набула значного розвитку. Поряд з цим існують проблеми методологічного та практичного характеру застосування даного методу, які потребують вирішення для забезпечення розвитку ефективної системи управління

результатами в Україні. Зазначений метод не достатньо взаємопов'язується з іншими макроекономічними інструментами, використовується лише при формуванні бюджету за програмами. Доцільним є формування бюджетних програм відповідно до середньо- та довгострокових пріоритетів розвитку галузей економіки та соціально-економічного розвитку країни в цілому, враховуючи ресурсну базу бюджету.

Важливим є створення ефективної системи стратегічного прогнозування та середньострокового БП з метою використання переваг методу щодо можливості оптимально розподілити бюджетні видатки та оцінити на стадії планування відповідність результату запланованим стратегічним цілям розвитку. Роль видатків державного бюджету визначається обсягами ВВП, які перерозподіляється через них. Склад видатків бюджету залежить від завдань, що вирішується суспільством на певному етапі розвитку. Забезпечуючи перерозподіл ВВП через бюджетну систему, держава змінює структуру суспільного виробництва, здійснює соціально-економічні реформи [6].

Необхідно розвивати методологічні підходи до проведення обґрунтованої оцінки проекту бюджету для здійснення якісного аналізу бюджетних показників у процесі їх планування, затвердження, виконання та звітування. Доцільно розробити методологію визначення найважливіших бюджетних програм з точки зору загальноекономічного зростання і найефективніших програм з метою забезпечення оптимального розподілу бюджетних асигнувань.

Існує велика кількість державних цільових програм, які не фінансуються в повному обсязі, не сприяють вирішенню проблем у галузях національної економіки, на місцевому та державному рівнях зменшують рівень результативності планування та виконання бюджету за ПЦМ. Важливим є удосконалення методології моніторингу реалізації бюджетної програми протягом бюджетного періоду, а саме стану виконання запланованих результативних показників, завдань та досягнення поставленої мети, їх відповідності пріоритетам розвитку відповідного сегмента економіки, виявлення чинників.

Потребують подальшого удосконалення критерії оцінки й аналізу бюджетних програм щодо обсягів затрат, досягнення необхідних результатів, рівня ефективності та якості, які характеризують виконання програми. Створення умов для визначення граничного значення рівня ефективності програми дозволить забезпечити прийняття управлінських рішень, спрямованих на якісний розподіл бюджетних асигнувань шляхом скорочення видатків недостатнього рівня результативності бюджетних програм або припинення виконання недостатньо ефективних для суспільного розвитку програм.

Завдання удосконалення нормативно-правових та теоретико-методологічних засад формування та виконання Державного бюджету,

посилення його стимулюючого впливу на економіку потребує розробки напрямів удосконалення механізмів використання програмно-цільового методу та започаткування застосування складових, які необхідні для повноцінного його запровадження.

На основі зарубіжного досвіду розвитку ПЦМ та його використання у бюджетному процесі України доречно здійснювати програмно-цільове планування та виконання видаткової частини бюджету відповідно до *структурно-функціональної моделі*. Модель ґрунтується на інтеграції цілей соціально-економічного розвитку країни на довго- та середньострокову перспективу у процес планування бюджетних видатків, що забезпечить підвищення рівня ефективності державних фінансів, поглиблення взаємозв'язку між бюджетними призначеннями та пріоритетами розвитку економіки і соціальної сфери, сприятиме посиленню дієвості бюджетної політики.

Відповідно до методології моделі на *першому етапі* бюджетного планування та виконання бюджету за ПЦМ визначаються пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку країни у середньостроковому періоді. На основі оцінки стану економіки виявляються чинники, що мали позитивний або негативний вплив на неї, та визначаються напрями розвитку за галузевим принципом.

На *другому етапі* формуються пріоритети бюджетної політики, які матимуть вагомий вплив на складання бюджетних показників. Визначаються цілі, завдання, стратегії і пріоритети у видатках на трирічний період.

Третій етап включає аналіз виконання державного бюджету за минулий рік, оцінку ефективності та результативності виконання бюджетних програм, досягнення запланованих цілей та соціально-економічного ефекту для суспільного зростання.

На *четвертому етапі* розраховуються загальні обсяги видатків, що розподіляються за галузями та головними розпорядниками коштів, формуються граничні обсяги на плановий період та прогноз бюджетних видатків на два наступні періоди.

Проводиться обробка інформації бюджетних запитів головних розпорядників, оцінюється їх соціальне та економічне значення, на підставі чого виявляються найбільш соціально вагомі бюджетні програми, які відповідають пріоритетам бюджетної політики та забезпечують досягнення стратегічних та середньострокових державних завдань. Узгоджуються показники проекту бюджету між головними розпорядниками коштів та Міністерством фінансів. У разі недостатності обсягу бюджетних видатків приймається рішення щодо скорочення фінансування низькорезультативних та менш значущих для суспільства бюджетних програм. Результатом роботи стає затвердження Державного бюджету на середньостроковий період.

Протягом бюджетного періоду головними розпорядниками здійснюється виконання бюджетних програм відповідно до затверджених показників, проводиться моніторинг їх виконання, аналіз відповідності фактичних показників плановим, вживаються заходи щодо покращання управління програмами.

З метою встановлення ступеня досягнення поставлених цілей проводиться оцінка виконаних бюджетних програм, перевірка кінцевих результатів та ефективності використання бюджетних коштів, визначається досягнутий соціально значущий ефект реалізації програми на виконання цілей соціально-економічного розвитку держави. Оцінка виконання бюджетних програм створює основу для внесення змін і уточнення показників запланованих бюджетів на два наступні за плановим роки, а також для формування основних показників проекту бюджету на рік, наступний за двома плановими роками. Результатами оцінки є виявлення неефективних бюджетних програм або таких, які не виконали завдання та не досягли встановлених результативних показників.

Використання ПЦМ передбачає, що при визначенні видатків на бюджетну програму на плановий період кожен розпорядник повинен оцінювати необхідні наявні бюджетні ресурси для її виконання з метою досягнення очікуваного соціально-економічного результату у плановому періоді. Бюджетний запит є головним плановим документом, що виступає основою для складання проекту бюджету.

Бюджетна програма має бути обґрунтована, виходячи із завдань довгострокової стратегії розвитку, та виступає інструментом досягнення її цілей. Вона поєднує якісне державне управління та ефективно використання бюджетних видатків для досягнення визначеної мети. Зазначене обумовлює необхідність встановлення граничних обсягів видатків – "стелі витрат" для програми на середньостроковий період та прогнозний обсяг видатків на довгостроковий період. Визначення граничних обсягів видатків на період більше одного року стане стримуючим важелем для внесення змін у бюджетні видатки, пов'язані з політичним циклом у країні.

В умовах необхідності оптимізації показників дефіциту бюджету та його видаткової частини відповідно до пріоритетів економічної політики країни, підвищення ефективності використання інституту бюджету в сфері стимулювання внутрішнього попиту та зростання економіки важливим є удосконалення методологічних засад планування бюджету в частині визначення соціально-економічного ефекту від здійснення видатків у середньостроковому періоді. Планові показники частки видатків зведеного бюджету визначаються з важливості здійснення бюджетно-податкового регулювання з урахуванням економічної циклічності, у тому числі зменшення податкового навантаження, збільшення дефіциту бюджету під час економічного

спаду порівняно з минулим періодом та податкового навантаження, зниження дефіциту бюджету під час економічного зростання порівняно з минулим періодом [5].

Досвід розвинених країн свідчить, що планувати бюджетні програми необхідно на основі управління за результатами. Інформацію щодо результатів діяльності головних розпорядників коштів доцільно викладати у вигляді ієрархії цілей державної політики розвитку, відображати у планах роботи та подавати її разом з проектом бюджету до законодавчого органу.

У процесі досягнення віддаленого ефекту реалізація програми характеризується прямими та кінцевими результатами.

Прямі результати (показники продукту) характеризують обсяг та кількість здійснених державних функцій, робіт, наданих послуг. *Кінцеві результати* (показники якості) являють собою цілі програми, що відображають задоволення потреб. Прямі та кінцеві результати виконання бюджетної програми створюють з часом віддалений соціально-економічний ефект у певній галузі. Соціально-економічний ефект бюджетної програми – це вимірювання наслідків виконання бюджетної програми у середньо- та довгостроковому періоді у певній галузі або державі в цілому.

Сформульований перелік показників виконання бюджетних програм на рівні головних розпорядників повинен задовольняти основним принципам ПЦМ, а саме – відображення соціально-економічного ефекту за результатами успішної реалізації програми у певній галузі; адекватне відображення мети програми і пріоритетів розвитку галузі; відповідність стратегічним напрямам діяльності галузі; реалістичність досягнення будь-якого показника за конкретний проміжок часу; прозорість для моніторингу і оцінювання ступеня досягнення кінцевих результатів/мети; відображення причинно-наслідкових зв'язків між витраченими бюджетними ресурсами і кінцевими соціально-економічними результатами діяльності головного розпорядника; чіткість і виразність формулювання показників, які дають змогу використовувати ці показники при складанні звітності.

Результативні показники (РП) бюджетних програм є ключовим аспектом у процесі стратегічного та середньострокового бюджетного планування. Вони допомагають встановити безпосередній зв'язок між стратегічними планами та їх реалізацією, виділеними ресурсами та досягнутими результатами. Показники надають інформацію для осіб, відповідальних за прийняття управлінських рішень щодо дій, які повинні бути виконані для покращання соціальної та економічної ситуації і задоволення потреб громадян. Отже, РП дозволяють порівняти поточні досягнення з минулими результатами та проблемами і визначити перспективи на майбутнє [7].

РП бюджетних програм не завжди розкривають цілі, завдання та напрями використання бюджетних коштів. Тому вони підлягають удосконаленню та мають відповідати певним критеріям: бути *чіткими* – дійсно вимірювати те, що необхідно виміряти; *вимірюваними* – у якісному або кількісному виразі; *досяжними* – у межах граничних обсягів видатків; *актуальними* – сприяти досягненню поставлених цілей; *обмеженими* у періоді виконання – мають виконувати конкретні завдання протягом визначеного періоду часу. Розроблені відповідно до мети і завдань програми, результативні показники надають можливість надати ґрунтовну оцінку всім аспектам реалізації програми, і, таким чином, визначити ефективність бюджетних витрат і соціально-економічний ефект від впровадження програм.

З метою визначення у середньостроковій перспективі соціально-економічного ефекту реалізації програми на етапі планування та під час виконання бюджету потрібно запровадити результативний показник ефекту (РПЕ), який є індикатором, що відображає корисність від реалізації програми для розвитку галузі економіки. Для виконавців бюджетних програм соціально-економічний ефект є ключовим результатом їх діяльності. Цей показник дозволить визначити прогнозне значення кінцевого соціально-економічного ефекту виконання програми під час формування бюджету з метою прийняття обґрунтованих рішень щодо планування видатків.

Показник ефекту досить важко виміряти, але саме в ньому полягає стратегічна ідея ПЦМ – прискорити темпи розвитку соціальної та економічної сфери країни, застосувати бюджет як корисний інструмент для досягнення цієї місії. РПЕ може бути своєрідним результатом виконання бюджетної програми головного розпорядника коштів у середньостроковому періоді, він пов'язує результати виконання у певному секторі, показує більше соціально-економічний, а не фінансовий результат. Використання РПЕ дозволить здійснити комплексну оцінку виконання бюджетної програми у середньо- та довгостроковому періоді в певній галузі економіки та соціальної сфери.

Програмно-цільовий підхід надає можливість сконцентрувати бюджетні кошти на встановлених державних та галузевих пріоритетах, які спрямовані на структурні зрушення в економіці. Вагомим елементом фінансового механізму суспільного розвитку є забезпечення підвищення рівня результативності бюджетних асигнувань на основі гендерної складової видаткової частини бюджету. Створення надійної фінансової системи забезпечення відповідного рівня життя всіх верств населення потребує впровадження у процес планування та виконання бюджету комплексного гендерного підходу.

Впровадження та реалізація гендерного аспекту в умовах застосування ПЦМ бюджетного планування є досить результативним при функціонуванні системи середньострокового бюджетного планування

та прогнозування. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України передбачено запровадження середньострокового бюджетного прогнозування та планування і системи стратегічного планування, в тому числі шляхом запровадження трирічної бюджетної декларації та стратегічних планів міністерств [8; 9]. Це створить умови для встановлення прямого взаємозв'язку між плануванням бюджетних видатків установою та плануванням досягнення цілей, сприятиме прозорому та результативному використанню державних коштів.

Метою ПЦМ є відображення встановлених пріоритетів соціально-економічного розвитку у результативних показниках бюджетних програм органів влади та інших бюджетних установ, забезпечення вимірювання й оцінювання соціально значущих результатів реалізації державної політики. Для забезпечення аналізу та контролю здійснення видатків на реалізацію гендерного компоненту при плануванні та виконанні бюджету важливим є застосування результативних показників, що відображають ефект від проведених заходів у коротко- та середньостроковому періоді кожного головного розпорядника бюджетних коштів.

Впровадження гендерної складової у бюджетні програми як аналітичної змінної для оцінювання впливу реалізації завдань та заходів впливу державної політики на суспільство сприятиме підвищенню ефективності та результативності використання бюджетних коштів. Реформа системи управління державними фінансами, а також ратифіковані Україною міжнародні конвенції створюють суттєве підґрунтя для впровадження гендерного аспекту у систему бюджетного планування на державному та місцевому рівнях. Саме через бюджетну систему державні органи реалізують дієві фінансові механізми забезпечення політики збалансованого врахування інтересів та потреб різних соціальних груп населення.

Вагомою перевагою бюджету, складеного за ПЦМ, є те, що кінцеві результати, соціально-економічний ефект від запланованих заходів та методи їх моніторингу визначаються у самому бюджеті. Тому у систему бюджетного планування необхідно запровадити складання щорічних доповідей про результати діяльності та основні напрями діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, виконуваних державних цільових та інвестиційних програм.

Доцільно визначити єдині понятійні положення ПЦМ, методологічні підходи та вимоги до оформлення бюджетної документації, узагальнити низку нормативних актів, що сприятиме спрощенню його використання усіма учасниками бюджетного процесу, а також забезпечить підвищення рівня прозорості, ефективності та результативності бюджетної політики.

Поглиблення використання та удосконалення ПЦМ у бюджетному процесі України забезпечить отримання переваг цього підходу

у прискоренні соціально-економічного розвитку країни. Бюджетні кошти розподіляються не за видами витрат, а за програмами та стратегічними цілями. Витрати міністерств групуються за видами продукції, що випускається, або послуг, а не за видами витрат. Органи влади та бюджетні установи надають ті послуги та блага, яких дійсно потребує суспільство на певному етапі розвитку, якість яких підвищується завдяки орієнтації на досягнення конкретних результатів. Програми формуються на основі загальних цілей і стратегічних пріоритетів, погоджених із законодавчими органами, та забезпечують відношення обсягу бюджетних коштів з соціально-економічним ефектом, отриманим від їх витрачання. Контроль за використанням міністерствами і відомствами бюджетних коштів переміщується із зовнішнього контролю за цільовим використанням виділених коштів до внутрішнього контролю міністерств за ефективністю видатків бюджету. Результати оцінки соціальної та економічної ефективності програм використовуються при плануванні видатків на наступний бюджетний рік. З метою підвищення прозорості державних витрат звіти міністерств про соціальну та економічну ефективність здійснюваних ними програм регулярно публікуються у засобах масової інформації. Програмо-цільовий бюджет враховує віддалені наслідки прийнятих рішень, що дає змогу порівнювати різні способи досягнення поставлених цілей, здійснювати вибір оптимальних рішень з урахуванням можливості реалізації різних сценаріїв розвитку.

Використання ПЦМ підвищує обґрунтованість прийнятих рішень і дає змогу краще контролювати їх виконання. Службовці міністерств фактично перетворюються на менеджерів, що мають велику можливість вибору засобів досягнення поставлених перед ними цілей, зокрема, вони одержують право перерозподіляти кошти між різними програмами у рамках затверджених бюджетних призначень. Маючи повний і чіткий опис поставлених завдань, керівники програм можуть самостійно приймати рішення щодо вибору оптимального способу їх вирішення в рамках відведених для цього коштів. Зазначене дозволяє скорочувати видатки бюджету, уникаючи скорочення програм. При цьому їхня відповідальність за кінцевий результат посилюється і набуває конкретного характеру. Проект бюджету подається в законодавчі органи у такій формі, яка дає змогу простежити зв'язок між напрямками бюджетних витрат і державними цілями розвитку. Бюджет являє собою документ, в якому плани і пріоритети країни на майбутній рік визначені як у фінансових показниках, так і показниках соціально-економічної ефективності діяльності міністерств. Підвищується рівень прозорості бюджету та організації участі населення у бюджетному процесі завдяки розповсюдженню даних щодо ефективності бюджетних видатків, що сприяє зростанню рівня довіри населення до органів влади.

Висновки. Система бюджетного планування потребує подальшого вдосконалення за рахунок розвитку інституційних засад бюджетного процесу. Модернізація бюджетних програм має відбуватися завдяки розширенню стратегічних цілей, досягнення яких покладено на головного розпорядника бюджетних коштів. Важливим є запровадження у процес бюджетного планування механізму розробки щорічних доповідей головними розпорядниками бюджетних коштів про досягнуті результати, здійснення їх оцінки.

Програмно-цільовий метод планування потребує удосконалення у сфері застосування механізму оцінки ефективності та моніторингу виконання бюджетних програм. Важливим є запровадження методологічних підходів до визначення рівня ефективності бюджетної програми на основі системи розрахунку кількісних і якісних показників та оцінювання програми за результатами виконання. Зазначене дозволить формалізувати порядок ухвалення рішень про необхідність планування бюджетної програми у державному бюджеті на наступний бюджетний період, виходячи з соціально-економічної результативності її виконання.

Вагомим є розроблення та запровадження оцінки виконання програм шляхом порівняння результатів виконання бюджетних програм між розпорядниками коштів та головними розпорядниками коштів, визначення найбільш ефективних бюджетних програм, планування показників на наступний бюджетний період на основі фактичного виконання в минулому періоді. Доцільність реалізації бюджетної програми має ґрунтуватися на основі кінцевих стратегічних цілей, передбачених планами діяльності головного розпорядника бюджетних коштів.

Для досягнення достатнього рівня бюджетної результативності важливим є упорядкування та оптимізація кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів. Перспективне бюджетне прогнозування є важливим інструментом державного регулювання економіки і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюкенен Дж., Масгрейв М., Річард А. Суспільні фінанси і суспільний вибір ; пер. з англ. К. : Києво-Могилян. акад., 2004. 176 с.
2. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія. К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. 528 с.
3. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія. К. : ДННУ АФУ, 2009. 600 с.

4. Корнієнко Н. М. Гендерна складова бюджетної політики держави. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2016. № 1. С. 97–108.
5. Мярковський А. І., Чугунов І. Я. Бюджетна політика як складова соціально-економічного розвитку країни. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2010. № 5. С. 5–15.
6. Чугунов І., Макогон В. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2014. № 4. С. 79–91.
7. Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2014. № 5. С. 64–77.
8. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серп. 2013 р. № 774. Урядовий кур'єр. 2013. № 199.
9. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку "Україна-2020" у 2015 році : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 берез. 2015 р. № 213-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-2015>.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2016.

Shapoval S. Budget planning system in Ukraine.

Background. The research studied theoretical and practical issues concerning the development of areas of budget planning, which is the main instrument of state regulation of social and economic development. Targeted fiscal policy involves strategic budget planning. Program-target method of planning the budget is a significant part of the system of state regulation of social and economic development. Setting the priorities in budget planning is an effective tool to influence structural changes in the social and economic sectors.

The **aim** of the research is studying the budget planning system as an instrument of influence on socio-economic development.

Materials and methods. Scientific study used a set of approaches and methods, including structural and dialectical methods applied for studying budget planning; methods of analysis, synthesis, statistics – to identify and summarize the areas of budget planning system.

Results. Economic role of the budget planning in socio-economic development, which is the application of the budget resources management tools, including identification of objectives and areas of social development, innovation objectives of economic growth, predictive indicators of budgetary allocations, the relationship of functions and tasks, program actions of the budget process participants, public financial control and evaluation of budget funds will strengthen the dynamic balance of the budget system, the validity of budget planning, the efficiency of budget spending and the budget programs. The approaches to the formation of quality of performance indicators for budget programs in order to establish the degree of achievement of targets, goals, objectives have been improved. It will strengthen the relationship between the financial resources used and results, improve relevant management decisions in planning the budget. The program-target method of budget planning has been analysed, approaches to budget planning in the developed world have been generalized. The author has offered the ways of improving theoretical and practical directions of budget planning. It has been proved that the use of program-target method increases the responsibility of budget programs participants. The ways of the further development of budget planning and execution, improving program-target method and medium-term budget planning have been determined. Areas of budget planning system have been shown.

Conclusion. Budget planning system needs further improvement through the development of the institutional framework of the budget process. Modernization of budget

programs should be done by expanding strategic objectives, the achievement of which is assigned to key spending unit.

To achieve sufficient budgetary performance it is important to streamline and optimize the number of budget programs. Long-term budget forecasting is an important instrument of state regulation of the economy and social processes as it defines areas of budgetary funds allocations in the future on the basis of the defined objectives and priorities of the socio-economic development of a country.

Keywords: budget, budget planning, budget programs, program-target method of planning.

REFERENCES

1. *Bjukenen Dzh., Masgrejv M., Richard A. Suspil'ni finansy i suspil'nyj vybir ; per. z angl. K. : Kyjevo-Mogyljan. akad., 2004. 176 s.*
2. *Zapatrina I. V. Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja : monografija. K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. 528 s.*
3. *Lysjak L. V. Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy : monografija. K. : DNNU AFU, 2009. 600 s.*
4. *Kornijenko N. M. Genderna skladova bjudzhetnoi' polityky derzhavy. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2016. № 1. S. 97–108.*
5. *Mjarkovs'kyj A. I., Chugunov I. Ja. Bjudzhetna polityka jak skladova social'no-ekonomichnogo rozvytku krai'ny. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2010. № 5. S. 5–15.*
6. *Chugunov I., Makogon V. Bjudzhetno-podatкова polityka v umovah instyucijnyh peretvoren'. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2014. № 4. S. 79–91.*
7. *Chugunov I. Ja. Dovgostrokova bjudzhetna strategija u systemi ekonomichnoi' cyklichnosti. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2014. № 5. S. 64–77.*
8. *Pro Strategiju rozvytku systemy upravlinnja derzhavnymy finansamy : Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 serp. 2013 r. № 774. Urjadovyj kur'jer. 2013. № 199.*
9. *Pro zatverdzhennja planu zahodiv z vykonannja Programy dijal'nosti Kabinetu Ministriv Ukrainy ta Strategii' stalogo rozvytku "Ukrai'na-2020" u 2015 roci : Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 berez. 2015 r. № 213-r. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-2015>.*